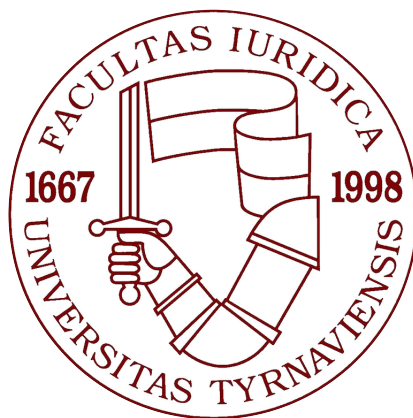

ZBORNÍK PRÍSPEVKOV ZO SÚŤAŽE O NAJLEPŠIU PRÁCU ŠVOČ

TRNAVA 2022

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
PRÁVNICKÁ FAKULTA

ŠTUDENTSKÁ VEDECKÁ ODBORNÁ ČINNOST:
FAKULTNÉ KOLO SÚŤAŽE

ZBORNÍK PRÍSPEVKOV

TRNAVA 2022

Zborník príspevkov z XV. ročníka Vedeckej študentskej konferencie Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave – sekcia fakultné kolo súťaže o najlepšiu prácu študentskej vedeckej odbornej činnosti (ŠVOČ).

Publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons 4.0, Attribution--NonCommercial-NoDerivatives. Dielo je možné opakovane používať za predpokladu uvedenia mena autorov a len na nekomerčné účely, pričom nie je možné z diela ani z jeho jednotlivých častí vyhotoviť odvodené dielo formou spracovania alebo iných zmien.

©

Michal Horský, Patrik Ondrejch, Michaela Sklenárová

Recenzenti:

JUDr. Daniel Bednár, PhD., Mgr. Lucia Berdisová, PhD., LL.M., Mgr. Katarína Kuklová, PhD., JUDr. Veronika Zoričáková, PhD.

© Ingrid Lanczová (ed.)

Za odbornú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Vydavateľ:

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

ISBN (on-line): 978-80-568-0515-2

Predhovor

Súčasťou Vedeckej študentskej konferencie, ktorá sa uskutočnila na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave dňa 29. júna 2022, bola aj sekcia „fakultné kolo súťaže o najlepšiu prácu študentskej vedeckej odbornej činnosti (ŠVOČ).”

Komisia hodnotila ústnu prezentáciu príspevkov študentov veľmi priaznivo a nemenej pozitívne bolo zo strany recenzentov hodnotenie ich písomných vyhotovení. Študenti si vybrali zaujímavé rôznorodé témy, z ktorých každá je vysoko aktuálna a je dôležité venovať jej náležitú pozornosť. Spracovali ich odborne a precízne, o čom svedčila aj ich účasť (ako aj dve ocenenia) na Česko-slovenskej právnickej súťaži o najlepšiu študentskú prácu v študentskej vedeckej odbornej činnosti (ŠVOČ) pre rok 2022, ktorá sa konala na Právnickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v dňoch 5.-6. septembra 2022.

Úspechy našich študentov nás veľmi tešia, najmä ak sú spojené so snahou o kultiváciu právneho prostredia a riešením celospoločenských problémov, čo sa snúbi v príspevkoch publikovaných na nasledujúcich stranách. V mene autorov a vydavateľa želám príjemné čítanie.

Ingrid Lanczová

Obsah

Michal Horský: Kríza demokracie ako kríza diskusie.....	4
Patrik Ondrejch: Cezhraničná manipulácia voličského rozhodovania s využitím kybernetických prostriedkov pri referende.....	30
Michaela Sklenárová: Teória „straty šance“ a možnosti jej uplatnenia v slovenskom deliktnom práve.....	46

KRÍZA DEMOKRACIE AKO KRÍZA DISKUSIE

Crisis of Democracy as the Crisis of Discussion

Michal Horský

Abstrakt

Prečo je demokracia diskusia? Aké sú príčiny súčasného úpadku ich kvality? A ako z toho von? Práca usiluje o poskytnutie odpovedí na tieto kľúčové otázky súčasnej doby. Zameriavame sa preto na analýzu konceptu procedurálnej demokracie, jej súvis s diskusiou a príčiny erózie dôvery občanov v demokratickú formu vlády. V druhej časti je predmetom práce obhájenie tézy, že zmenou pravidiel diskusie sme schopnejší dospieť aj k zmysluplnejším záverom a konsenzu. Na záver je predmetom predostretie návrhov riešení v podobe deliberatívnej platformy. Ako napríklad vTaiwan či DEMDIS. Pretože bez vecnej, otvorenej a férovej diskusie niet demokracie.

Kľúčové slová: procedurálna demokracia; deliberácia; kríza demokracie a diskusie; deliberatívna platforma

Abstract

Why is democracy a discussion? What are the reasons for the current decline in their quality? And how to get out of it? The work strives to provide answers to these key questions of the present time. The work, therefore, focuses on the analysis of the concept of procedural democracy, its connection with the debate, and the causes of the erosion of citizens' trust in the democratic form of government. In the second part, the subject of the work is the defence of the thesis that by changing the rules of discussion, we are better able to reach more meaningful conclusions and consensus. In the end, the subject is the presentation of proposed solutions in the form of a deliberative platform. Such as in Taiwan or DEMDIS. Because there is no democracy without meaningful, open and fair discussion.

Keywords: Procedural Democracy; Deliberation; Crisis of Democracy and Discussion; Deliberative platform

ÚVOD

„Demokracia je diskusia. Pravá diskusia je však možná len tam, kde si ľudia dôverujú a pochtivo hľadajú pravdu.“¹ Dnes sú však tieto dve spojené a zároveň unikátne nádoby v kríze. V spoločnosti narastá odcudzenie občanov od demokratických inštitúcií a priepasť medzi nimi, neochota participovať na veciach verejných, strata zmyslu a dôvery v demokraciu, či hyperpolarizácia spoločnosti. Aké sú príčiny tohto stavu? Aký to má súvis s úrovňou verejného diskurzu? A čo by sa s tým dalo robiť? Hľadanie odpovedí na tieto otázky je hlavným predmetom tejto práce. V rámci nej sa pokúsím načrtnúť základné symptómy krízy demokracie, ich súvis s

¹ Tomáš Garrigue Masaryk.

nekvalitnou verejnou diskusiou spolu s možnými riešeniami. Pred tým, než sa však dostaneme k podstate problému, je nevyhnutné predstaviť koncepcie procedurálnej demokracie a jej základných pravidiel, ktoré majú kapacitu zabezpečiť kvalitný a inkluzívny výsledok. Podstatou prvej časti je tak teoretické uchopenie demokracie v jej podobe procesu diskusie a objasnenia prepojenia demokracie s diskusiou. Ako sa prejavuje kríza demokracie? A v čom spočívajú jej korene a súvis s diskusiou? Hľadanie odpovedí na tieto otázky je predmetom druhej časti tejto práce. Predmetom analýzy tejto časti sú najvypuklejšie prejavy a príčiny erózie demokracie – poukázanie na absenciu kvalitnej agregácie názorov ľudí a ich (ne)zapájanie do demokratických procesov, čo vyúsťuje v ich odcudzenie, hyperpolarizáciu spoločnosti a kolektívnu neschopnosť reagovať na bezprostredné či budúce výzvy. Ukazuje sa totiž, že o symptómoch krízy demokracie sa diskutuje už viac ako dve desaťročia. Napriek tomu sa javí, akoby sme neustále prešľapovali na mieste. V čom je teda problém?

Aký ma súvis kríza demokracie s krízou diskusie? Aké nové problémy nám priniesla digitálna revolúcia a masívna popularizácia sociálnych sietí? V tretej časti sa pokúsím predstaviť spojitosti príčin problému spočívajúce v žalostnej úrovni verejného diskurzu v online priestore. Domnievam sa totiž, že nástup digitálnej revolúcie priniesol k existujúcim problémom demokracie bezprecedentný súbor nových problémov. V tejto časti sa preto pokúsím poukázať na nedostatky výmeny názorov v online priestore na najdominantnejšej platforme – na Facebooku. Hypotézou v tomto prípade je, že kríza demokracie sa špirálovito zhoršuje v dôsledku krízy diskusie v širšom slova zmysle. Ak sú však demokracia a diskusia prepojené nádoby, pričom ich jednotlivé krízy sa vzájomne negatívne podporujú, otázkou potom je, kde začať s riešeniami. V štvrtej časti sa preto pokúsím uviesť možné riešenia pri skvalitňovaní verejnej diskusie v online priestore. Domnievam sa totiž, že korene problému spočívajú práve v nevhodne nastavených pravidlách online diskusných platforiem, keďže ich primárnym cieľom je generovanie profitu a nie sprostredkovanie arény na vecnú a férovú výmenu názorov. Je teda možné zmenou pravidiel diskusie dospieť aj ku konštruktívnejším a vecnejším záverom? A aké pravidlá by to mali byť? Odpovede na tieto otázky budú obsahom tejto časti práce. Aj keď sa medziľudské interakcie väčšmi presúvajú do online priestoru, nemali by sme zabúdať na prepojenia aj s offline svetom. Ak je možné viesť v online priestore konštruktívnejšiu a zmysluplnejšiu diskusiu, potom ostáva už len otázka, ako tieto výsledky aplikovať v realite. Ako pretavovať názory kolektívu do všeobecne záväzných noriem? Ako budovať dôveru a participatívneho ducha v členoch spoločnosti? A ako zefektívniť demokratické procesy a kolektívne rozhodovanie pomocou moderných technológií? Myslím si, že odpoveď spočíva vo vytvorení deliberatívnej platformy. V poslednej časti preto poukážem na inšpiratívny príbeh z Taiwanu, ako aj na vlastný projekt DEMDIS, ktorý je praktickým vyústením tejto práce v realitu. Modely efektívnejšej participácie občanov na výkone verejnej moci, ktorá má potenciál zmenšiť negatívny vplyv na odtrhnutosť ľudí od demokratických procesov, a na stratu ich zmysla a cieľa, existujú.

Bez diskusie niet demokracie. Akú cestu zvoliť? A ako zamedziť smerovaniu do väčšmi autoritárskej, nedemokratickej a odcudzenej spoločnosti?

1. DEMOKRACIA JE DISKUSIA

Filozofia demokracie je predmetom dlhodobého vývoja politického a právneho myslenia. V rámci tejto práce sa zameriam na koncept tzv. procedurálnej demokracie - procesu nachádzania všeobecného dobra. Častokrát je totižto kvalita procesu dôležitejšia ako jeho výsledok. Rozhodujúce je preto najmä to, či právny poriadok spoločnosti garantuje dôveryhodný,

inkluzívny a reprezentatívny proces realizácie základných práv a slobôd občanov v praxi. V tomto kontexte ide aj o koncepciu konštitutívnej demokracie, ktorá demokraticky delegovaný výkon verejnej moci ohraňuje pravidlami hry v podobe právneho štátu. Systematika deľby moci, spôsob výkonu volebného práva či legislatívny proces sú ukázkovými príkladmi toho, že fungujúca demokracia potrebuje jasné a spravodlivé pravidlá, ktorými sa budú realizovať princípy (napríklad) slobodnej súťaže politických síl. V tomto kontexte je odvekou otázkou politického myslenia identifikácia všeobecného dobra ako legitimačného prvku demokratickej authority. Autori Colotka, Káčer a Berdisová predostierajú alternatívy, ako tento abstraktný koncept rozčleniť:

1. Všeobecné dobro možno chápať ako agregát individuálnych dober, pričom demokratický proces slúži práve na to, aby sa v ňom tieto individuálne dobrá chránili a presadzovali.
2. Všeobecné dobro ako výsledok férového a racionálneho procesu deliberácie - rozpravy, v ktorej má každý možnosť vyjadriť sa, v ktorej sa ľudia navzájom počúvajú a v ktorej sa rozhodnutie prijíma na základe racionálnych argumentov.²

Uvedené alternatívy sa však nevyklučujú, práve naopak - dopĺňajú sa. Demokracia je proces usmerňujúci kolektívne vedomie od prvotnej idey – názoru, až po normu. Demokratická diskusia je preto aj procesom nachádzania všeobecného dobra. „*Všeobecné dobro možno chápať ako výsledok férového a racionálneho procesu deliberácie, teda rozpravy. Pravda a dobro sú preto najmä výsledkom rozumnej komunikácie s ostatými ľuďmi.*“³ Podstata legitimacy demokratických foriem vlád teda spočíva v tom, že tí, ktorí moc vykonávajú, musia brať v ohľad záujmy väčšieho počtu ľudí ako je tomu pri autokraciách. Ak následne nereflektujú vôľu svojej *výhernej koalície*⁴, budú zosadení. Na funkčnosť tohto mechanizmu je však nevyhnutná reprezentatívna agregácia individuálnych záujmov ako aj spravodlivý a otvorený proces ich pretavovania do normotvorby a výkonu verejnej moci. Len tak totižto môže výkon verejnej moci skutočne reflektovať vôľu ľudu. Na strane druhej sú to práve procedurálne nedostatky demokracie v 21. storočí, ktoré vyúsťujú v krízu demokracie. Práve z tohto dôvodu sa nazdávam, že je nevyhnutné vnímať demokraciu ako proces, hru a systém reflektovania individuálnych záujmov vo výkone verejnej moci (prostredníctvom volených zástupcov).

Predpokladom úspechu demokracie je teda kultivácia konštruktívnej diskusie ako dôveryhodného nástroja budovania kolektívnej fikcie prostredníctvom spoločných predpovedí a opráv. Na týchto princípoch spočívala samotná kolíska demokracie. V tomto zmysle je demokracia a diskusia spôsob kolektívneho učenia a predídania chybám. V Aténach sa pred dvetisíc rokmi slobodní muži pravidelne stretávali na verejných zhromaždeniach, aby rozhodovali o smerovaní mestského štátu. Všetky názory boli dôležité v hľadaní toho najlepšieho riešenia. Verejné debaty si od Grékov vypožičali Rimania. Spoločne sa tak stali zakladateľmi moderných demokratických procesov využívaných na celom svete.

Tak ako každá hra, aj demokracia sa stáva čoraz komplikovanejšou a neprehľadanejšou s narastajúcim počtom hráčov. V moderných národných štátoch s miliónmi obyvateľov je

² COLOTKA, P. - KÁČER, M. - BERDISOVÁ, L.: *Právna filozofia dvadsiateho storočia*. Praha: Leges, 2016, s. 191.

³ Ibidem.

⁴ Koncepciu výhernej koalície zakotvujú autori Alastair Smith a Bruce Mesquita v ich Teórii politického prežitia. Podstatné diferenčné kritérium medzi autokraciami a demokraciami zjednodušene vnímajú v počte ľudí, od ktorých je závislá moc lídra. Zatiaľ čo v autokraciách je výhernou koalíciou úzky okruh ľudí (napr. armádni generáli, ministri, atď.), v demokraciách je výherná koalícia konštituovaná voličmi, ktorí odovzdali hlas vládnej koalícii. MESQUITA B.B. - SMITH A.: *The Dictator's Handbook: Why Bad Behavior Is Almost Always Good Politics*. New York: Publicaffairs, 2012.

prakticky nemožné neustále viesť pravidelné diskusie o jednotlivých aspektoch smerovania štátu. Preto sa časom vyvinul koncept zastupiteľskej demokracie. V každej spoločnosti, ktorá je založená na deľbe práce, nie je totiž žiaduce a efektívne aby každý jednotlivец neustále diskutoval o tom, ako vyriešiť jednotlivé spoločenské problémy.⁵ Nehovoriac o materiálnej a personálnej náročnosti permanentného organizovania referend o otázkach verejného záujmu. Práve z tohto dôvodu občania vyjadrujú svoj názor vo voľbách, ktorými poskytujú súhlas na vládnutie v procese, ktorému hovoríme delegácia moci zo zdroja moci na jej dočasného nositeľa, a ktorá spočíva v odovzdaní poverenia na jej výkon.”⁶ Voľby tak možno vnímať ako vyvrcholenie dlhodobej celospoločenskej diskusie o tom, akým smerom by sme sa mali uberať v podobe výberu strany, ktorá väčšmi odráža naše vízie o smerovaní spoločnosti. Problém je však v tom, že zatiaľ čo reprezentatívne, priamo a transparentne delegujeme moc prostredníctvom slobodných volieb, pri delegácii myšlienok tomu tak nie je. Srdce demokracie bije, ale jej kostra chradne.

V zmysle chápania demokracie ako procesu výmeny a implementácie názorov možno hovoriť aj o deliberatívnej demokracii. Jurgen Habermas, jeden z proponentov proceduralistického poňatia demokracie uvádza, že „*praktický rozum už viac nespočíva v univerzálnych ľudských právach či v nejakej etickej substancii konkrétneho spoločenstva, ale v pravidlách diskurzu a formách argumentácie, ktoré čerpajú svoj normatívny obsah zo správania orientovaného na dosiahnutie porozumenia.*“⁷ Proces demokratickej diskusie by tak mal byť otvorený a férový. Robert Dahl zas formuluje deliberatívne pravidlá, bez splnenia ktorých nemôže byť žiaden proces kolektívneho rozhodovania demokratický:

- a) Občania by mali mať dostatočnú a rovnakú možnosť vyjadriť svoje preferencie;
- b) Voľba ktoréhokoľvek občana musí mať rovnakú váhu ako voľba, ktorú vyjadrí iný občan;
- c) Každý občan by mal mať primeranú a rovnakú možnosť pre objavenie a overovanie voľby toho, čo by najlepšie slúžilo jeho záujmom;
- d) Ľud musí mať výlučnú možnosť rozhodovať, ktoré záležitosti podliehajú schváleniu v demokratickom procese;
- (e) Ľud musí zahŕňať všetkých dospelých členov spoločnosti, okrem hostí a duševne postihnutých osôb.⁸

Základným zmyslom demokracie je riešenie sociálnych konfliktov diskusiou a nie násilím. Mierová výmena moci a alternatívne riešenie sporov predstavujú základné benefity demokratickej formy vlády. Problém však nastáva vtedy, ak sa o problémoch nediskutuje. Abstraktné koncepty ako normy právneho poriadku nevyhnutne vyžadujú konceptuálne uchopenie v pojme. Ich pretavenie v prax zas efektívnu komunikáciu a porozumenie. Preto, ak nejaký problém nevidíme alebo o ňom nehovoríme, tak v podstate neexistuje - nestane sa súčasťou subjektívneho modelu sveta jedinca, ktorý by mal prispieť k jeho riešeniu. Preto je demokratická diskusia nevyhnutným predpokladom riešenia akýchkoľvek spoločenských otázok mimo našej bezprostrednej subjektívnej skúsenosti s objektívnou realitou. To platí o to viac, ak žijeme v pluralistickej spoločnosti, v ktorej sú formy života rozmanité, a tým pádom každého subjektívny model sveta je unikátny. Preto v pluralitnej spoločnosti vždy existujú konfliktné a

⁵ SCHUMPETER, J. A.: *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Brothers Row, 1975, s. 250.

⁶ KÁČER, M. - PROCHÁZKA, R.: *Teória práva*. Bratislava: C. H. Beck, 2013, s. 79.

⁷ HABERMAS, J., podľa: COLOTKA, P. - KÁČER, M. - BERDISOVÁ, L.: *Právna filozofia dvadsiateho storočia*. Praha: Leges, 2016, s. 191.

⁸ DAHL, R.: *O demokracii: Sprievodca pre občanov*. Praha: Portál, 2001, s. 39.

štiepiace línie, ktoré pramena z odlišnej životnej situácie. Pluralizmus preto predpokladá „súťaživú formu prezentácie názorov a záujmov v spoločnosti. Následne ten názor či záujem, ktorý získa podporu väčšiny, vyhráva a stáva sa dominantným spoločenským postojom (ak ide o názor) alebo má šancu realizovať sa (ak ide o záujem).“ Spoločenská diskusia je tak nevyhnutným predpokladom realizácie súťaže politických názorov. „Bez slobodnej, ale zodpovednej diskusie nezraňujúcej pluralitu názorov niet demokracie.“⁹ Demokracia je teda proces diskusie, ktorého zmysel spočíva v premene názorov v normy, budovaní porozumenia a jeho pretavovaní v praktický výkon verejnej moci. Efektivita a legitimita procesu je priamo závislá od toho, kto sa do diskusie zapojí, a akým spôsobom reflektuje výsledok skutočné požiadavky tých, ktorých sa to týka. Demokracia je diskusia. Dnes sú však obe v kríze, pričom tieto negatívne trendy na seba vplývajú a dostávajú sa do slučkovej väzby prehľbujúcej existujúce problémy. V nasledujúcej časti sa preto bližšie zameriam na symptómy a príčiny krízy demokracie.

2. KRÍZA DEMOKRACIE

Najväčšou výzvou demokracie je napĺňanie deklarovaných ideálov a hodnôt do praxe. Na jednej strane sľubuje každému možnosť participovať na správe vecí verejných, na strane druhej má problém s realizáciou v bežnom chode. Na to, aby bola vôľa ľudu zrozumiteľná, informovaná a vážna, je nevyhnutné vynakladanie prostriedkov a inštitucionalizovanie mechanizmov agregácie názorov ľudí ako aj ich pretavenie do normotvorby. Čo sa nie vždy darí tak, ako by sme si možno priali. Demokracia sa totižto „musí neustále prispôbovať meniacim sa spoločenským podmienkam a len málokedy sa jej to podarí úplne. Po druhé - nikdy svoj potenciál kompletne neuskutoční, takže sa rodí napätie medzi dopytovou a ponukovou stránkou demokracie...čím väčší je medzi nimi rozdiel, tým väčší je deficit demokracie.“¹⁰ Toto pnutie zintenzívňuje nedôveru občanov v demokratické inštitúcie, budí v nich pocit odcudzenia a odtrhnutia, čo v konečnom dôsledku vyúsťuje v znechutenie a nevôľu participovať na politike. Medzi občanmi rastie pocit nespokojnosti s politickými procesmi a pocit vzd'alovania sa od nich, čo sa prejavuje v malej volebnej účasti. Stráca sa dôvera v demokraciu a zväčšuje sa priepasť medzi politickými inštitúciami a občanmi, mnohí zdieľajú názor, že politici, ktorí ich majú reprezentovať, sú všetci rovnakí, žijú v inom svete a realizujú svoje vlastné záujmy, nie záujmy občanov. V mnohých krajinách nefungujú niektoré politické inštitúcie: politické strany čiastočne stratili schopnosť prepájať občanov a štát; reprezentatívnosť parlamentu je príliš často problematická a občania majú príliš málo možností na politickú participáciu.¹¹

Napriek tomu, že sa o týchto nedostatkoch diskutuje viac ako dve desaťročia, nezdá sa, že by sa situácia zlepšovala. Skôr naopak. Trend narastajúcej nespokojnosti s demokraciou na Slovensku dokumentuje napríklad prieskum GLOBSECu, ktorý vypovedá o narastajúcom dopyte po autoritarizme. Až 49% opýtaných súhlasilo, že „mať silného lídra, ktorý sa nemusí trápiť so žiadnym parlamentom a voľbami je dobré pre moju krajinu.“ Prítomnosť demokratického

⁹ VILÁGI, A.: *Pravda*, 2021. Dostupné online: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/580281-socialne-siete-skryty-parazit-spolocenskej-diskusie/>

¹⁰ JAKUBOWICZ, K.: *Médiá a demokracie v 21. století: hledání nových modelov*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 63.

¹¹ GROSS, A.: *State of human rights and democracy in Europe*. 2007.

deficitu podčiarkuje aj 51 percentná podpora opýtaných pre myšlienku, že „*nezáleží na tom, kto je pri moci, nič sa nezmení*.“¹² Ľudia teda postupne strácajú dôveru v zmysel demokracie.

2.1 STRATA VIERY V ZMYSEL DEMOKRACIE

Efektívna kooperácia ľudí v miliónových spoločenstvách vyžaduje vieru v zmysel istej komplexnej intersubjektívnej (vzájomne zdieľanej) reality, z ktorej vyplývajú isté pravidlá hry. Prevládajúci individualizmus a fragmentácia spoločnosti však bezvýhradnú vieru v rovnakú realitu činia fikciou. Z uvedeného tak pramení i ďalší symptóm krízy demokracie - strata pocitu zmyslu a cieľa demokratického procesu. Spoločnosti obvykle nachádzali svoj zmysel a cieľ svojho konania v náboženstve, v nacionalistických citoch alebo ideológii. Podľa Croziera, Huntingtona a Watanukiho však „*všetci bohovia stratili moc. Boli sme svedkami toho, že vplyv náboženstva zoslabol, nacionalizmus odumrel a že triedne ideológie zoslabli, možno sú dokonca v úpadku*.“¹³ Choroba demokracie prejavujúca sa v kríze príbehu dnešnej doby vyúsťuje v odcudzenie. To odkazuje na „*stratu kontroly nad prácou; stratu napojenia na komunitu a spoločnosť; stratu dôvery v politické inštitúcie a v budúcnosť; stratu pocitu zmysluplnosti a moci nad svojimi životmi; a na vyústenie týchto nedostatkov do psychických porúch. V politickej sfére vedie odcudzenie k neangažovanosti a apatii a tie otvárajú bránu pre demagógov*.“¹⁴ Dnes tak môžeme hovoriť o „post-demokracii“, v ktorej „*sú naše politické inštitúcie trvalo neschopné zaistiť ľuďom skutočný vplyv na politiku*.“¹⁵

V ďalšej publikácii Rady Európy sa poukazuje na demokratický deficit, ktorý sa prejavuje zmenšujúcim sa podielom občanov na činnosti demokratických inštitúcií, pretože sa politický proces prenáša nad úroveň národného štátu. To znižuje legitimitu tradičných demokratických inštitúcií. Druhým problémom je narastajúca nedôvera k samotnej politike a politickým inštitúciám, ktorá prehĺbuje priepasť medzi občanmi a vládami. Tretím prejavom krízy je vylúčenie rôznych skupín z politického života - skupín, ktoré sú zbavené možnosti ovplyvňovať politický proces. Štvrtým prejavom je neexistencia efektívnych občianskych štruktúr a nevládných organizácií, schopných zúčastniť sa politického života a na fungovaní demokracie.¹⁶

Stav odcudzenia a straty viery v zmysel demokratického procesu podrýva nie len schopnosť systému naplniť vlastné ideály, ale aj jeho legitimitu. V dôsledku toho dochádza k narastajúcemu pocitu sklamaní a ľahostajnosti voči politike, obzvlášť medzi mladými ľuďmi. „*Ľudia sa boja otvorene povedať, čo si myslia, cítia sa opustení a stratení, panuje všeobecné presvedčenie, že politici klamú ľudí, ľudia neveria politikom a považujú ich za skorumpovaných; peniaze sú dôležitejšie než politická angažovanosť*.“¹⁷ Občianska participácia je nevyhnutným zdrojom legitimacy demokratického procesu. Ak však v tejto hre nevidia zmysel, a nedôverujú jej, tak pochopiteľne nemajú chuť sa na nej zúčastňovať. Dochádza tak k procesu odpolitizovania problémov, ktoré sa týkajú spoločnosti, ľudí, a na koniec i spoločenských organizácií a inštitúcií.

¹² Globsec Trends 2022. Dostupné online: https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2022/05/GLOBSEC-Trends-2022_single-pages.pdf

¹³ JAKUBOWICZ, K.: *Médiá a demokracie v 21. storočí: hľadání nových modelov*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 76.

¹⁴ MONBIOT, G.: *Ako z toho von*. Bratislava: Vydavateľstvo Premedia, 2017, s. 53.

¹⁵ Ibidem, s. 54.

¹⁶ JAKUBOWICZ, K.: *Médiá a demokracie v 21. storočí: hľadání nových modelov*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 76.

¹⁷ GROSS, A., podľa JAKUBOWICZ, K.: *Médiá a demokracie v 21. storočí: hľadání nových modelov*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 71.

A to tak, že sú vylúčení z poľa politickej debaty a politického boja, na ktorom by sa učené rozhodnutia museli stretnúť s alternatívnymi koncepciami, museli by byť presvedčivo zdôvodnené a získať demokratickú podporu.¹⁸ Namiesto toho svoje rozhorčenie prejavujú na platformách sociálnych sietí, ktoré však prinášajú len ilúziu participácie.

2.2 ABSENCIA AGREGÁCIE NÁZOROV

Ďalším z koreňov problému je absencia reprezentatívnej agregácie názorov a postojov vo verejnom diskurze, a tým pádom aj v demokracii. Ak všeobecné dobro možno uchopiť cez koncepciu agregácie „individuálnych dober,“ tak na jeho realizáciu je nevyhnutné čo najpresnejšie vedieť, čo dobrá predstavujú na individuálnej úrovni. Jedným z nástrojov na pretavovanie vôle občanov do podoby výkonu verejnej moci sú politické strany. Tie majú totižto špecifické postavenie v spoločnosti – sú prevodovkou medzi spoločnosťou a verejnou mocou. Bez pochopenia krízy politických strán nemožno komplexne uchopiť krízu demokracie.¹⁹

Problém strán spočíva v tom, že sa stávajú čoraz viac exkluzívne, uzatvorené a nedemokratické. Komunikácia s vlastným elektorátom prebieha predovšetkým zhora dole masovokomunikačnými kanálmi, než naopak. Strany sú tak viac orientované na domnelý dopyt, no neusilujú o jeho kultiváciu a agregáciu.²⁰ Dôvodom je zrejme to, že „členstvo v politickej strane už so sebou neprináša praktické benefity pre vedenie strany, ako tomu bolo v časoch masových strán.“²¹ Vnútrostranícka demokracia totiž priamo ohrozuje politické prežitie lídrov, ktorí usilujú zotrvať na straníckom Olympe. Prostriedkom, ktorý im umožňuje obísť potrebu veľkej členskej základne sa stali masovokomunikačné prostriedky a sociálne siete. Ich rozvoj umožňuje predstaviteľom strán priamu komunikáciu so spoločnosťou bez potreby rozvoja terénnych štruktúr, ktoré by dosiahli až k voličom. Strany preto časom stratili organické a priame prepojenie na svojich podporovateľov a voličov, v čoho dôsledku nedokážu efektívne reflektovať dynamiku modernej spoločnosti. „Strany sa týmto smerom hýbu veľmi pomaly. Na to, ako beží čas, náš život, naša každodenná realita, sa tieto strany stále javia iba ako prvá postkomunistická garnitúra. Spoločnosť vyžaduje iné pôsobenie strán a iné vedenie politiky, inými prostriedkami a na iný spôsob.“²²

Ľudia chcú byť súčasťou diskusie, no buď im to nie je adekvátne umožnené, alebo ich hlas nie je vypočutý. Chýbajú moderné a inkluzívne inštitucionalizované štruktúry zapájania občanov do verejného diskurzu. Ak ľudia nie sú vypočutí, tradičným fóram nedôverujú, pričom neexistujú adekvátne alternatívy, tak nemajú vôľu participovať na riešení otázok verejného záujmu. Na druhej strane, deklarované demokratické ideály sú stále rovnaké, no prax sa zmenila, v čoho

¹⁸ JAKUBOWICZ, K.: *Médiá a demokracie v 21. storočí: hľadani nových modelov*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 72.

¹⁹ Problematika krízy politických strán a straníckeho systému predstavuje samostatnú tému, preto v rámci tejto práce poukážem len na jej fragment, nevyhnutný na pochopenie širších súvislostí krízy demokracie v podobe nedostatkov strán ako fór.

²⁰ V západnej civilizácii sa tento trend zintenzívňuje najmä poklesom počtu členov strán, na ktorý poukazuje napríklad výskum Petra Maira a Ingrid van Biezen sledujúci počet členov strán v európskych štátoch v období od roku 1980 až po rok 2000. Dramatický pokles počtu členov strán pocítili všetky skúmané krajiny - Francúzsko (-65%), Veľká Británia (-50%), Nórsko (-47%), Fínsko (-34%), Holandsko (-32%), Rakúsko (-30%), Švajčiarsko (-29%), Dánsko (-26%), Írsko (24%), Belgicko (-22%), Nemecko (-9%). In MAIR P. - VAN BIEZEN, I.: *On parties, party systems and democracy: selected writings of Peter Mair*. Colchester: ECPR Press, 2014, s. 12.

²¹ MAIR P. - VAN BIEZEN, I.: *On parties, party systems and democracy: selected writings of Peter Mair*. Colchester: ECPR Press, 2014, s. 12.

²² HORSKÝ M.: *Politické hry*. Bratislava: Marenčin PT, 2016.

dôsledku sa zintenzívňuje demokratický deficit a narastá nedôvera. Tak sa dostávame na začiatok negatívnej slučky spätnej väzby podmieňujúcej krízu demokracie.

3. KRÍZA DISKUSIE

O príčinách a prejavoch krízy demokracie sa diskutuje už viac ako dve desaťročia, pričom sa javí, akoby sme neustále prešľapovali na mieste. Nástup digitálnej revolúcie však k tomu prináša nový súbor problémov, ktoré z navrátenia dôvery v demokraciu činia komplexnejšiu výzvu. S narastajúcim trendom používania sociálnych sietí pre účely politickej komunikácie sa choroba demokracie špirálovito zhoršuje. Pred tým, než sa dostaneme k aspektom krízy diskusie v dôsledku sociálnych sietí je však nevyhnutné uchopiť podstatu a zmysel diskusie ako takej.

3.1 PODSTATA DISKUSIE

Diskusia nadobúda rozmanité podoby.²³ Od osobnej komunikácie pri rodinnom obede, cez komentovanie príspevkov na sociálnych sieťach, až po rozpravy v parlamente. Katalóg foriem oplýva rovnakou pestrosťou, akou oplýva sám život. Preto aj účely diskusie sú rôznorodé. Od výmeny informácií, cez ventilovanie emócií až po nachádzanie odpovedí na rôznorodé otázky sveta a života v ňom. Podstata však spočíva v tom, že tak, ako demokracia aj diskusia je hrou. Má jasne definované pravidlá (prostredníctvom verbálnych a neverbálnych komunikačných prostriedkov), pričom hráči svojimi vstupmi variabilne ovplyvňujú jej výstup, na ktorom sú spravidla emocionálne zainteresovaní.²⁴ Pravidlá diskusie však neurčujú len hranice jazyka a kultúrnych zvyklostí, ale s príchodom digitálnej revolúcie najmä platformy, na ktorých prebieha. Tie totižto od základov prekopali a pluralizovali formy medziľudských interakcií. Preto v nasledujúcej časti práce poukážem na hlavné nedostatky verejnej diskusie väčšmi prebiehajúcej v online priestore – na platformách. Cieľom tejto časti príspevku je obhájenie tézy, že nevhodné pravidlá diskusie na sociálnych sieťach negatívne ovplyvňujú kvalitu jej výstupov, v čoho dôsledku chradne aj offline komunikácia. Sociálne siete teda majú priamy aj nepriamy vplyv na eróziu základov demokracie.

Základný zmysel diskusie spočíva v hre na predpoveď a opravu, resp. akciu. Náš prejav je odpoveďou na (aj nevyslovenú) otázku, čo a ako by sme mali povedať. Okrem nej však predpokladáme aj reakciu druhej strany. Po jej odpovedi sa nám dostáva potvrdenie alebo oprava predpokladu, ktoré následne posúvajú diskusiu ďalej. Táto „*synchronia je základom sociálneho spojenia a empatie; čini ľudí dôveryhodnými; panuje medzi nimi dôvera a sympatia. My zlepšujeme svet, svet zlepšuje nás.*“²⁵ Zmysel diskusie teda spočíva v jej schopnosti modifikovať alebo upevniť subjektívny model sveta jednotlivcov. Ten predstavuje mozaiku našich predošlých predpovedí (a ich opráv) o jeho povahe. Prostredníctvom diskusie teda vytvárame a zdieľame kolektívnu fikciu – zo subjektívnej reality sa stáva intersubjektívna. Diskusiou zároveň interpretujeme okolitý svet, spoločne predpovedáme, aký bude či aký by mal byť. Dialógom sa učíme sa rozumieť realite prostredníctvom zdieľaných konceptov a kultivácie jazyka. Hlavnou funkciou diskusie je preto efektívnejšia kooperácia jednotlivcov v spoločnosti. Diskusie, ktoré

²³ Podľa Slovníka slovenského jazyka sa diskusiou rozumie „*prerokovanie nejakej otázky ústne alebo v tlači, výmena názorov, rokovanie, debata: politická, odborná, novinárska.*“

²⁴ DÉMUTH, P.: *Teória hier a racionálneho rozhodovania*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 3.

²⁵ BARRET, L.: *How emotions are made: The secret life of the brain*. New York: Macmillan, 2017.

plnia svoj účel možno označiť prívlastkom zmysluplné. Vo svetle Barretovej teórie možno zmysluplnú diskusiu definovať prostredníctvom dvoch faktorov: kapacitou konfrontácie s inými konceptami a modelmi sveta a minimalizáciou vplyvu afektívneho realizmu a z neho prameniacych emócií na naše rozhodnutia. Absenciu dôvery občanov navzájom a voči demokratickým inštitúciám možno teda chápať aj ako dôsledok nedostatočnej diskusie. Ak s druhými hráčmi neinteragujeme, neusilujeme sa načúvať, alebo ak budujeme dojem, že nemáme chuť zaoberať sa ich predpoveďami, pravdepodobnosť narastajúcej ľahostajnosti, odcudzenia, či až vzájomnej nevraživosti sa stupňuje. To platí s dôverou tak na vertikálnej ako aj horizontálnej úrovni. Aké sú teda príčiny absencie zmysluplnosti verejného diskurzu?

3.2 SYMPTÓMY KRÍZY DISKUSIE

Sociálne siete sa stávajú dominantnou platformou spoločenskej diskusie, pričom ich vplyv sa zväčšuje. Výsledky prieskumu z marca 2021 spoločnosti Go4insight napríklad ukazujú, že na Slovensku využíva nejakú sociálnu sieť aspoň raz za mesiac 86% (na dennej báze až 61%) obyvateľov Slovenska. Najvyužívanejšou sociálnou sieťou u nás (a aj globálne) je Facebook. Aspoň raz do mesiaca Facebook využíva až 76% obyvateľov Slovenska. Denné využívanie je na úrovni 55%. Pre porovnanie, v roku 2018 namerala agentúra 2muse len približne 56% obyvateľov Slovenska, ktorí „používajú Facebook.“ Za tri roky tak počet sporadických užívateľov narástol približne o 20%.²⁶ K doplneniu mozaiky prispieva aj prieskum z roku 2019, podľa ktorého primárnym zdrojom získavania informácií o spoločenskom a politickom dianí sú: správy v TV (82%); internetové spravodajské portály (51%); dialóg s rodinou, známymi, kolegami (47%); správy v rádiu (46%), tlačene noviny alebo časopisy (34%); príspevky na sociálnych sieťach (30%).²⁷

Ak teda k stavu, v ktorom ľudia nedôverujú inštitúciám, nemajú vôľu participovať na veciach verejných a nevidia zmysel v demokratickom procese pridáme zintenzívňujúcejší sa fenomén sociálnych sietí a ich algoritmov, dostávame trpký kokteil hyperpolarizácie, iluzórnej participácie a ventilovanej frustrácie. Samotná podstata demokracie je tak ohrozená. Verejný diskurz začína zaplavovať kakofonický šum, v ktorom sa autoritárske hlasy volajúce po harmónii stávajú čoraz vábivejšie.²⁸ Dôsledky nedostatočnej úrovne spoločenskej diskusie majú preto svoje korene v online priestore. Aj keď sociálne siete predstavujú len približne pre tretinu obyvateľov Slovenska primárny či sekundárny zdroj informácií, ich vplyv je ďaleko intenzívnejší na politickú komunikáciu, na prácu médií ako aj na naše životy ako také. Nekvalitná online diskusia infikuje žľochou aj offline komunikáciu. Zmena rámcovania otázok verejného záujmu má vplyv aj na obsah parlamentných rozpráv, z ktorých sa častokrát stáva divadlo na tvorbu krátkych zostrihov na šírenie po sociálnych sieťach. Pri médiách zas badať voľbu kontroverznejších titulkov a časté využívanie statusov osobností na tvorbu článkov. V skratke, pokiaľ nezmeníme komunikáciu v online priestore, tak jej negatívne dôsledky budeme žať aj v offline diskusii.

²⁶ Prieskum spoločnosti Go4Insight. Dostupné online: strategie.hnonline.sk/news/marketing/2349341-krali-socialnych-sieti-na-slovensku-facebook-youtube-a-instagram

²⁷ Prieskum spoločnosti Go4Insight. Dostupné online: www.go4insight.com/post/inform%C3%A1cie-o-politickom-a-spolo%C4%8Denskom-dian%C3%AD-st%C3%A1le-najviac-%C4%8Derp%C3%A1me-z-tv-spr%C3%A1v

²⁸ APPLEBAUM A.: *Súmrak demokracie: Zvodné lákadlo autoritárstva*. Bratislava: N press, 2020, s. 114.

3.2.1. POLARIZÁCIA

Polarizácia je prítomná v každej pluralitnej spoločnosti a je zdravým znakom toho, že nežijeme v totalite. Dnes však zažívame hyperpolarizáciu – stav, v ktorom nemáme chuť diskutovať, ale skôr druhú stranu umlčať. Porovnať si to môžeme napríklad s diskusiou úzkeho kruhu ľudí, kde panujú rôzne názory. „Polarizácia tu vždy bola a bude. Keďže však debatujeme priamo a sedíme pri stole, tak všetko si zväčša vydiskutujeme až do konca. Nemusíme sa síce dohodnúť, ale väčšinou si vymeníme všetky informácie, ktoré potrebujeme. A to je obrovský rozdiel oproti sociálnym sieťam, pretože tam raz niečo napíšeme, začneme sa venovať inej aktivite, vrátíme sa, prečítame si posledný komentár a zase zareagujeme na inom mieste v inom čase. Naša komunikácia tak nie je kontinuálna, priama, ale nepriama. Tým pádom dosiahnuť konsenzus je oveľa ťažšie.“²⁹

Polarizácia názorových spektier robí dnes z dialógu tzv. obojstranný monológ. „Ľudia dostali do rúk nástroj, ktorý nevedia správne používať. Zásah, ktorý vieme urobiť prostredníctvom sociálnych sietí, nebol v minulosti možný, keďže informácie vznikali v redakciách a nie v mobiloch a počítačoch ľudí, ktorí chcú buď ovplyvniť verejnú mienku alebo ju deformovať, či vybiť si vlastnú frustráciu, alebo im jednoducho stačí, že sa zabávajú na tom, ako ich mystifikácie konzumujú ostatní.“³⁰ Aké sú teda príčiny narastajúcej polarizácie v spoločnosti?

3.3 PRÍČINY KRÍZY DISKUSIE

Online diskusia je proces, ktorý sa riadi kultúrnymi zvyklosťami, jazykom a hlavne architektúrou kódu platformy. Preto aj devastácie dôsledky sociálnych sietí na spoločnosť spočívajú v procedurálnych pravidlách diskurzu, ktoré uprednostňujú profit pred vecnou výmenou názorov. Vzhľadom na dominanciu Facebooku v slovenskom online priestore sa preto zameriam na práve túto platformu, ktorá je ukázkovým príkladom toho, ako profitovať na ľudských slabostiach. Hlavným cieľom algoritmov sociálnych sietí je totižto udržať našu pozornosť a prítomnosť na platforme čo najdlhšie. Čím viac času na platforme trávime, tým viac reklamy konzumujeme. No nie len to. Každú minútu strávenú na sociálnej sieti odovzdávame internetovým gigantom cenné digitálne stopy našej interakcie. A práve tie majú dnes cenu zlata. Ako to teda robia?

3.3.1 UZATVÁRANIE DO INFORMAČNÝCH BUBLÍN

Jednou z hlavných príčin narastajúcej polarizácie je uzatváranie do informačných bublín. „Problémom nie sú len klamlivé príbehy, nesprávne fakty, ba ani volebné kampane a spindoktori: falošné vnímanie sveta podporujú už samotné algoritmy sociálnych médií. Ľudia klikajú na správy, ktoré ich zaujímajú a Facebook, Youtube, či Google im potom zobrazujú viac toho, čo majú radi - či už je to istá značka mydla, alebo konkrétna podoba politiky.“³¹ Algoritmy sociálnych sietí nás uzatvárajú do informačných bublín práve tým, že nám zobrazujú obsah, ktorý sa nám páči. To nespôsobuje len absenciu porozumenia, ale najmä diametrálne odlišné vnímanie

²⁹ HRÍCH, V.: *Pravda*. Dostupné online: spravy.pravda.sk/domace/clanok/580281-socialne-siete-skrity-parazit-spolocenskej-diskusie/

³⁰ SOLÍK, M.: *Ibidem*.

³¹ APPLEBAUM A.: *Súmrak demokracie: Zvodné lákadlo autoritárstva*. Bratislava: N press, 2020, s. 112.

sveta. „Zobrazujú sa nám zväčša názory, ktoré nás iba utvrdzujú v našich presvedčeniach. Ak si spomenieme na výrok Friedricha Nietzscheho o tom, že človeka najspoláhlivejšie skazíme, ak ho naučíme, aby si vážil rovnako zmýšľajúceho viac, ako inak zmýšľajúceho, potom má takýto trend negatívne vplyvy na pluralitu našich názorov.“³²

Partikulárnych problémov diskusie na Facebooku je viacero. Vo verejnej diskusii je nesmierne podstatné, aké veci a v akom poradí „chodia na stôl“. Ide teda o otázku agendy diskusie. Facebook v tomto kontexte určuje poradie zobrazovania príspevkov a komentárov podľa „relevancie.“ To v praxi znamená, že preferuje príspevky či komentáre s najväčším počtom interakcií. Ako vysvetľuje Facebook, najrelevantnejšie komentáre sú tie, na ktoré reagovali priatelia na Facebooku, či ktoré napísali verifikované profily a stránky a komentáre, ktoré majú najviac reakcií.³³ Vzhľadom na relatívne nízky výskyt komentárov od priateľov alebo verifikovaných stránok sú dominantné komentáre s najväčším počtom reakcií. Či už v podobe like-ov, srdiečok, alebo emotikonov vyjadrujúcich hnev, pobavenie, či úžas. Hlavným definičným kritériom relevancie je tak emocionálny náboj, ktorý predmetný obsah vyvoláva. Ak k tomu pridáme fakt, že hnev predstavuje najvirálnejšiu³⁴ emóciu, môžeme tušiť prečo sa Facebook slangovo nazýva aj „hatebook.“ Nenávistné, kontroverzné a radikálne postoje v takomto prostredí získavajú kompetitívnu výhodu na trhu myšlienok. Z tohto dôvodu sú na Facebookových diskusiách úspešní tzv. trollovia a politickí aktéri s vyhranenými či vznetlivými postojmi. Túto podstatu algoritmov vystihol môj priateľ Mário Dočekal slovami „*stredný názor sa nedá kričať a algoritmy ho nenávidia*.“ Dôsledkom teda je, že konflikt sa stáva racionálne výhodnou stratégiou politických aktérov, a preto je čoraz vypuklejší aj v spoločnosti. Cézarova stratégia rozdeľuj a panuj sa, žiaľ, s pomocou moderných technológií stáva až desivo efektívnou.

Trh pozornosti a myšlienok sa teda zostril a úspešnejší sa, nanešťastie, stáva ten s expresívnejšími, emocionálnejšími a nenávistnejšími prejavmi. Toto podčiarkuje napríklad bývalá zamestnankyňa Facebooku Frances Haugen, ktorej svedectvo hovorí aj o tom, že politické strany požadujú prísnejšiu reguláciu sociálnych sietí, pretože súčasný stav ich dotláča k radikálnejším postojom. „*Máme dôkazy, že nenávistné prejavy, rozdeľujúca politická komunikácia a dezinformácie na Facebooku a podobných aplikáciách majú vplyv na spoločnosti naprieč celým svetom...Keď žijeme v dobe plnej nenávistných a polarizujúcich príspevkov, tak to podryva vzájomnú dôveru a spolupatričnosť. Facebook trhá našu sociálnu koherenciu a spôsobuje etnické násilie*.“³⁵ Okrem toho je problém i v absencii jasných záverov a výsledkov diskusie. Diskusia na Facebooku len jednoducho „vyhorí,“ komentujúci sa presunú k aktuálnejšiemu príspevku a takto to pokračuje donekonečna. Takto nastavené pravidlá diskusie tak preferujú radikálne a kontroverzné názory, ktoré generujú veľký počet reakcií. Na tom, či je reakcia pozitívna alebo negatívna nezáleží. Relevancia preferuje interakciu v hockej podobe.

3.3.2 ZMENA SOCIÁLNEJ REALITY

Algoritmy nás zároveň radikalizujú, motivujú nás k tým najtoxickjším stránkam našej pestrej existencie. Uprednostňovaním emócií, osobitne hnevu a strachu zatemňujú naše širšie

³² SOLÍK, M.: *Pravda*, 2021. Dostupné online: spravy.pravda.sk/domace/clanok/580281-socialne-siete-skryty-parazit-spolocenskej-diskusie/

³³ Facebook. Dostupné online: https://www.facebook.com/help/1155510281178725/?helpref=hc_fnav

³⁴ POPKIN, H.: As your social media emotions go viral, anger spreads the fastest, 2013, *NBC news*. Dostupné online: www.nbcnews.com/technolog/your-social-media-emotions-go-viral-anger-spreads-fastest-4b11186087

³⁵ HAUGEN, F.: *The conversation*. Dostupné online: theconversation.com/facebook-whistleblower-frances-haugen-testified-that-the-companys-algorithms-are-dangerous-heres-how-they-can-manipulate-you-169420

vnímanie súvislostí. Neustály dopamínový doping znižuje našu schopnosť udržiavať pozornosť voči spoločenským otázkam viac ako zopár dní. Ak spoločnosť zastihnú nečakane dlhé krízy, ľudia začínajú byť presýtení a unavení. Algoritmy sú taktiež návykové, ovplyvňujú nás viac, ako by sme čakali. Tým, že neustále zneužívajú slabosti nášho afektívneho realizmu, z hnevu a frustrácie sa stáva zvyk. Sociálne siete, najmä Facebook, Youtube, či Instagram sa stávajú čoraz populárnejšími aj medzi politickými lídrami, ktorí využívajú priamosť tejto politickej komunikácie. Podľa odborníka na marketing, Róberta Slováka, politici už začali brať Facebook vážne a profesionálne. *„Ich profily spravujú skúsení odborníci či tímy odborníkov... Užívatelia Facebooku zostarli a priblížil sa tak ich vek k politikom, aj preto si rozumejú viac. Táto medzera sa nepodari prebúrať na iných sieťach.“*³⁶

V minulosti sa väčšina politických diskusií viedla v zákonodarných zboroch, v novinových komentároch, v televíznom štúdiu či bare, kým dnes sa často odohrávajú online, vo virtuálnej realite, kde sa používatelia cítia izolovaní jeden od druhého a aj od nastolenej otázky, kde môže byť každý anonymný a nikto nemusí preberať zodpovednosť za svoje slová.³⁷ Samotná demokracia bola vždy hlučná a drsná, ale pri dodržiavaní pravidiel napokon prinášala konsenzus. Moderná debata nie. Namiesto toho v niektorých ľuďoch vyvoláva túžbu násilne umlčať ostatných.³⁸

Ak by sme sa vrátili ku konceptu zmysluplnej diskusie, vo svetle hlavných symptómov krízy (online) diskusie možno dospieť k záveru, že problém dominantných platforiem spočíva v cielenom potláčaní konfrontácie a zneužívaní našich (afektom podporovaných) emócií. Tento stav vyplýva z toho, že digitálne platformy neusilujú o kvalitný spoločenský diskurz, ale o profit. Ten dosahujú najmä tým, že trávením času na platforme konzumujeme viac reklamy a zároveň zanechávame cenné digitálne stopy, ktoré majú v dnešnej dobe cenu zlata. Za týmto účelom optimalizujú vlastné algoritmy spôsobom, ktorý nás udržiava čo najdlhšie na platforme. Z toho pramení narastajúca polarizácia, diametrálne odlišné vnímanie sociálnej reality, neschopnosť nachádzať konsenzus ako aj bujnejúca nenávisť a spoločenská nedôvera. Polarizácia sa z internetového sveta zároveň preniesla do reality. *„Výsledkom je tak hyperpolarizácia, ktorá prehľbuje nedôveru k "normálnej politike", establišmentovým politikom, opovrhovaným "expertom", a "mainstreamovým" inštitúciám - vrátanie súdov, polície a verejnej správy. V polarizovanom svete niet neutrality, pretože v ňom nemôžu jestvovať nestranné a apolitické inštitúcie.“*³⁹ Kríza offline komunikácie je dôsledkom chradnúcej online diskusie spôsobenej fungovaním sociálnych sietí. Kríza demokracie je kríza diskusie.

4. AKO Z TOHO VON?

I keď sa predostreté výzvy môžu javiť ako neprekonateľné, opak je pravdou. Vlastné i zahraničné skúsenosti nám ukazujú, že moderné technológie vieme efektívne využívať aj v prospech spoločnosti a nie len pre profit. V nasledujúcej časti sa teda pokúsim načrtnúť zopár možných riešení nepriaznivého stavu, v ktorom sa spoločnosť ocitla. Cieľom je obhájenie tézy, že zmenou procedurálnych a obsahových pravidiel diskusie sme schopnejší dospievať aj k zmysluplnejším a konsenzuálnym záverom. Následne je ďalšou hypotézou myšlienka, že

³⁶ SOLÍK, M.: *Pravda*, 2021. Dostupné online: spravy.pravda.sk/domace/clanok/580281-socialne-siete-skryty-parazit-spolocenskej-diskusie/

³⁷ APPLEBAUM A.: *Súmrak demokracie: Zvodné lákadlo autoritárstva*. Bratislava: N press, 2020, s. 113.

³⁸ Ibidem, s. 115.

³⁹ Ibidem, s. 112-113.

zlepšením online diskusie vieme skvalitňovať aj naše offline interakcie. Otázkou teda je, ako by mala vyzerat' platforma 21. storočia usilujúca o budovanie dôvery a zmyslu v demokraciu. A ako prepájať dva svety, online s offline tak, aby sme mali presnejšiu agregáciu a reprezentáciu názorov pretavujúcich sa v normu? Práve na tieto otázky sa pokúsim načrtnúť možné odpovede.

4.1 SKVALITNENIE ONLINE DISKUSIE

Uzatváranie do názorových bublín, primárne zobrazovanie kontroverzných diskusných príspevkov a absencia záverov diskusie činia sociálne siete ideálnym nástrojom propagácie hnevu a polarizácie v spoločnosti. Tá prehľbuje spoločenskú dôveru, vyúsťuje v neschopnosť kolektívnej akcie a hrá do karát politickým aktérom s extrémne vyhranenými a nenávisťnými prejavmi. Konsenzuálna diskusia hrá druhé husle. Teda, ak ich je vôbec počuť. Často som sa pri práci na túto tému stretol i s názorom, že sociálne siete sú len odrazom spoločnosti a jej nálad. Preto, ak kritizujeme spoločenskú diskusiu na sociálnych sieťach, tak by sme sa mali primárne zamerať na ľudský faktor, ktorý zmena pravidiel diskusie neovplyvní. Tento argument mi, popri iných, vnukol myšlienku nachádzať alternatívne online diskusné platformy s cieľom zistiť, či konsenzuálna diskusia je s príchodom technologickej revolúcie skutočne prežitkom. Spolu s priateľmi sme sa preto usilovali o hľadanie a testovanie nových platforiem, online fór, ktoré by umožňovali férovú, vecnú a otvorenú diskusiu. Hlavnou tézou, ktorú sme sa pokúšali overiť, je, že zmenou procedurálnych pravidiel diskusie sme schopnejší dospievať aj k zmysluplnejším výsledkom.

4.1.1 POL.IS

Jedno z riešení predstavuje open-source platforma Pol.is. Softvér vďaka pokročilejšej štatistike⁴⁰ a umelej inteligencii umožňuje získavanie, analyzovanie a chápanie toho, čo si početné skupiny ľudí myslia. V praxi funguje tak, že účastníci diskusie hlasujú za výroky (súhlas, nesúhlas, preskočiť). Ak v diskusii chýba ich názor, tak majú možnosť pridať vlastný komentár, o ktorom môžu ostatní diskutujúci hlasovať. Jednotlivé komentáre sú vždy samostatnými návrhmi, preto nie je možné odpovedať na iné komentáre. Na pozadí diskusie prebieha pokročilá štatistická analýza⁴¹ a umelá inteligencia, ktorá v reálnom čase vykresľuje na základe hlasovania názorové skupiny a identifikuje konsenzus.

⁴⁰ Štatistická analýza diskusie prebieha v reálnom čase po tom, čo sa do diskusie zapoja šiesti účastníci. Výsledkom štatistickej analýzy procesu je tzv. informačná matica, v ktorej sú zaznamenané výsledky hlasovania. Každý z účastníkov predstavuje jeden riadok tejto matice a každý stĺpec zas jeden z výrokov, o ktorom sa hlasovalo. Prvky matice teda obsahujú informácie o tom, ako účastníci hlasovali o jednotlivých výroko. V prvom kroku sú všetci účastníci diskusie zaradení do názorových skupín podľa toho, ako odpovedali na jednotlivé výroky. Za to zodpovedajú algoritmy pre detekciu komunit v sieťach ako Leiden algoritmus. Po zaradení účastníkov do týchto skupín sa vyhodnotia konsenzuálne názory - tie, na ktoré mala väčšina účastníkov rovnaký názor, najmä naprieč rôznymi názorovými skupinami. Rovnako budú vypísané výroky *definujúce* názorové skupiny, na ktoré väčšina účastníkov v jednotlivých skupinách odpovedala rovnako.

⁴¹ Výsledný report z diskusie ponúka aj mapu výrokov a účastníkov, ktorá je projekciou informačnej matice do 2D priestoru. Robustný algoritmus, ktorý sprostredkováva túto projekciu sa nazýva UMAP (Uniform Manifold Approximation and Projection). Účastníci sú na mape zobrazení blízko seba, ak na jednotlivé výroky odpovedali podobne. Väčšie vzdialenosti na mape zas vyjadrujú rozdielne názory. Pri vykreslení výrokov budú zase pri sebe tie výroky, na ktoré účastníci odpovedali podobne. Tie z nich, na ktoré väčšina účastníkov odpovedala prevažne rovnako (t.j. konsenzuálne výroky), budú spravidla vykreslené pri prieniku osí. Vytvorenie názorových skupín je organické, závislé čisto na jazyku a účastníkoch diskusie, ktorí odpovedali podobne.

Výhody online diskusie prostredníctvom softvéru Polis sú vo viacerých rovinách. Pri diskusii je totižto nesmierne dôležité, v akom poradí chodia veci „na stôl.“ Rozdiel oproti mainstreamovým sociálnym sieťam preto v prvom rade predstavuje poradie zobrazovania komentárov, ktoré je pseudonáhodné.⁴² To znamená, že náhodnosť zobrazovania komentárov je oklieštená tromi faktormi. Prvým je počet hlasovaní o komentári. Prioritne teda zobrazuje komentáre, za ktoré už hlasoval väčší počet ľudí. To umožňuje vhodnejšie zapisovanie údajov do matice a taktiež sa predchádza nerovnomernému rozloženiu hlasovaní o komentároch. Druhým faktorom ovplyvňujúcim poradie zobrazovania komentárov je početnosť zdržania sa hlasovania. Teda ak hlasovanie o danom komentári viacero účastníkov preskočilo, zobrazí sa až neskôr v poradí. Tretím faktorom je zvyšovanie pravdepodobnosti zobrazenia konsenzuálnych komentárov na začiatku poradovníka. To zvyšuje pravdepodobnosť nachádzania konsenzu. Takto nastavené pravidlá diskusie uprednostňujú zobrazovanie relevantnejších komentárov, ktoré nie je závislé od emocionálneho náboja a miery kontroverznosti. Už len touto zmenou pravidiel diskusie sa zabezpečuje väčší potenciál nachádzania konsenzu ako aj istá forma auto-moderácie irelevantných komentárov. Výhodou je i to, že komentáre k diskusii sú samostatnými návrhmi, o ktorých sa hlasuje. Tým, že nie je umožnené komentovanie komentárov, sa zamedzí tzv. „trollingu“, zbytočným osobným útokom na komentujúceho a odvedenie centra diskusie na odlišnú tému. Polis týmto pravidlom a mechanizmom preto umožňuje presnejšiu agregáciu rôznych záujmov jednotlivcov v spoločnosti.

Prínosom diskusie prostredníctvom Polisu je i vykreslenie a zobrazenie názorových skupín v reálnom čase. Účastníci tak majú možnosť vidieť, akú mozaiku názorov zastávajú ich oponenti, ale najmä to, na čom panuje zhoda. Konsenzuálne východisko pri začiatku diskusie je totiž nevyhnutným predpokladom na konštruktívny dialóg. Ak do diskusie vstupujeme s tým, na čom sa zhodneme, tak máme aj väčšiu chuť počúvať druhú stranu, pretože si uvedomujeme, že *nespadla z Marsu*. Polis sa svojim fungovaním odlišuje od klasických pravidiel diskusie na sociálnych sieťach, ktoré preferujú počet interakcií pred ich kvalitou. Okrem toho zabezpečuje férovú možnosť každému uspieť na trhu myšlienok tým, že umožňuje vecnú konfrontáciu odlišných pohľadov. Jej absencia v podobe uzatvárania do informačných bublín je totižto jednou z hlavných príčin narastajúcej polarizácie v spoločnosti. Ak na diskusných platformách prichádzajú každému na stôl odlišné veci a ešte k tomu len tie, ktoré sú kontroverzné, nenávisťné či potvrdzujúce naše videnie sveta, tak nemožno hovoriť o demokratickej diskusnej platforme.

4.1.2 VÝSLEDKY PILOTNÝCH KONVERZÁCIÍ (CASE STUDIES)

Je možné viesť zmysluplnú a vecnú diskusiu aj v online priestore? Vieme pomocou vhodnejších technológií nachádzať konsenzus aj na tie najkontroverzejšie témy? Predpokladanú pozitívnu odpoveď na tieto otázky pomocou softvéru Polis sme chceli otestovať v praxi. Preto sme od marca 2021 začali organizovať⁴³ online diskusie na rôzne celospoločenské témy. Spolu s tímom sme riešili problematiku „tvrdého lockdownu“ a duševného zdravia,⁴⁴ povinného

⁴² SMALL, CH. a kol.: *Polis: Scaling deliberation by mapping high dimensional opinion spaces*, 2021. Dostupné online: www.e-revistas.uji.es/index.php/recerca/article/view/5516/6558

⁴³ Prvé pilotné konverzácie sme testovali spolu s dvomi priateľmi. Snaha o frekventovanejšie diskusie a zapojenie väčšieho počtu ľudí nás nakoniec viedli k založeniu občianskeho združenia DemDis. Pod jeho hlavičkou organizujeme diskusie od jesene 2021 až dodnes. Od marca 2021 do augusta 2022 sa uskutočnilo 11 konverzácií na rôzne témy pomocou softvéru Polis.

⁴⁴ Výsledky diskusie dostupné online: <https://demdis.sk/stoji-tvrdy-lockdown-za-psychicky-breakdown/>

očkovania,⁴⁵ reformy vysokých škôl,⁴⁶ boja proti hoaxom a dezinformáciám⁴⁷ či postavenia sexuálnych menšín v spoločnosti. Konsenzus sa v diskusii rodí v konfrontácii s nezhodou. Preto sa, vzhľadom na komplexnosť a obšírnosť tém, v tejto časti zameriam na výsledky diskusií, do ktorých sa zapojil najväčší počet ľudí, a ktoré dokázali napriek diametrálne odlišným stanoviskám priniesť jasný konsenzus.

4.1.2.1 SÉRIA DISKUSIÍ O OCHRANE SPOLOČNOSTI PRED HOAXMI

Čo je hoax? Je jeho masívne šírenie v online priestore hrozbou pre našu spoločnosť? A ak áno, akými nástrojmi by sme mali okresať ich negatívne dopady? Práve na tieto otázky sme hľadali odpoveď v sérii diskusií na tému krotenia hoaxov, jeho identifikácie a overovania zdrojov informácií. Metodicky sme ich rozdelili do troch rôznych diskusií, pričom vykreslenie mozaiky názorov⁴⁸ dvoch skupín bolo obdobné. Vo všeobecnosti išlo na jednej strane o ľudí, ktorí videli v dezinformáciách hrozbu pre našu spoločnosť, a z tohto dôvodu sa prikláňali aj k intenzívnejšiemu okresaniu slobody prejavov ich úmyselných šíriteľov. Na strane druhej sa opakovane vykresľovala skupina zástancov absolútnej slobody prejavu, ktorí vnímali v boji proti dezinformáciám skrytý nástup totality „jedného názoru.“ Napriek názorovým nezhodám však diskusia ukázala konsenzus na tom, že „šírenie hoaxov a nenávisti nie je formou diskusie“, a že „hľadanie pravdy si vyžaduje diskusiu, ale ak niekto úmyselne klame a zavádza, odhalíme ju buď neskoro alebo vôbec“. Okrem toho však diskusiu a prevenciu vnímali diskutujúci ako hlavný nástroj na ochranu spoločnosti pred podvodnými informáciami. Záverom konverzácie o krotení hoaxov je tak vzájomné uznanie, že by sme mali diskutovať zmysluplnejšie – tak, aby diskusia plnila svoj účel nachádzania pravdy a vzájomného porozumenia. V niektorých prípadoch však nemusí na ochranu spoločnosti pred hoaxmi stačiť.⁴⁹ Zaujímavým zistením z diskusie je aj to, že pre účely konštruktívnej diskusie je nesmierne dôležitá voľba slov, ak hovoríme o postihoch za prekročenie hraníc slobody prejavu. Najpolarizujúcejšie komentáre ukazujú, že napriek tomu, že slová majú do veľkej miery rovnaký význam, ich podpora je závislá od emócie, ktorú v recipientovi vyvoláva. Tento kontrast badať napríklad pri hlasovaní skupiny B. Z nej 77% súhlasí s tým, že nikto by nemal cenzurovať príspevky v diskusii, no na strane druhej len 42% odmieta ochranu úmyselne nepravdivých skutkových tvrdení, ktoré majú za cieľ niekoho podviesť alebo ublížiť.⁵⁰ Preto jasná a umiernená voľba jazyka je dôležitým predpokladom nachádzania konsenzu medzi polarizovanými skupinami.

Vzhľadom na to, že sa v diskusii opakovane objavovali otázky typu, čo je hoax a kto to určí, rozhodli sme sa v tejto téme pokračovať diskusiou: „Čo je hoax? A ako ho rozpoznať?“, do ktorej sa zapojilo zatiaľ najviac, až 404 účastníkov.⁵¹ Cieľom bolo vzájomné ujasnenie si podstaty tohto abstraktného konceptu. Pre účely vecnej a zmysluplnej diskusie je totižto

⁴⁵ Výsledky diskusie dostupné online: <https://demdis.sk/povinne-ockovanie-skaza-ci-vykupenie/>

⁴⁶ Výsledky diskusie dostupné online: <https://demdis.sk/reforma-vysokych-skol-facka-ci-pomoc-univerzitam/>

⁴⁷ Výsledky diskusie dostupné online: <https://demdis.sk/co-je-hoax-a-ako-ho-rozpoznať/>

⁴⁸ Vzhľadom na benefity anonymného hlasovania nemáme dôkaz o tom, že do diskusie sa zapojili tí istí ľudia. Vykreslenie názorových skupín a konzistencia komunikačných kanálov nám však poskytuje dostatočne odôvodnený záver, že išlo o rovnaké názorové prúdy, ktoré sa zapájali do diskusií.

⁴⁹ Diskusia ukázala i zhodu na tom, že potrebujeme efektívnejšiu moderáciu fór a blogov, ako aj jasnejšie oddelenie spravodajstva od názorov zo strany médií. Kompletné výsledky dostupné online: demdis.sk/ako-skrótiť-hoaxy-diskusiou-ci-represiou

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Pri tejto diskusii sme zmenili metodológiu rámcovania počiatočných komentárov. Pristúpili sme k dvom oblastiam témy – súboru jednotlivých definičných kritérií a následne konkrétnym príkladom.

nesmierne dôležité, či sa vôbec rozprávame o tých istých veciach a či im obdobne rozumieme. Vzájomná konverzácia teda ukázala, že diskutujúci sa zhodujú na definičných kritériách, no zároveň ich nesprávne aplikujú na jednotlivé príklady. Napriek tomu, že sa nenašla zhodná podpora komentára „hoaxom je napríklad tvrdenie, že ukrajinské obete vojny sú len najatými hercami,“ sme však v spolupráci s účastníkmi na základe konsenzuálnych komentárov vytvorili nasledovnú definíciu konsenzuálnej interpretácie hoaxu: „*Hoax je nepravdivé skutkové tvrdenie, neoverená informácia či prekrútený fakt, ktorého úmyselné šírenie má za cieľ podviesť, manipulovať či zneistiť občanov prostredníctvom vyvolávania intenzívnych emocionálnych reakcií a relativizovaním toho, kde leží skutočná pravda (faktov).*“⁵² Záverom diskusie tak bolo najmä to, že „hoax je len nepravdivé skutkové tvrdenie a nie hodnotiaci úsudok (názor),“ pričom pri jeho určovaní musíme brať do úvahy „kontext, v ktorom sa tvrdenie šíri“ ako aj „cieľ, ktorý sa jeho šírením sleduje.“ Najmä takto väčšmi predídeme „obrovskému riziku chybnnej regulácie.“ Diskusia zároveň opäť ukázala, že zmenou pravidiel a pomocou vhodných technologických nástrojov vieme viesť zmysluplný a konštruktívny dialóg aj v online priestore.

Tretou témou, ktorú sme otvorili v rámci série diskusií o slobode prejavu a hoaxoch, bolo overovanie informácií a dôverovanie zdrojom nášho poznania. Máme čas overovať každú správu, ktorá sa k nám dostane? Kedy tento proces podstupovať nemusíme? Kedy je to, naopak, nevyhnutnosťou? A aké vlastnosti by mal mať dôveryhodný zdroj? Na tieto otázky sme sa usilovali hľadať odpovede s diskutujúcimi. Hlavným zistením diskusie bol prejav krízy dôvery v spoločnosti ako takej – až 62 % zúčastnených sa stotožňuje s tým, že „nikomu nemožno dnes úplne dôverovať, každý sleduje najmä vlastné záujmy.“ Na druhej strane si však 58% diskutujúcich uvedomuje, že v dnešnej dobe nemáme čas overovať každú jednu správu, o ktorej sa dočítame, pričom 63% priznáva, že neoveruje všetky správy.⁵³ Napriek tomuto (na prvý pohľad) znepokojivému stavu spoločnosti, sme však dokázali identifikovať konkrétne aspekty dôveryhodného zdroja či autora a spoľahlivej správy. Šírenie poznania s transparentným odkazovaním na konkrétne neanonymné zdroje a pevné dôkazy, sú nevyhnutným základom budovania vzájomnej dôvery. Tá na strane druhej klesá, ak naše tvrdenia nesúladia s našimi činmi, ak sa odkazujeme na anekdotálne dôkazy typu *jedna pani povedala* alebo opakovane šírimo preukázané hoaxy. Diskusia na témy preverovania a dôvery na jednej strane vykreslila nelichotivé zrkadlo spoločnosti, no na strane druhej priniesla pozitívnu nádej na zmenu. Spoločne sme totiž dokázali načrtnúť cestu, ktorou by sme sa mali uberať, ak chceme vstupovať do konštruktívnej spoločenskej diskusie a budovať dôveru aj v očiach tých, ktorí s nami na prvý pohľad nesúhlasia. A to je nevyhnutným predpokladom racionálnej diskusie a vecnej výmeny názorov.

Séria diskusií na témy slobody prejavu a dezinformácií nám priniesla bližší pohľad na názorové prúdy v spoločnosti. Hlavným záverom je, že inklinácia ľudí veriť dezinformačným naratívom je výsledkom vysokej nedôvery v „mainstreamové“ médiá ako aj voči štátu ako zdrojom informácií. Na strane druhej občania chcú byť súčasťou diskusie, v ktorej vidia zmysel. A to i napriek tomu, že sa dostávajú do konfrontácie s názorovými oponentami. Problém je teda skôr vo fóre a platforme, na ktorej diskusia prebieha. Preto nám aj táto séria diskusií ukázala, že kríza demokracie je krízou diskusie. Možno sa teda domnievať, že ide o ďalší symptóm širšieho spoločenského problému, na ktorý som sa pokúšal poukázať v prvej časti tejto práce. Na strane

⁵² Výsledky diskusie „Čo je hoax? A ako ho rozpoznať?“ Dostupné online: demdis.sk/co-je-hoax-a-ako-ho-rozpoznať/

⁵³ Výsledky diskusie „Preverujeme, či len slepo dôverujeme?“ Dostupné online: <https://demdis.sk/konspiracia-vs-realita-preverujeme-ci-len-slepo-doverujeme/>

druhej však vieme, že so správnym nástrojom v rukách je možné viesť zmysluplnú diskusiu aj v online priestore a nachádzať konsenzus. Preto je ďalšou otázkou, ako prepojiť dva svety – online a offline, ako zlepšiť osobnú komunikáciu a ako budovať dôveru v proces, ktorý agregované názory participatívnym spôsobom pretavuje vo všeobecne záväzné normy.

4.2. PREPOJENIE ONLINE S OFFLINE PLATFORMOU

Kríza demokracie je kríza diskusie. Hlavnou príčinou je najmä dominancia a popularita online platforiem, ktoré primárne sledujú profit a nie kvalitnú diskusiu. Otázkou tak teraz je, ako navrhnúť otvorenú online platformu, ktorá prepája výsledky s offline svetom a legislatívou. V tejto časti práce sa preto zameriam na možné riešenia, ktoré spočívajú vo vytvorení deliberatívnej platformy - systému, ktorý by optimálne vyvažoval medzi otvorenosťou, spravodlivosťou a zmysluplosťou verejného diskurzu. Napriek tomu, že online diskusia nesmierne ovplyvňuje celospoločenský diskurz, tak disponuje viacerými limitáciami. Medziľudská interakcia v podobe zoči-voči dialógu je nenahraditeľne kvalitnejšia oproti online komunikácii. Jej problém však spočíva v tom, že sa jej hladký priebeh a dodržiavanie pravidiel komplikuje s narastajúcim počtom účastníkov. Rovnakým problémom je aj strata informácií v podobe neverbálnej komunikácie či intonácie. Okrem toho, ľudia sa vyjadrujú inak prostredníctvom klávesnice a inak, keď osobne konfrontujú názorového oponenta. Problém je aj v tom, že v online svete sa človek, ako živá bytosť, druhému premieta len v podobe pestrofarebných pixelov. Priama verbálna i neverbálna komunikácia je jednoducho našim evolučným žolíkom. Cieľom by preto nemalo byť premiestňovanie verejného diskurzu do výlučne online priestoru, ale skôr využívanie technológií na zlepšovanie a skvalitňovanie našich interakcií v offline svete. Otázkou tak teraz je, ako efektívne prepájať online s offline svetom. Oba priestory sú totiž nevyhnutné na efektívnu komunikáciu v moderných spoločnostiach. Na jednej strane nám technológie umožňujú efektívnejšiu agregáciu, participáciu a depolarizáciu. Na strane druhej je osobná medziľudská interakcia nenahraditeľnou súčasťou vzájomnej výmeny informácií. Preto sa, v tejto časti, zameriam na príklad a skúsenosti z Taiwanu ako aj na dizajn platformy DEMDIS, ktorej vznik bol prepojený s touto prácou.

Zmysluplná deliberatívna platforma by mala vyvažovať medzi otvorenosťou, stabilitou a rýchlosťou procesu, ktorý sprostredkováva. V nasledujúcej časti sa tak pokúsím načrtnúť modely možných funkcií diskusií, ktoré by mohli zefektívniť koncept procedurálnej demokracie. Takej, ktorá by presnejšie reflektovala spoločenské požiadavky, umožnila každému vyjadriť sa, sústredila sa na vecnosť výsledkov ako aj ich pretavenie do normotvorby a výkonu verejnej moci.

4.2.1 vTAIWAN

Pri budovaní deliberatívnej platformy, prepájajúcej online s offline svetom, možno nájsť inšpiráciu na Taiwane. Pre uvedenie kontextu, 90. roky na Taiwane boli charakterizované demokratizáciou a informatickou revolúciou. Napriek narastajúcemu dopytu po občianskej participácii, politická sféra na Taiwane stále strádala inštitucionalizovaný a deliberatívny priestor na tvorbu verejných politík.⁵⁴ Občanom chýbal otvorený konzultačný proces, v ktorom by mohli vstupovať do dialógu s verejným a súkromným sektorom na dosiahnutie hrubého konsenzu o problémoch vo verejnej sfére a pomáhať tvoriť politiky. Táto nespokojnosť vyústila na jar 2014 v

⁵⁴ HSIAO, L. T. a kol.: *vTaiwan: An Empirical Study of Open Consultation Process in Taiwan*, s.1. Dostupné online: <https://osf.io/preprints/socarxiv/xyhft/>

tzv. Slniečnicové hnutie (*Sunflower movement*)⁵⁵, ktoré viedlo ku vzkrieseniu občianskej participácie a otvoreniu dialógu medzi vládou a spoločnosťou prostredníctvom platformy vTaiwan. Jej cieľom je zapájanie celej taiwanskej spoločnosti do kolektívnej deliberácie a hľadania riešení problémov.

Proces diskusie v rámci platformy vTaiwan prebieha v štyroch fázach: návrhovej, názorovej, reflektívnej a legislatívnej fáze. Návrhová fáza spočíva v organizácii stretnutia (hackathonu), na ktorom experti a občianski aktivisti z rôznych profesijných oblastí identifikujú spoločenský problém a následne ho adresujú vládnej autorite, ktorá má možnosť otvoriť diskusiu a byť zodpovedná za riešenie problému. Proces diskusie tak začne len v prípade, ak vládna autorita preberie za problém zodpovednosť. Následne vTaiwan iniciuje názorovú fázu, v rámci ktorej zbierajú názory spoločnosti prostredníctvom online technológií. Jej cieľom je nájdenie zainteresovaných skupín, agregácia názorov a nájdenie hrubého konsenzu na problém. V rámci tejto fázy vTaiwan využíva viaceré online platformy ako Discourse, Pol.is, Typeform a Sli.do. Zbieranie názorov prebieha v jednom alebo viacerých kolách, pričom trvanie diskusie je minimálne jeden mesiac.⁵⁶

Tretia fáza reflexie spočíva vo dvoch dvojhodinových osobných a streamovaných stretnutiach medzi zainteresovanými stranami vrátane akademikov, verejných funkcionárov, súkromného sektoru a účastníkov diskusie. Prizvaní sú najmä tí, ktorí sa zapájali do prvotných fáz procesu. Zasadnutie začína sumarizovaním doterajšieho procesu facilitátorom, po ktorom nasledujú prezentácie postojov zainteresovaných strán. Obsah diskusie sa zaznamenáva a občania majú možnosť klásť otázky prostredníctvom online streamovacích platforiem (YouTube, Sli.do). Posledná je legislatívna fáza, ktorej úlohou je pretavenie konsenzu do návrhu právneho predpisu, pokynu alebo deklarácie. Princípy, ktorými sa riadi vTaiwan je interpretácia, facilitácia a dokumentácia. Proces prijímania kolektívnych rozhodnutí je zároveň inkluzívny a transparentný. To umožňuje občanom pochopenie problematiky a budovanie dôvery v proces prijímania rozhodnutí. Do roku 2018 bolo, prostredníctvom platformy vTaiwan, prediskutovaných 26 celonárodných problémov, pričom 80% z nich viedlo k rozhodnej akcii zo strany štátu.⁵⁷ Úspešnosť platformy zároveň nie je podrytá nedostatočnou inštitucionalizáciou. Okrem flexibilného nastavenia procesu, ich jediné naviazanie na právny poriadok spočíva v povinnosti ministerstiev delegovať na platformu „úradníkov participácie,“ ktorí uľahčujú komunikáciu verejnej správy s platformou. Výsledky ich práce sú tak produktom demokratickej a konsenzuálnej legitimacy vyúsťujúcej z kvalitnej a inkluzívnej deliberácie.

vTaiwan však čelí viacerým výzvam. Napriek tomu, že každý občan má možnosť navrhnúť tému na diskusiu, je tento jav menej frekventovaný. Spolu s procesom inštitucionalizácie procesu financovaného štátom, vTaiwan má problém s udržaním si autonómie pri výbere tém. Ak štátna autorita odmietne diskusiu o téme verejného záujmu, neprejde procesom vTaiwan. Okrem toho, nie každý prípad vedie k reforme. vTaiwan zároveň zápasí medzi udržaním si slobody experimentovania a regulovaním procesu participácie a kolaborácie. Napriek tomu však ide o uskutočniteľný model decentralizovanej konzultácie pre spoločnosť. Má potenciál znížiť intenzitu politickej polarizácie a je alternatívou voči byrokratickému modelu.

⁵⁵ Občianska spoločnosť v Slniečnicovom hnutí protestovala proti obchodnej dohode medzi Taiwanom a pevninskou Čínou (*Cross-Strait Service Trade Agreement*), čo vyústilo až v okupáciu parlamentu (*Legislative Yuan*).

⁵⁶ HSIAO, L. T. a kol.: *vTaiwan: An Empirical Study of Open Consultation Process in Taiwan*, s. 2. Dostupné online: <https://osf.io/preprints/socarxiv/xyhft/>

⁵⁷ Ibidem, s. 3.

Podstatné je, že slúži ako hlas verejnosti, pričom prispel k vytvoreniu kolaboratívnej kultúry medzi verejným, súkromným a tretím sektorom.

4.2.2 PROJEKT DEMDIS

Inšpiratívny príbeh platformy vTaiwan nás primäl k budovaniu obdobnej platformy aj v slovenskom prostredí – v podobe projektu DEMDIS.⁵⁸ Vzhľadom na to, že ide o projekt v zárodkoch, nastavenie procesov nie je definitívne. V tejto časti práce sa však pokúsim poukázať na možnú podobu a vylepšenia deliberatívnych platforiem prepájajúcich online s offline svetom. Cieľom nie je poskytnutie jednej odpovede, ako by mala takáto platforma vyzeráť, ale skôr načrtnutie rôznych modulárnych vylepšení procesu v rámci otvorenia širšej diskusie na predmetnú tému.

Ako som sa snažil poukázať v predošlých častiach tejto práce, kvalita procesu deliberácie je spravidla dôležitejšia ako jej výsledok. Podstatná je totižto dôvera zúčastnených v to, že proces je otvorený, férový a vecný. Dôvera v to, že každý má rovnocennú príležitosť uspieť na trhu myšlienok a presadiť svoj názor. Otázka nastavenia procesu je preto jednou z nosných tém našej práce v rámci projektu DEMDIS. Zároveň, ako poukazujú aj autori vTaiwan-u, existuje pnutie medzi stabilitou a otvorenosťou systému. Ak je systém príliš inštitucionalizovaný (ergo stabilný), častokrát mu chýba rýchlosť a schopnosť adaptácie. Ak je však príliš experimentálny a otvorený, z toho prameniaca nestabilita má kapacitu podryť dôveru zúčastnených v proces. Ako to teda vyhodnotiť a optimálne vyvažovať medzi týmito konfliktnými hodnotami?

4.2.2.1 PROCES DEMDIS

Riešenie sme našli v rôznych alternatívnych koncepciách tzv. modulárneho procesu. Gro postupu všetkých alternatív spočíva vo: 1. Výbere a rámcovaní témy, 2. Identifikácii a oslovení zainteresovaných strán, 3. Online deliberácii (Pol.is), 4. Reportovaní výsledkov. Nadstavbou procesu by mala byť následne: 5. Offline deliberácia a facilitácia, 6. Legislatívna fáza (pretavenie záverov do návrhu všeobecne záväzných noriem).

Prvým a snáď najpodstatnejším krokom je výber a rámcovanie problému, ktorý chceme riešiť. Základné princípy výberu tém sú:

1. **Princíp záujmu.** Diskutujúci by mali chcieť diskutovať o danej téme a taktiež mať vplyv na to, aká téma je predmetom diskusie. Cieľom je oslovenie rôznych sociálnych bublín cez viaceré komunikačné kanály.⁵⁹
2. **Princíp proporcionality.** Diskusia by mala reflektovať existujúce pnutie medzi protichodnými hodnotami či prostriedkami ich naplňania. Toto pnutie totižto býva jedným z hlavných dôvodov stagnácie a neriešenia danej témy.
3. **Princíp existujúceho konfliktu.** Cieľom diskusií je najmä obrušovanie hrán sociálnych konfliktov či už na horizontálnej alebo vertikálnej úrovni. Ich neriešenie nám totiž bráni umiernennej diskusii na iné témy.

⁵⁸ Na základe kvalitných výsledkov z pilotných Polis konverzácií sme sa rozhodli na tento proces nabaľovať ďalšie fázy. Keďže zapojenie ľudí do diskusie vyžaduje kvalitné spracovanie problematiky, ako aj komunikačnú kampaň, do projektu sme postupne zapájali ďalších ľudí. To vyústilo do založenia občianskeho združenia DemDis, ktoré aktuálne zapája okolo 20 ľudí.

⁵⁹ Do úvahy prichádzajú online ankety, Sli.do, Google formuláre, Instagram, Facebook, Polis či iné.

Druhou fázou je identifikácia a oslovenie zainteresovaných strán a odborníkov. Ide teda o hľadanie odpovedí na otázky, koho sa problém týka a kto je v problematike odborníkom. Cieľom oslovenia je zistenie ich základných postojov, argumentov a pohľadov na vec. Zároveň by mali mať možnosť navrhnúť alternatívne formulácie otázky, ako aj predostretie ich pohľadu na názory druhej strany.⁶⁰ Na základe odpovedí spracujeme sprievodcu témou, ktorý je stručnou analýzou status quo, názorových prúdov a dôvodov neriešenia problému. Dominantné argumenty z odpovedí sú zároveň podkladmi pre počiatočné komentáre⁶¹ do Pol.is konverzácie.

Tretia fáza spočíva v online deliberácii prostredníctvom softvéru Pol.is. Okrem moderácie a monitoringu diskusie je nevyhnutné jej zdieľanie cez rôzne komunikačné kanály ako aj odpovedanie na otázky diskutujúcich.⁶² Časové okno diskusie je variabilné – od jedného týždňa až po mesiac. Výsledkom je report, ktorý poskytuje poznatky o zúčastnených názorových skupinách a najmä o nájdenom konsenze, ktorý je primárnym cieľom diskusie. V závislosti od výsledkov nastupuje vyhodnotenie, či konsenzus je dostatočný, resp. či boli v rámci online deliberácie zodpovedané všetky podstatné aspekty problematiky. S reportom sa preto opäť obraciame na zainteresované strany s otázkami ohľadom výsledkov diskusie ako aj potenciálnou zmenou pohľadu na vec či postojmi názorových oponentov. Podľa odpovede následne vyhodnocujeme, či online deliberáciu zopakovať.

Výsledný report je základným výstupom diskusie.⁶³ S výsledkami sa dá následne pracovať v offline deliberácii medzi zainteresovanými stranami konfliktu a odborníkmi. Idea spočíva v pozvaní najaktívnejších strán v počiatočných fázach do priamej „face-to-face“ diskusie moderovanej skúseným a problematiky znalým moderátorom či facilitátorom. Do úvahy prichádza aj zakomponovanie najkonsenzuálnejších diskutujúcich z online deliberácie priamo do panelu, čím sa prepája spoločnosť s predstaviteľmi verejnej moci, akademikmi či druhým (resp. tretím) sektorom. Podkladmi offline diskusie sú vopred stanovené odborné materiály a report online deliberácie. Jej priebeh by mal byť naživo vysielaný prostredníctvom rôznych komunikačných kanálov⁶⁴, pričom verejnosť má mať možnosť klásť otázky v priamom prenose. Zmyslom offline diskusie je rozvinutie konsenzuálnych názorov do podrobnejšej roviny a načrtnutie čo najkonkrétnejších konsenzuálnych návrhov na riešenie. V závislosti od komplexnosti danej problematiky je možné offline deliberáciu zopakovať. Cieľom je načrtnutie draftu návrhu legislatívy alebo konsenzuálnych programových bodov a ich posunutie legislatívnym alebo výkonným orgánom (či už na celoštátnej alebo regionálnej úrovni).

4.2.2.2 DRUHY DISKUSÍ

Skúsenosti so softvérom Pol.is nám ukázali viaceré alternatívy rámcovania diskusií ako aj účelov. Z tohto dôvodu sme vytvorili dva druhy diskusií. Prvá, s pracovným názvom PartiHarmon (Participatívna harmonizácia), má za cieľ obrusovanie konfliktných hrán

⁶⁰ Prostredníctvom otázok typu: „Čo si myslíte, že si myslia vaši názoroví oponenti?“ vieme aspoň čiastočne uchopiť „medzeru vnímania“ (*the perception gap*) prostredníctvom zopakovania otázky po zaslaní výsledkov diskusie, a tým kvalitatívne uchopiť vplyv a zmyslupnosť diskusie.

⁶¹ Počiatočné (tzv. seed) komentáre sú komentármi, ktorými kurátori diskusie určujú jej rámec. V praxi teda predstavujú základné argumenty, identifikáciu problému ako aj návrhy na riešenie.

⁶² Pol.is konverzáciu je možné zdieľať v tzv. i-frame (rámčeku), ktorý možno „zavesiť“ na viacero webov zároveň. Týmto mechanizmom vieme do diskusií zapájať rôzne názorové skupiny. Počas diskusie je taktiež možné otvoriť možnosť kladenia otázok, napríklad prostredníctvom Sli.do.

⁶³ Obsahom reportu je identifikácia názorových skupín, nezhody, ale najmä konsenzu.

⁶⁴ Ako napríklad YouTube, Twitch, Facebook Live, Instagram, atď...

v polarizovanej spoločnosti. Jej podstata spočíva v procese, a cieľoch popísaných v predošlej podkapitole. Druhou, experimentálnejšou rubrikou je MetaDis (Meta diskusia), ktorá sa orientuje na témy diskusie o diskusii.⁶⁵ Podstata MetaDis spočíva v participatívnej tvorbe pravidiel diskusie ako aj v ujasňovaní si abstraktných konceptov. Cieľ spočíva v otvorenom vytváraní noriem do Kódexu férovej a otvorenej diskusie⁶⁶ ako aj definícií konsenzuálnych interpretácií do Slovníka.⁶⁷ Zmyslom rubriky MetaDis je zvyšovanie legitimacy celého procesu DEMDIS prostredníctvom zapájania širokej verejnosti do jeho dizajnovania. V budúcnosti taktiež uvažujeme nad vytvorením systému „napádania“ existujúcich noriem Kódexu zo strany verejnosti v prípade, že so zavedeným pravidlom nesúhlasia. V takom prípade by sa naplnením princípu záujmu opäť otvorila diskusia na tému napadnutého pravidla. Do budúcnosti taktiež nie je vylúčená tvorba nových rubriek – venujúcich sa napríklad tematike zlepšovania demokratických procesov na rôznych úrovniach spoločnosti. Záverom však je, že jasné oddelenie rubriek a ich procesných pravidiel nám uľahčuje vyvažovanie medzi stabilitou ako aj flexibilitou systému. Na jednej strane je systém otvorený zmenám, na druhej ukotvený v jasných pravidlách, ktoré sú výsledkom participatívnej deliberácie. Podstata MetaDis teda spočíva v podpore legitimacy celého procesu obrusovania hrán a v budovaní vzájomného porozumenia.

4.3 LIMITÁCIE A VÝZVY

Projekt DEMDIS pláva v zatiaľ neprebádaných vodách. Preto mnoho otázok ohľadom jeho vylepšení ostáva otvorených. Vo všeobecnosti však existujú isté výzvy, ktorým projekty digitálnej demokracie čelia. Azda tým najvypuklejším je tzv. digitálne rozdelenie (*digital divide*), ktoré spočíva v tom, že nie všetci členovia spoločnosti majú prístup k internetu⁶⁸ či dostatočnú informatickú gramotnosť na ovládanie moderných komunikačných technológií. Práve tento faktor spôsobuje obmedzenú otvorenosť systému, keďže len kvôli neadekvátnym materiálnym podmienkam vylučuje istú časť spoločnosti z diskurzu. Riešenie problému však spočíva v intenzívnejších terénnych kampaniach v rôznych častiach štátu, s cieľom oslovenia práve tejto časti spoločnosti. V prípade dostatku personálnych a materiálnych kapacít teda nejde o neriešiteľnú výzvu.

Druhou limitáciou a výzvou projektu je všeobecný nezáujem ľudí o otázky verejného záujmu. Tento trend badať najmä medzi mladými ľuďmi, ktorí strácajú záujem o politiku, zrejme aj v dôsledku rozmachu sociálnych sietí. Otázkou tak je, ako navrhnúť systém, ktorý aj „lenivým“ ľuďom umožní zmysluplnú participáciu. A to tak, aby zapájanie sa do verejného diskurzu nevnímali ako svoju povinnosť, ale skôr zábavu – hru. Riešenie tohto problému preto vidíme v tzv. gamifikácii systému. Podstata tohto riešenia spočíva v zakomponovaní prvkov hry do interakcie diskutujúceho s platformou. V praxi by sa by sa gamifikácia prejavovala v priradovaní bodov diskutujúcim na základe konsenzuálnosti⁶⁹ ich komentárov, počtu zapojení sa do diskusie,

⁶⁵ Príkladmi sú diskusie na tému „Čo je hoax?“, „Mali by sme diskutovať s fašistami?“, „Čo je fašizmus?“

⁶⁶ Kódex férovej a otvorenej diskusie obsahuje princípy ako aj obsahové a procedurálne pravidlá procesu DEMDIS. Dostupný online: demdis.sk/kodex-ferovej-a-otvorenej-diskusie/

⁶⁷ Slovník konsenzuálnych interpretácií, dostupný online na demdis.sk/slovník-konsenzualnych-interpretacii-2/

⁶⁸ Podľa štatistik zo začiatku roka 2022, 10% slovenských domácností nemá pripojenie na internet. <https://www.trend.sk/technologie/kultura-ma-novy-domov-dezinformacie-nas-bavia-kasleme-bezpecnost-hovoria-statistiky>

⁶⁹ V tomto kontexte sme s tímom vytvorili vzorec hodnotenia poradia najkonsenzuálnejších komentárov, na základe ktorého budeme priradovať jednotlivým diskutujúcim body. Vzorec zohľadňuje percentuálnu podporu komentára v názorových skupinách, celkový počet súhlasov a celkovú percentuálnu mieru súhlasu.

či jej zdieľaní. Získané body bude diskutujúci môcť následne variabilne využiť na získanie istých benefitov. Konkrétne uvažujeme nad odmenou v podobe vstupeniek na offline diskusie, možnosti zúčastniť sa na diskusnom paneli, hmotných predmetov či iných odmien. Podstatné je vybudovanie pocitu, že ide o hru, ktorá je zábavná a zároveň prospešná pre spoločnosť. Práve touto cestou si myslíme, že by sme sa mali uberať, ak chceme znížiť ľahostajnosť ľudí voči riešeniam otázok verejného záujmu a zároveň nezneužívať naše emócie pre profit.

Tretia limitácia a výzva projektu je dostatočný „buy-in“ (pristúpenie na deliberáciu) zo strany predstaviteľov verejnej moci. Podobne ako projekt vTaiwan, ktorý k deliberácii pristupuje len v prípade autorizácie zo strany ministerstiev, aj v tomto prípade čelíme obdobnej výzve. Pokým sa totiž štátna autorita nevypočuje a nereaguje na výsledky diskusie, efektívna zmena spoločenských pravidiel môže byť narušená. V dôsledku toho môže klesať vnímaná zmysluplnosť procesu v očiach zúčastnených. Jedným z riešení tejto problematiky môže byť zákonné ukotvenie povinnosti orgánov verejnej moci delegovať aspoň jedného „participatívneho úradníka“ platforme, na ktorej by reprezentoval pohľad štátu a reflektoval na výsledky. Ďalším riešením môže byť zvýšenie legitimacy výsledkov procesu zapojením veľkej časti spoločnosti. V takom prípade aj tí, ktorí si nárokuje na titul reprezentantov ľudu nebudú môcť ignorovať hlas tých, ktorí ich volili. Z tohto dôvodu je cieľom projektu zapájanie stále väčšieho počtu ľudí do projektu a organické zvyšovanie legitimacy výsledkov.

4.4 PERSPEKTÍVY DELIBERATÍVNYCH PLATFORMIEM

Bez diskusie niet demokracie. Riešenie súčasného stavu demokracie vidím v budovaní alternatívnych deliberatívnych platformiem, ktoré by pomocou moderných technológií umožňovali jednoduchšiu agregáciu, participáciu a harmonizáciu rôznorodých subjektívnych modelov sveta v spoločnosti. Podstata platformiem ako vTaiwan či DEMDIS spočíva vo vytvorení férovej a otvorenej arény na výmenu názorov a oživení zmyslu Millovej idey voľného trhu myšlienok. V súčasnosti sa totižto väčšmi vzdiaľujeme tomuto ideálu v dôsledku nekvalitnej diskusie na sociálnych sieťach. Skúsenosti s Polisom nám však ukazujú, že riešenie nie je fikciou. Vyžaduje si to len úsilie a chuť meniť veci k lepšiemu. V tejto časti som preto poukázal na možné aspekty a podoby deliberatívnej platformy, pričom nejde o ich vyčerpávajúci výpočet. Zmyslom malo byť najmä otvorenie širšej akademickej debaty na tému využívania technológií na skvalitňovanie demokratických systémov na rôznych úrovniach. Pokým totižto nenájdeme alternatívne spôsoby vecnej a umiernennej výmeny názorov, naša spoločnosť má väčší problém, ako sa na prvý pohľad môže zdať.

ZÁVER

Demokracia je diskusia, proces nachádzania spoločného dobra a budovania vzájomného porozumenia v pestrofarebnej spoločnosti. Dnešná kríza však pred nás stavia výzvy, ktorým ešte nikto v minulosti nečelil. Samotná podstata demokracia je ohrozená v dôsledku klesajúcej dôvery v zmysel demokracie a z toho prameniaceho odcudzenia jednotlivcov od demokratických inštitúcií. Aj keď príčiny stavu, do ktorého sme sa dostali možno vidieť v globalizácii, narastajúcom individualizme či postmoderne ako takej, v rámci tejto práce som sa pokúsil poukázať na to, že hlavný problém spočíva v upadajúcej kvalite verejného diskurzu. A to v dôsledku nefunkčnosti platformiem, na ktorých prebiehajú medziľudské interakcie. Pokým nedokážeme efektívne a umiernené konfrontovať naše videnia sveta a diskutovať o riešeniach, vyhliadky skvalitnenia demokracie sú mizivé.

Problém zároveň nie je len v neexistencii reprezentatívnych, otvorených a demokratických platforiem, ale aj v dominancii sociálnych sietí. Narastajúca intenzita ich používania v dôsledku nevhodne nastavených pravidiel vyúsťuje v znižovanie kvality verejnej diskusie ako takej, a to aj na miestach mimo sociálnych sietí. Zakotvením a uzatváraním ľudí v informačných bublinách sa zintenzívňuje polarizácia spoločnosti ako aj prevalencia nenávisťných, senzacionalistických či radikálnych postojov. Z konfliktu a nenávisť sa, z hľadiska politického realizmu, stáva najefektívnejšia stratégia na dosiahnutie moci. Existujúce symptómy krízy demokracie tak dominancia verejného diskurzu na sociálnych sieťach len zintenzívňuje a oddiaľuje našu kolektívnu schopnosť zmeniť veci k lepšiemu.

Cieľom prvej časti tejto práce bolo preto poukázať na to, že pokiaľ nezmeníme spôsob kolektívnej výmeny názorov a budovania spoločného príbehu, naša spoločnosť má problém a smeruje k autoritarizmu hlásiacemu fiktívnu harmóniu v rozhádanom svete. Ak sa primárnym determinantom obsahu diskusie stávajú emócie a profit, tak sa z demokracie stáva „emokracia.“ Ak každý vidí inú realitu, prípadne ju nevidí, zhoda na identifikácii problému sa stáva fikciou, o to väčšmi ešte zhoda na jeho riešení. Otázkou tak bolo, či je možné viesť v online priestore diskusiu, ktorá nepoháňa tieto negatívne trendy, ale vedie aj ku konsenzu a vecným výsledkom.

V druhej časti práce som sa preto snažil obhájiť hypotézu, že vhodnejšie nastavené pravidla online diskusie môžu viesť k zmysluplnejšiemu a konštruktívnejšiemu výsledkom. Príkladom je fungovanie softvéru Polis. Základné zmeny umožňujúce dosiahnutie stanovených cieľov spočívajú v pseudonáhodnom zobrazovaní diskusných príspevkov, orientácii na názor a nie emóciu ako aj vykresľovaní názorových skupín a uľahčovaní nabúravania sociálnych bublín. Výsledky pilotných diskusií nám opakovane potvrdzovali, že férová, otvorená a vecná diskusia je možná aj v online priestore, a to aj pri veľkom počte diskutujúcich.

Svoje životy (našťastie) nežijeme v online svete, ale v offline realite. Preto bolo predmetom ďalšej časti tejto práce predostretie potenciálnych návrhov na prepájanie týchto dvoch odlišných svetov. Tak, aby sme vedeli optimálne využiť to najlepšie z každého. Tak, aby sme vedeli našu osobnú komunikáciu a diskusiu na rôznych úrovniach vylepšiť pomocou vhodnejších technológií. Prostredníctvom zahraničných skúseností z Taiwanu, ale aj z projektu DEMDIS, som sa preto snažil obhájiť navrhované riešenie spočívajúce vo vytvorení deliberatívnej platformy. Podstata spočíva vo vytvorení novej, otvorenej, férovej a transparentnej cesty občianskej participácie, ktorá by viedla k navrhovaniu prototypov riešení problémov zo strany širokej spoločnosti. Participatívna tvorba celého systému a jasných pravidiel má zároveň kapacitu viesť k budovaniu dôvery v to, že demokratické rozhodovanie o veciach verejných je to najvhodnejšie spomedzi iných alternatív. Riešenie krízy demokracie preto spočíva v inovácii, v ochote experimentovať a využívať rôzne formy zapájania občanov do riešenia spoločenských otázok. Nevyhnutným predpokladom je preto budovanie dôvery v proces, ktorým riešime vzájomné konflikty a spoločenské problémy a nie v „osvieteného lídra“. Tým totižto len oddiaľujeme riešenie systematických nedostatkov. Cesta von existuje. Otvorenou otázkou už len ostáva: *Máme dosť odvahy na to, aby sme sa ňou vydali?*

SUMMARY

Democracy is a discussion, a process of finding the common good and building mutual understanding in a colourful society. However, today's crisis presents us with challenges that no one has faced in the past. The very essence of democracy faces threats due to declining trust in the meaning of democracy and the resulting alienation of individuals from democratic institutions. Although the causes of the state we have reached relate to globalization, growing

individualism, or postmodernism, in this paper, I tried to point out that the main problem lies in the declining quality of public discourse. And this is due to the non-functionality of the platforms on which people interact. Until we can effectively and moderately confront our visions of the world and discuss possible solutions, the prospects for improving the quality of democracy are weak.

At the same time, the problem is not only in the absence of representative, open and democratic platforms but also in the dominance of social networks. The increasing intensity of their use and inappropriately set rules result in a decrease in the quality of public discussion, not just on social networks. Anchoring and closing people in information bubbles intensifies the polarization of society where hateful, sensationalist, or radical attitudes prevail. From the point of view of political realism, conflict and hatred become the most effective strategies for achieving power. The dominance of public discourse on social networks only intensifies the existing symptoms of the crisis of democracy, and delays our collective ability to change things for the better.

Hence, the aim of the first part of this work was to point out that until we change the way of opinion exchange, the problem of our society remains unchanged. And that is the leaning of society towards authoritarianism, declaring fictitious harmony in a divided world. If emotions and profit become the primary determinant of the content of the discussion, then democracy becomes "emocracy". If everyone sees a different reality or does not see it, the agreement on the identification of the problem is impossible, not yet an agreement on its solution. The question was whether it is possible to conduct a discussion in the online space that does not reflect these negative trends but leads to consensus and substantive results.

Therefore, in the second part of the paper, I tried to defend the hypothesis that more appropriately set rules for an online discussion can lead to more meaningful and constructive results. An example is the operation of the Polis software. Essential changes enabling the achievement of the set goals consist of the pseudo-random display of discussion posts, orientation to opinion and not emotion, rendering of opinion groups, and facilitating the bursting of social bubbles. The results of the pilot discussions repeatedly confirmed that a fair, open, and factual discussion is possible even in the online space with many debaters.

Fortunately, we live our lives in an offline reality. Therefore, the subject of the second part of this paper was to outline potential proposals for connecting these two different worlds to use the best of each and to improve our personal communication and discussion at various levels using more appropriate technologies. Through foreign experience from Taiwan, but even through the DEMDIS project, I tried to defend the proposed solution, i.e., a deliberative platform. The essence is to enable a new, open, fair, and transparent way of citizen participation, which would lead to the design of prototypes of solutions to problems by the general society.

At the same time, the participatory system and clear rules can strengthen trust in democracy as the most suitable among other alternatives. Hence, the solution to the crisis of democracy lies in innovation, in the willingness to experiment and use various forms of citizen involvement in solving social issues. It is not the "enlightened leader" who can help us but the process by which we solve mutual conflicts and social problems and which we trust. Otherwise, we only delay the solution of systematic deficiencies. There is a way out. The remaining question is: Do we have enough courage to go for it?

POUŽITÁ LITERATÚRA

APPLEBAUM A.: *Súmrak demokracie: Zvodné lákadlo autoritárstva*. Bratislava: N press, 2020.

BARRET, L.: *How emotions are made: The secret life of the brain*. New York: Macmillan, 2017.

DAHL, R.: *O demokracii: Sprievodca pre občanov*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-422-2

DÉMUTH, A.: *Teória hier a racionálneho rozhodovania*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. SBN: 978-80-8082-580-5

GROSS, A.: *State of human rights and democracy in Europe*. Report, Political Affairs Committee, Doc. 11203. Available at <http://assembly.coe.int/ain.asp?link=/Documents/Workingdocs/Doc07/EDOC11203.htm>.

HORSKÝ M.: *Politické hry*. Bratislava: Marenčin PT, 2016.

HSIAO, L. T. a kol.: *vTaiwan: An Empirical Study of Open Consultation Process in Taiwan*. Dostupné online: <https://osf.io/preprints/socarxiv/xyhft/>

JAKUBOWICZ, K.: *Médiá a demokracie v 21. storočí: hľadání nových modelov*. Brno: Masarykova univerzita, 2017.

KÁČER, M. - PROCHÁZKA, R.: *Teória práva*. Bratislava: C. H. Beck, 2013. ISBN 9788089603145

MAIR P. - VAN BIEZEN, I.: *On parties, party systems and democracy: selected writings of Peter Mair*. Colchester: ECPR Press, 2014.

MESQUITA, B. B. - SMITH, A.: *The Dictator's Handbook: Why Bad Behavior Is Almost Always Good Politics*. New York: Publicaffairs, 2012. ISBN 978-1-61039-184-9

MONBIOT, G.: *Ako z toho von*. Bratislava: Vydavateľstvo Premedia, 2017.

SCHUMPETER, J. A.: *Capitalism, Socialism and Democracy: with a New Introduction by Tom Bottomore*. New York: Harper & Brothers Row, 1975. ISBN 0-06-133008-6

COLOTKA, P. - KÁČER, M. - BERDISOVÁ, L.: *Právna filozofia dvadsiateho storočia*. Praha: Leges, 2016.

SMALL, CH. a kol.: *Polis: Scaling deliberation by mapping high dimensional opinion spaces*, 2021. Dostupné online: www.e-revistas.uji.es/index.php/recerca/article/view/5516/6558

Články

HAUGEN F.: *The conversation*. Dostupné online: theconversation.com/facebook-whistleblower-frances-haugen-testified-that-the-companys-algorithms-are-dangerous-heres-how-they-can-manipulate-you-169420

HŘÍCH, V. - SOLÍK, M.: *Pravda*. Dostupné online: spravy.pravda.sk/domace/clanok/580281-socialne-siete-skryty-parazit-spolocenskej-diskusie/

POPKIN, H.: As your social media emotions go viral, anger spreads the fastest, 2013, *NBC news*. Dostupné online: www.nbcnews.com/technology/your-social-media-emotions-go-viral-anger-spreads-fastest-4b11186087

SOLÍK M.: *Pravda*. Dostupné online: spravy.pravda.sk/domace/clanok/580281-socialne-siete-skryty-parazit-spolocenskej-diskusie/

VILÁGI, A.: *Pravda*. Dostupné online: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/580281-socialne-siete-skryty-parazit-spolocenskej-diskusie/>

Iné zdroje

Globsec Trends 2022. Dostupné online: https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2022/05/GLOBSEC-Trends-2022_single-pages.pdf

Prieskum spoločnosti Go4Insight. Dostupné online: strategie.hnonline.sk/news/marketing/2349341-krali-socialnych-sieti-na-slovensku-facebook-youtube-a-instagram

Prieskum spoločnosti Go4Insight. Dostupné online: www.go4insight.com/post/inform%C3%A1cie-o-politickom-a-spolo%C4%8Denskom-dian%C3%AD-st%C3%A1le-najviac-%C4%8Derp%C3%A1me-z-tv-spr%C3%A1v

Výsledky DEMDIS diskusií

Výsledky diskusie „Stojí tvrdý lockdown za psychický breakdown?“ Dostupné online: <https://demdis.sk/stoji-tvrdy-lockdown-za-psychicky-breakdown/>

Výsledky diskusie „Povinné očkovanie – skaza či vykúpenie?“ Dostupné online: <https://demdis.sk/povinne-ockovanie-skaza-ci-vykupenie/>

Výsledky diskusie „Reforma vysokých škôl – facka či pomoc univerzitám?“ Dostupné online: <https://demdis.sk/reforma-vysokych-skol-facka-ci-pomoc-univerzitam/>

Výsledky diskusie „Čo je hoax? A ako ho rozpoznať?“ Dostupné online: demdis.sk/co-je-hoax-a-ako-ho-rozpoznať/

Výsledky diskusie „Preverujeme, či len slepo dôverujeme?“ Dostupné online: <https://demdis.sk/konspiracia-vs-realita-preverujeme-ci-len-slepo-doverujeme/>

CEZHraničNÁ MANIPULÁCIA VOLičSKÉHO ROZHODOVANIA S VYUŽITÍM KYBERNETICKÝCH PROSTRIEDKOV PRI REFERENDE

Cross-Border Manipulation of Voters' Decision-Making
Through Cyber-Means in Referendum

Patrik Ondrejch

Abstrakt

Cieľom práce je nájsť odpoveď na otázku, kedy možno cezhraničný zásah do voličského rozhodovania obyvateľov štátu s využitím kybernetických prostriedkov považovať za porušenie nedotknuteľnosti štátnej suverenity a princípu zákazu zásahu do vnútorných záležitostí štátov. Špecifikom je zameranie sa na tému referenda, ktorá môže mať z viacerých dôvodov (a to najmä v súvislosti s otázkou secesie), hypoteticky závažnejšie medzinárodnoprávne dopady, než by takáto manipulácia mala pri voľbách všeobecne. V práci sa, prostredníctvom reálnych príkladov a s využitím metódy komparácie, snažíme nájsť mieru, kedy by medzinárodné právo už považovalo zásahy za neprimerané. Okrem toho, s využitím analýzy ako prostriedku na dosiahnutie vyššie spomínaného cieľa, prejdeme jednotlivé kľúčové ohrozené inštitúty medzinárodného práva a, s vytvorením modelového prípadu pomocou indukcie, vytvoríme hypotézy a teórie, ako zložité otázky zodpovedať.

Kľúčové slová: kybernetický priestor; manipulácia voličského rozhodovania; medzinárodné právo kyberpriestoru; referendum

Abstract

The aim of the work is to find an answer to the question of when cross-border intervention in the electoral decision-making of state residents using cyber means can be considered a violation of the inviolability of state sovereignty and the principle of prohibition of interference in the internal affairs of states. The specificity is the focus on the topic of the referendum, which for several reasons, especially in the case of secession, may have hypothetically more serious international legal consequences than such manipulation would have in decision-making in general. In working through an example from the real world with the use of comparison methods, we are looking for a community when international interventions were already considered disproportionate. In addition, using analysis to the above-mentioned goal, we will go through the individual key threatened institutions of international law through the creation of a model goal, and with the help of induction we will create hypotheses that many international lawyers are dealing with today.

Keywords: Cyberspace; Manipulation of Voter Decision-making; International Law of Cyberspace; Referendum

ÚVOD – JE KYBERINTERFERENCIA DO VOLIČSKÉHO ROZHODOVANIA V REFERENDE ZAKÁZANÝM ZÁSAHOM PODĽA MEDZINÁRODNÉHO PRÁVA?

V roku 2022, v dynamicckom prostredí kyberpriestoru, sú štáty ako subjekty medzinárodného práva verejného⁷⁰ schopné spôsobiť využitím najmodernejších technológií nevídané škody, a to nielen v reštriktívnom zmysle. Voľby a voličské rozhodovanie sa stali v posledných rokoch vďačným terčom manipulácie, ktorá sleduje určité ciele, menej či viac výhodné pre niektorú zo zúčastnených strán.⁷¹ Príkladom môže byť únik e-mailov v prezidentskej kampani v Spojených štátoch amerických, ktorý sa snažil zmeniť výsledok v prospech bývalého prezidenta Donalda Trumpa, ďalej francúzske prezidentské voľby, ale i interferencia do ukrajinských parlamentných volieb v roku 2014. Pri pomyselnom rozdelení nastolenej hypotézy, a teda, či je kyberinterferencia do voličského rozhodovania pri referende zakázaným zásahom podľa medzinárodného práva, vidíme dve problematiky. Samotné ovplyvňovanie voličského rozhodovania sa nepochybne deje, avšak v tejto práci sa detailnejšie zameriavame práve na takúto manipuláciu odohrávajúcu sa pri referende. Väčšina odbornej literatúry sa špecificky nezameriava práve na referendá, ale na voľby vo všeobecnosti. Z niekoľkých dôvodov, ktoré budú neskôr v práci analyzované do detailu, som sa rozhodol preskúmať cezhraničnú manipuláciu voličského rozhodovania pri referende, pretože jej signifikancia môže byť z medzinárodnoprávneho hľadiska ešte väčšia. V prvej kapitole sa zameriavame na najznámejšie prípady cezhraničnej manipulácie voličského rozhodovania, ktoré sa odohrali v posledných rokoch a stále rezonujú naprieč medzinárodným spoločenstvom.

1. PRÍKLADY ZÁSAHU DO VOLIČSKÉHO ROZHODOVANIA S VYUŽITÍM KYBERNETICKÝCH PROSTRIEDKOV

1.1 ÚNIK E-MAILOV V PREZIDENTSKEJ KAMPANI V SPOJENÝCH ŠTÁTOCH AMERICKÝCH

Zámerom únikov e-mailov v prezidentskej kampani v Spojených štátoch amerických bola diskreditácia demokratickej strany, a teda dosiahnutie prospechu pre stranu republikánov. Cieľom bola US Democratic National Committee (DNC), a teda konkrétne ich e-mailová komunikácia. Išlo o zverejnenie e-mailov, súborov, screenshotov, ktoré boli získané z „infikovaných“ zariadení.⁷² Zverejnených bolo takmer 20 000 interných e-mailov DNC, čo vyústilo do sabotáže kampane senátora Bernieho Sandersa, spôsobilo rezignáciu riaditeľky DNC Debbie Wasserman Schulz a neskôr zvrátilo volebný výsledok v neprospech Hillary Clinton.⁷³ Napriek tomu, že Ruská federácia odmietla zapojenie sa do danej operácie, sa vďaka spoločnému vyšetrovaniu CIA, FBI a NSA ukázalo, že za týmito únikmi stojí práve Ruská GRU, skrývajúca sa za pseudonymom „Guccifer 2.0“, údajný rumunský hacker - samotár.⁷⁴ Dopad nebol v žiadnom prípade zásadný, a napriek vysloveným obvineniam sa nevzniesla priama obžaloba voči Rusku za

⁷⁰ JANKUV, J.: *Medzinárodné právo verejné*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2015.

⁷¹ SCHMITT, M.: *Foreign Cyber Interference in Elections: An International Law Primer*, Part I. EJIL: TALK!, 2020.

⁷² GALLAGHER, S.: „How they did it (and will likely try again): GRU hackers vs. US elections“, *Ars Technica*, 2018.

⁷³ SYMANTEC SECURITY RESPONSE TEAM: „*Subverting Democracy: How Cyber Attackers Try to Hack the Vote*“, Symantec Corporation, 2018.

⁷⁴ BEAUCHAMP, Z.: „The key findings from the US intelligence report on the Russia hack, decoded“, *Vox*. 2017

to, že by riadilo operácie vedúce k ovplyvňovaniu prezidentských volieb. Práve tento pokus slúžil medzinárodnému spoločenstvu ako varovný prst, že podobné operácie sa môžu opakovať.⁷⁵ A aj sa opakovali a opakujú.

1.2 PREZIDENTSKÉ VOLBY VO FRANCÚZSKU

V prípade prezidentských volieb vo Francúzsku v roku 2017 išlo o veľmi podobnú operáciu, kedy sa útočníci zamerali na „e-mail leak“ a diskreditáciu strany En Marche Emmanuela Macrona.⁷⁶ V tomto prípade boli k množstvu uniknutých informácií zámerne pridávané i nepravdivé dáta. Operácia však v tomto prípade ani zďaleka nebola tak úspešná, ako to bolo v prípade manipulácie voličského rozhodovania pri amerických prezidentských voľbách, keďže strane úradujúceho francúzskeho prezidenta Emmanuela Macrona sa podarilo získať 66% hlasov vo voľbách.⁷⁷ Napriek opakujúcej sa situácii, ktorá nastala i v prípade úniku e-mailov pri prezidentských voľbách v Spojených štátoch amerických, neprišla od medzinárodného spoločenstva výraznejšia reakcia. Výsledky vyšetrovania i v tomto prípade smerovali k ruskému GRU ako vykonávateľovi nekalej kyberoperácie.⁷⁸

1.3 REAKCIA MEDZINÁRODNÉHO SPOLOČENSTVA NA ŠKODLIVÉ VYUŽÍVANIE KYBERPRIESTORU

Faktom teda je, že cezhraničná manipulácia voličského rozhodovania s využitím kybernetických prostriedkov sa deje. Reakcia medzinárodného spoločenstva nie je dostatočne odradzujúca, a to napriek tomu, že sa takáto manipulácia voličského rozhodovania môže týkať nedotknuteľnosti štátnej suverenity, princípu zákazu zásahu do vnútorných záležitostí štátu, no môže prichádzať i k ohrozeniu základných ľudských práv. Nepochybne je jedným z faktorov nedostatočnej reakcie chýbajúci konsenzus, spôsobený napätou situáciou v medzinárodnom spoločenstve. Nedá sa však všeobecne povedať, že by neexistoval žiadny právny rámec, ktorý by upravoval kybernetické operácie.⁷⁹

V prvom rade je potrebné spomenúť Dohovor Rady Európy o počítačovej kriminalite (Budapešťiansky dohovor, účinný od 1. júla 2004),⁸⁰ ktorý sa svojou univerzálnosťou dá aplikovať i na fenomény modernej doby ako botnety,⁸¹ ktoré môžu byť využívané práve pri šírení dezinformácií v rámci manipulačných operácií. Ďalej je potrebné spomenúť činnosť Centra excelentnosti kooperatívnej kybernetickej obrany NATO a jeho TALLIN MANUAL 1.0⁸² a 2.0.⁸³ V prvom vydaní manuálu sa odborníci z oblasti kybernetického priestoru venujú *ius in bello* a *ius ad bellum* a jeho aplikovateľnosti v kybernetickom priestore. V prípade Tallinského

⁷⁵ BEAVERS, O. - THOMSEN, J.: „*Russia election meddling fears expand to other countries*“, 2018.

⁷⁶ BREEDEN, A. - CHAN, S. - PERLROTH, N.: „*Macron Campaign Says It Was Target of ‘Massive’ Hacking Attack*“, *New York Times*, 2017.

⁷⁷ HERN, A.: „*Macron hackers linked to Russian-affiliated group behind US attack*“, *The Guardian*, 2017.

⁷⁸ HOSENBALL, M.: „*U.S. increasingly convinced that Russia hacked French election: sources*“, *Reuters*, 2017.

⁷⁹ VALUCH, J.: *Kybernetické hrozby v kontexte medzinárodného práva a medzinárodnej bezpečnosti*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019.

⁸⁰ Slovenská republika ho ratifikovala 01. 08. 2007.

⁸¹ K Dohovoru Rady Európy o počítačovej kriminalite vydáva tzv. „Guidance Notes“, kde sa, okrem iného, venovala i botnetom a výkladu Budapešťianskeho dohovoru pre rôzne špecifické operácie.

⁸² Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare.

⁸³ Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations.

manuálu 2.0 sa rozoberajú témy kyberpriestoru zo širšej perspektívy, a v rámci jednotlivých kapitol sa môžeme dočítať o reflexii medzinárodného obyčajového práva (samozrejme i s odchylnými názormi) týkajúcej sa náležitého ohľadu, tzv. „*due diligence*“ v prípade kyberpriestoru štátov, o jurisdikcii a jej úskaliach v prípade aplikovateľnosti v kyberpriestore, pričítateľnosti konania jednotlivcov štátom, o suverenite, ktorá práve pre túto prácu predstavuje osobitne dôležitý zdroj informácií, a podobne.

Rezolúcie Valného zhromaždenia OSN týkajúce sa kyberbezpečnosti, predstavujú „*soft law*“ nástroj pre identifikáciu určitých zásad, ktorými by sa štáty mali riadiť, aby v medzinárodnom spoločenstve existovalo priaznivejšie prostredie pre prevádzkovanie akýchkoľvek operácií v kyberpriestore. Za spomenutie stojí napr. Rezolúcia 64/211 z marca 2010 o vytvorení globálnej kultúry kyberbezpečnosti a o úsilí štátov na ochranu kritickej informačnej štruktúry.

Na záver tejto kapitoly je potrebné podotknúť, že napriek tomu, že určitá právna reakcia medzinárodného spoločenstva na danú problematiku existuje, je častokrát nedostatočná a len sa snaží dobehnúť trendy modernej doby. Šikovní „*hackeri*“ a štátni i neštátni hráči, ktorí sa snažia aktivizovať v oblasti manipulácie voľičského rozhodovania využívajú medzery a výraznú prevahu soft-law nástrojov vo svoj prospech, nachádzajúc každú medzeru pre to, aby ich operácie zostali nepostihnuteľné.⁸⁴

2. ŠPECIFIKÁ REFERENDA V POROVNANÍ S VOĽBAMI Z POHLADU MEDZINÁRODNÉHO PRÁVA

Po ilustrácii na najznámejších príkladoch je čas pozrieť sa na špecifiká referenda, ktoré môže z mnohých dôvodov predstavovať manipuláciou obzvlášť ohrozenú metódu priamej demokracie v kontexte vyspelosti 21. storočia. V definícii Oxford Public International Law⁸⁵ môžeme nájsť, že referendum je „*priame hlasovanie elektorátu štátu, v ktorom sa rozhoduje o nejakej otázke.*“ Tým, že sa referendum sústreďuje na špecifickú otázku, necháva priestor pre emócie.⁸⁶ Vo vysokej miere je prítomná participácia neštátnych subjektov pri kampani. V neposlednom rade medzinárodné spoločenstvo zažilo prípady, kedy sa v referende rozhodovalo o vzniku nového nezávislého štátu⁸⁷ secesiou.⁸⁸

2.1 SÚSTREĐUJE SA NA ŠPECIFICKÚ OTÁZKU

Referendum, ako zachovaný nástroj priamej demokracie, dáva elektorátu do rúk možnosť zodpovedať otázku, ktorá môže častokrát pre krajinu znamenať existenčnú výzvu. Pre účely ilustrácie tejto špecifickej vlastnosti referenda uvedieme otázku, ktorou sa zaoberali v roku 2017

⁸⁴ VALUCH, J.: *Kybernetické hrozby v kontexte medzinárodného práva a medzinárodnej bezpečnosti*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019.

⁸⁵ OXFORD PUBLIC INTERNATIONAL LAW DICTIONARY: "A referendum is defined as a direct vote by the electorate of a country to advise or decide on a specific issue, in contrast to votes for individual candidates to national or local elections."

⁸⁶ TSAGOURIAS, N.: *Electoral Cyber Interference, Self-Determination and the Principle of Non-Intervention in Cyberspace*. EJIL: TALK!, 2019.

⁸⁷ SHAW, M. N.: *International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

⁸⁸ V posledných rokoch môžeme spomenúť Katalánsko či Kurdistan.

voliči Katalánska pri referende o nezávislosti. „*Chcete, aby bolo Katalánsko nezávislým štátom vo forme republiky?*“ Voliči mohli odpovedať áno alebo nie.⁸⁹

Presúvajúc sa do našej geografickej oblasti, nedá nám nespomenúť referendum z roku 2003, v ktorom sa rozhodovalo o prístupení Slovenskej republiky do Európskej únie. Otázka znela: „*Súhlasíte s tým, aby sa SR stala členským štátom EÚ?*“ Opäť mohli voliči odpovedať, či áno alebo nie. Ako posledný príklad (hoci menej závažný z hľadiska medzinárodného práva), môžeme uviesť jednu z referendových otázok tzv. „referenda o rodine“ z roku 2015, ktoré sa uskutočnilo na Slovensku: „*Súhlasíte s tým, aby sa manželstvom nemohlo nazývať žiadne iné spolužitie osôb okrem zväzku medzi jedným mužom a jednou ženou?*“

2.2 PRIESTOR PRE EMÓCIE

Práve táto priamosť a jednoduchosť odpovede v podobe prostého áno alebo nie vytvára obrovský priestor pre manipuláciu voličského rozhodovania. V porovnaní s voľbami, kedy si volič častokrát vyberá z celého spektra kandidátov (v prípade, že nejde o hlasovanie medzi dvoma kandidátmi) je práve pri referende najväčšia tendencia voličov stať sa cieľom manipulácie ich voličského presvedčenia.⁹⁰ Tieto emócie môžu byť vyvolané práve únikom rôznej e-mailovej komunikácie, ktorá pobúri verejnosť, v prípade, že sa priamo či nepriamo týka otázky referenda, šírením dezinformácií pomocou sociálnych sietí či blogov a podobne.

2.3 VYSOKÁ PARTICIPÁCIA NEŠTÁTNYCH SUBJEKTOV PRI KAMPANI

Snažiť sa presvedčiť voliča „o svojej pravde“ sa pri hlasovaní v referende snaží nepochybne i množstvo neštátnych subjektov. Tým samozrejme nechceme naznačiť, že nemôžu participovať pri manipulácii voličov i štátne subjekty. Podstatné je podotknúť v tomto prípade však to, že aj keď sa výrazná cezhraničná manipulácia môže odohrávať pomocou finančných dotácií pre neziskovú organizáciu z inej krajiny, je veľmi ťažké pričítať takéto konania určitému štátu, keďže Medzinárodný súdny dvor vytýčil hranicu pričítateľnosti ako veľmi prísnu práve v rozhodnutí „*Nicaragua vs. USA*“ z roku 1986.⁹¹ Príkladom na participáciu neštátnych subjektov pri kampani referenda môže byť napríklad Aliancia za rodinu v prípade vyššie spomínaného „referenda o rodine“, ktoré sa v roku 2015 uskutočnilo na Slovensku.⁹²

2.4 ŠPECIÁLNA REFERENDOVÁ OTÁZKA Z HĽADISKA MEDZINÁRODNÉHO PRÁVA

Secesia je zložitou otázkou medzinárodného práva. Vznik samostatného suverénneho štátu je častokrát sprevádzaný právnymi otázkami, a teda samozrejme podložený politickým a emočným kontextom. Snaha jednej strany o nezávislosť sa môže stretnúť so silným odporom centrálnej vlády či medzinárodného spoločenstva. Takýto odpor bolo vidieť práve v prípade

⁸⁹ GOVERNMENT OF CATALONIA: „*Catalan referendum results*“, 2017.

⁹⁰ TSAGOURIAS, N.: *Electoral Cyber Interference, Self-Determination and the Principle of Non-Intervention in Cyberspace*. EJIL: TALK!, 2019.

⁹¹ Prípád Vojenské a polovojskové aktivity v a proti Nikarague (Nicaragua v. United States), Jurisdikcia a prípustnosť, ICJ Reports 1984, 392, 418.

⁹² TASR: „*Referendum o rodine spojilo Slovákov, hovorí Aliancia za rodinu*“. 2015.

referenda o nezávislosti Katalánska v roku 2017⁹³ či referenda o nezávislosti Kurdistanu,⁹⁴ ktoré sa odohralo v tom istom roku. V oboch prípadoch sa voliči vyslovili jednoznačne za osamostatnenie.

Práve pri tejto referendumovej otázke sa stretávajú dva dôležité princípy medzinárodného práva, a preto ju považujem v danej problematike za najzaujímavejšiu. Prvým princípom je právo národa na sebaurčenie⁹⁵ a druhým princípom je právo štátu na zachovanie územnej celistvosti a politickej nezávislosti. Oba tieto princípy našli vyjadrenie v Charte OSN i v Deklarácii zásad medzinárodného práva týkajúcich sa priateľských vzťahov medzi štátmi v súlade s Chartou OSN,⁹⁶ ktorá je dnes považovaná za súčasť medzinárodného obyčajového práva. A táto problematika začína byť skutočne zaujímavá v prípadoch, kedy nie sú rozhodnutia elektorátu také jednoznačné, ako to bolo v prípade Kurdistanu či Katalánska. V prípade osamostatnenia Quebecu, o čom sa rozhodovalo v referende v roku 1995, sa za možnosť „nie“ vyjadrilo len 50,58% voličov.⁹⁷ Za obdobne tesné hlasovanie môžeme označiť i referendum odohrávajúce sa v Škótsku v roku 2014, kedy sa otázkou „*Malo by byť Škótsko nezávislý štát?*“ malo dosiahnuť buď zotrvanie Škótska v Spojenom kráľovstve alebo jeho osamostatnenie sa. Za zotrvanie Škótska v Spojenom kráľovstve sa vyjadrilo 55,3% voličov.⁹⁸ Pri súčte všetkých predchádzajúcich výnimočných atribútov referenda môžeme usúdiť, že priestor pre emócie, pri jednoduchej odpovedi áno a nie, s potenciálne obrovskou participáciou neštátnych subjektov ovplyvňujúcich voličskú mienku, sú voliči pod paľbou nevidanej pozornosti subjektov, ktoré sa môžu snažiť ovplyvniť ich rozhodnutie v prospech jednej alebo druhej strany.⁹⁹

3. VYKRESLENIE SCÉNÁRU - EXTRATERITORIÁLNY ZÁSAH DO VOLIČSKÉHO ROZHODOVANIA PRI REFERENDE S VYUŽITÍM KYBERPRIESTORU

V ďalšej kapitole sa budeme venovať modelovej situácii, ktorá nastane práve medzi štátmi A a B, a na najlepšiu ilustráciu špecifik referenda v medzinárodnoprávnom kontexte použijeme práve *ad absurdum* príklad referenda o nezávislosti územia časti štátu. Pre účely vykreslenia modelového prípadu použijeme situácie inšpirované modelovým prípadom na webe CyberLaw ToolKit.¹⁰⁰

V tomto modelovom prípade si môžeme predstaviť, že existujú dva štáty - štát A a štát B. Fiktívny štát B uskutočňuje kybernetické operácie, lebo fiktívny štát A bude mať v blízkej budúcnosti referendum o secesii časti územia, ktoré (pre účely tohto prípadu) môžeme nazvať A1. V štáte B je väčšinovým náboženstvom náboženstvo „*Turidicas.*“ Zo súkromnej komunikácie e-mailmi, ktorá unikla, je zrejmé, že krajina má záujem o získanie potenciálneho nového štátu A1 pod svoju moc, a dôležité duchovné i odborné osobnosti propagujú a motivujú voličov v krajine A k hlasovaniu za secesiu územia A1. V štáte A je časť územia, ktorá sa má

⁹³ „El Govern anuncia un 90% de 'síes' entre las 2.262.424 papeletas contadas y asegura haber escrutado el 100,88% de votos“. *El Mundo*.

⁹⁴ Kurdistan Referendum Movement – International Committee (8. 2. 2005). „98 percent of the people of South Kurdistan vote for independence“. *KurdMedia*.

⁹⁵ U.N. Doc. A/Res/37/42 (1982); Universal realization of the right of peoples to self-determination.

⁹⁶ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, GA Res. 2625 (XXV), 24 October 1970.

⁹⁷ THE CANADIAN ENCYCLOPEDIA: *Québec Referendum* (1995).

⁹⁸ ASHCROFT, L.: „*How Scotland voted, and why*“, 2014.

⁹⁹ TSAGOURIAS, N.: *Electoral Cyber Interference, Self-Determination and the Principle of Non-Intervention in Cyberspace*. EJIL: TALK!, 2019.

¹⁰⁰ CyberLaw ToolKit Scenario 01: Election Interference.

oddeliť, bohatá na nerastné suroviny a je prudko nábožensky zameraná (98% populácie patrí k náboženstvu “*Iuridicas*”). Vláda si je vedomá, že ide o veľa a snaží sa usilovne bojovať proti ovplyvňovaniu výsledkov referenda, pričom násilne potláča politické zhromaždenia.

Práve takéto prostredie a nálada v spoločnosti vytvára ideálne prostredie na to, aby bol elektorát ovplyvniteľný a v takomto signifikantnom hlasovaní zvolil voľbu, o ktorej možno i sám nie je presvedčený. Práve na toto môžu štátne i neštátne subjekty zo zahraničia využívať rôzne prostriedky. Pre účely tejto práce túto rôznorodosť zjednodušíme na manipuláciu pred referendum, počas referenda a po referende. V nasledujúcich častiach si prejdeme jednotlivé možnosti a prípady takejto manipulácie.

3.1 ZÁSADY A MANIPULÁCIA PRED REFERENDOM

Práve obdobie pred referendum predstavuje obdobie, kedy sú jednotliví voliči najviac náchylní byť ovplyvnení nechcenou manipuláciou. Dôvodom je ich samotná túžba a proaktivita v získavaní nových informácií o tom, akým spôsobom sa môžu rozhodnúť. Z rôznych prostriedkov, ktoré môžu pri cezhraničnej manipulácii voličského rozhodovania v tomto období prichádzať, môžeme spomenúť napríklad neobvyklý nárast neverifikovateľných informácií alebo hoaxov na sociálnych sieťach uverejňovaných dôležitou osobou *pro* – *secesia*, zverejnenie množstva súkromnej komunikácie predstaviteľov vlády, tak, ako to bolo v prípade prezidentských volieb v USA alebo vo Francúzsku, alebo sa môžeme stretnúť s reklamami kompromitujúcimi jednotlivých predstaviteľov strán (za/proti).

Vzťahujúc takúto situáciu na náš prípad, môžeme si predstaviť, že štát B bude financovať šírenie nepravdivých informácií pomocou sociálnej siete Facebook, ktorá bude diskreditovať jednotlivých predstaviteľov štátu A a bude ukazovať, akým spôsobom sa správali k minorite v časti krajiny A1, čo bude elektorát daného regiónu presvedčať k hlasovaniu pre nezávislosť.

3.2 POČAS REFERENDA

Manipulácia voličského rozhodovania počas referenda, teda počas samotného hlasovania, je ťažšia na realizáciu, keďže sa musí odohrávať v rýchlom časovom slede. Rovnako aj jej efektivita je spochybiteľná kvôli spomínanému časovému nátlaku, no napriek tomu sa deje. V prvom prípade môže ísť napríklad o falošné tvrdenia, že referendová otázka bude úspešná alebo neúspešná, čo môže jednu či druhú stranu motivovať k väčšiemu záujmu o samotné hlasovanie, resp. môžu byť zverejňované priebežné výsledky referenda, s konkrétnymi detailmi, ktoré svojou presnosťou a detailmi môžu zmiasť voličov a priviesť ich k impulzívnej voľbe, ku ktorej by sa inak neuchýlili.

Vzťahujúc danú situáciu na náš prípad, môžeme si predstaviť, že pri snahe o ovplyvnenie výsledku referenda použije štát B všetky možné prostriedky na to, aby uverejňoval nepravdivé informácie indikujúce absolútne víťazstvo odpovede „nie“ pri otázke o nezávislosti, čo môže vzbudiť nevídané emócie v elektoráte časti štátu A1, a o to viac namotivovať k účasti na hlasovaní.

3.3 PO REFERENDE

Príkladom ovplyvnenia voličského rozhodovania po voľbách môže byť trik so spochybnením legitimacy hlasovania, kedy jedna zo strán začne reportovať nesprávne fungujúce sčítavanie hlasov, prípadne podnikne kybernetický útok na volebný systém, aby ukázala diery

prítomné v danej infraštruktúre. Toto môže vyústiť do občianskych nepokojov, a teda štáty môžu byť ohrozené po takomto napätom referendovom hlasovaní, nielen počas neho či pred ním. V nasledujúcej časti tejto práce sa povenujeme analýze takýchto zásahov z hľadiska medzinárodného práva.

4. ANALÝZA MANIPULÁCIE VOLIČSKÉHO ROZHODOVANIA V REFERENDE PODĽA MEDZINÁRODNÉHO PRÁVA

Pre účely analýzy si z hore vymenovaných incidentov vyberieme tri kľúčové, ktoré použijeme pre právnu analýzu. Budú nimi: **(i) šírenie klamlivej propagandy, (ii) únik dôležitých súkromných e-mailov, (iii) DDoS útok na volebnú online infraštruktúru za účelom zverejnenia priebežných výsledkov.**

V rámci rekapitulácie je vhodné vrátiť sa k špecifikám referenda, ktoré sa, v prípade nášho modelového prípadu, potvrdili. Referendum sa sústreďuje na osobitý problém, a to secesiu časti štátu A1 od štátu A a je tu obrovský priestor pre emócie z dôvodu spomínanej menšiny žijúcej v časti A1, pre ktorú sú náboženské motivácie a spoločné znaky so štátom B jedným z dôvodov pre osamostatnenie. Dôležitá je i už spomínaná participácia nešťátnych subjektov, ktoré sa budú snažiť zmeniť mienkotvorbu pred referendovým hlasovaním. Toto všetko vytvára obrovský priestor pre úvahu uplatnenia medzinárodného práva v danej situácii. Do detailu sa pozrieme najmä na princíp nedotknuteľnosti štátnej suverenity a princíp zákazu zasahovania do vnútorných záležitostí štátov.

4.1 NEDOTKNUTEĽNOSŤ ŠTÁTNEJ SUVERENITY

Suverenita ako taká patrí medzi kľúčové princípy medzinárodného práva, a preto si vyžaduje náležitú pozornosť. Deklarácie OSN,¹⁰¹ NATO,¹⁰² OBSE¹⁰³ či Európskej únie¹⁰⁴ potvrdili, že medzinárodné právo sa uplatňuje i v kyberpriestore. Preto by sa mal i princíp suverenity.

Možnosť porušenia zásady nedotknuteľnosti štátnej suverenity cezhraničnými aktivitami v kyberpriestore bola potvrdená viacerými štátmi¹⁰⁵ v Tallinskom Manuáli 2.0. Štáty sa, v rámci tohto dokumentu, zhodli, že operácie, ktoré porušujú suverenitu iných štátov sú považované za medzinárodné protiprávne konanie.^{106 107} Podľa arbitráže v prípade Ostrovu Palmas,¹⁰⁸

¹⁰¹ UNGA Res 71/237 (30 December 2015) UN Doc A/RES/20/237.

¹⁰² NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION: *'Wales Summit Declaration'* (issued by the Head of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales (5 September 2015) para 72.

¹⁰³ ORGANIZATION FOR SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE: *Decision No. 1202, OSCE Confidence-Building Measures to Reduce the Risks of Conflict Stemming from the Use of Information and Communication Technologies* (Permanent Council, 10. 3. 2016) PC.DEC/1202.

¹⁰⁴ RADA EURÓPSKEJ ÚNIE: *"Council Conclusions on the Joint Communication to the European Parliament and the Council: Resilience, Deterrence and Defence: Building strong cybersecurity for the EU"* (Council conclusions, 20 November 2017).

¹⁰⁵ SCHMITT, M.: *Foreign Cyber Interference in Elections: An International Law Primer*, Part II. EJIL: TALK!, 2020.

¹⁰⁶ Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations, pravidlo 4.

¹⁰⁷ OHLIN, J. D. - HOLLIS, D. B.: *Defending Democracies. Combating Foreign Election Interference in a Digital Age*. Oxford: Oxford University Press, 2021, s. 190.

¹⁰⁸ Island of Palmas Case (or Miangas), United States v Netherlands, Award, (1928) II RIAA 829, ICGJ 392 (PCA 1928), 4th April 1928, Permanent Court of Arbitration [PCA].

„suverenita vo vzťahoch medzi štátmi znamená nezávislosť...“¹⁰⁹ Ide i o nezávislosť vykonávať funkcie štátu bez cezhraničného zásahu iných subjektov medzinárodného práva. Definícia suverenity istotne podlieha dobovým potrebám, avšak vždy ide o charakteristiku takej moci, ktorá nikomu nepodlieha a na danom území má výlučný monopol na výkon správy a tzv. legálneho násilia. Organizovanie volieb, v tomto prípade referenda, sa nepochybne dá zaradiť pod jednu z kľúčových funkcií a právomocí suverénneho štátu.¹¹⁰ V tomto bode prichádza na rad priestor pre právnu úvahu, kedy sa dá argumentovať, že cezhraničná manipulácia voličského rozhodovania môže túto suverénnu štátnu právomoc narušovať spôsobom, ktorý je protiprávny.¹¹¹

Z hľadiska momentálneho doktrinálneho výkladu suverenity sme sa, v rámci výskumu, pozreli na naše tri kľúčové incidenty, ktoré je potrebné konfrontovať s ustáleným výkladom v odbornej obci. Šírenie klamlivej propagandy, vo svojej podstate a pri nedostatku závažnosti, neporušuje princíp nedotknuteľnosti suverenity štátu.¹¹²

Druhým incidentom, ktorým sme sa v rámci našej analýzy zaoberali, je únik dôležitých súkromných e-mailov. V tomto prípade sa opäť zopakuje odpoveď, že takáto kybernetická operácia sama o sebe neporušuje princíp nedotknuteľnosti suverenity štátov. Avšak, čo je podstatné povedať, je to, že takáto operácia by mohla porušovať tento princíp v prípade, že by sa dané e-maily, a jednotlivé operácie, vďaka ktorým sa tieto e-maily získavali, odohrávali priamo na území štátu, ktorý sa stal cieľom útoku.¹¹³

A teda pri vykreslení hypotetickej situácie, že by tajné služby štátu B získavali e-maily diskreditujúce vládu štátu A priamo na jeho území pomocou kybernetických útokov na chránené vládne infraštruktúry, mohlo by sa jednať o porušenie princípu suverenity, keďže by sa tým narušal nezávislý výkon suverénnych funkcií štátu A.

V prípade tretieho incidentu, ktorému sme sa v rámci našej analýzy venovali, a ktorým je DDoS útok na kľúčovú volebnú online infraštruktúru za účelom zverejňovania priebežných výsledkov referenda, možno povedať, že v tomto prípade prevažuje v odbornej obci názor, že takáto kybernetická operácia princíp nedotknuteľnosti štátnej suverenity porušuje. Dôvodom je najmä to, že táto operácia narušuje infraštruktúru, ktorá svojou dôležitosťou nevyhnutne spadá pod výkon moci suveréna, a teda jej narušením sa spochybňuje suverenita daného štátu ako taká. Pri takejto kybernetickej operácii môže byť skutočne cieľom len zverejnenie priebežných výsledkov a nalákavanie ďalších voličov k volebným urnám pre zodpovedanie referendovej otázky, no pri narušení bezpečnostnej infraštruktúry môže byť ohrozená legitimita referenda ako taká.¹¹⁴

Netreba však zabúdať, že sa objavujú i opačné názory, kedy práve v prípade referenda o tak dôležitej veci, akou je secesia územia, môže štát A argumentovať, že ide o narušenie slobodného práva ľudu štátu slobodne rozhodovať o ich zriadení. Takáto argumentácia je však veľmi ťažko dokázateľná a momentálne nenachádza medzinárodné spoločenstvo konsenzus

¹⁰⁹ Island of Palmas Case (Netherland v. U.S.A.) 1928 (4 April), s. 838.

¹¹⁰ SCHMITT, M.: *Foreign Cyber Interference in Elections: An International Law Primer*, Part II. EJIL: TALK!, 2020.

¹¹¹ SCHMITT, M.: *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2017, s. 315.

¹¹² *Tallinn Manual 2.0*, komentár k pravidlu 4, odsek 29.

¹¹³ Pozri napr. *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v Costa Rica) (Judgment)* [2015] ICJ Rep 665, 704–05, paras 97–99 (holding that the presence of Nicaragua’s military personnel in the territory under Costa Rica’s sovereignty amounted to a violation of Costa Rica’s territorial sovereignty); pozri tiež: *Tallinn Manual 2.0*, komentár k pravidlu 4, odsek 6.

¹¹⁴ *Tallinn Manual 2.0*, komentár k pravidlu 4, odsek 15.

v tom, či by práve šírenie klamlivej propagandy mohlo byť považované vo svojej podstate až za tak nebezpečný fenomén.

Na záver si dovoľím odcitovať dôležité otázky, ktoré si musí položiť každý právnik venujúci sa medzinárodnému právu v súvislosti s otázkou nedotknuteľnosti suverenity pri posudzovaní, či nejaká aktivita môže konštituovať medzinárodne protiprávny akt. Tieto otázky – tzv. *checklist*, zostavili odborníci pre web CyberLaw ToolKit. Príkladom takýchto otázok sú: „Boli nejaké osoby spojené s vonkajším štátom fyzicky prítomné na území domáceho štátu bez jeho súhlasu?“, „Spôsobilá operácia stratu funkčnosti kybernetickej infraštruktúry alebo kritickej infraštruktúry?“ alebo „Zasahovala operácia do vládnych funkcií domáceho štátu iného štátu alebo si ich prirodzene uzurpoval?“ a podobne. Princíp nevyhnutne spojený so suverenitou je zákaz zásahu do vnútorných záležitostí štátov, ktorého analýze sa, v kontexte nášho modelového prípadu, venujeme v nasledujúcej kapitole.

4.2 PRINCÍP ZÁKAZU ZÁSAHU DO VNÚTORNÝCH ZÁLEŽITOSTÍ ŠTÁTOV

Podľa medzinárodného obyčajového práva princíp zákazu zásahu do vnútorných záležitostí štátov zakazuje štátom, aby intervenovali, priamo alebo nepriamo, do vnútorných či vonkajších záležitostí iných štátov, v ktorých by tieto štáty mohli rozhodovať slobodne a nezávisle. Ide napríklad o voľbu politického, ekonomického, sociálneho či kultúrneho systému, hovoriac teda o intervencii, v ktorých je prítomný donucovací prvok.¹¹⁵ Obyčajový status daného princípu bol potvrdený Medzinárodným súdnym dvorom v prípade Nicaragua vs. USA.¹¹⁶

Medzinárodná skupina expertov sa zhodla na tom, že výber politického systému a jeho organizácie jednoznačne spadá pod „*domaine réservé*“ štátu. Pre časť štátu A1 a jeho populáciu je otázka samostatnej existencie voľbou politického a ekonomického systému, teda spĺňa danú podmienku. Tak postavená otázka referenda je nanajvýš dôležitá, a teda zasahuje do kľúčových funkcií štátu, kde cudzie zasahovanie typicky zjavne takýto prah prekračuje.¹¹⁷

Ako povedal Medzinárodný súdny dvor „*prvok nátlaku (donútenia)... definuje a skutočne tvorí samotnú podstatu zakázaného zásahu.*“¹¹⁸ Tradične sa nátlak v medzinárodnom práve považoval za donútenie, ktorým jeden štát núti alebo sa pokúša prinútiť iný štát, aby podnikol konkrétny postup proti jeho vôli, čím získal „*podriadenosť výkonu svojich suverénnych práv.*“¹¹⁹ Nátlak je zameraný na zabezpečenie prospechu pre páchajúci štát,¹²⁰ v tomto prípade štát B. Operácia bola vykonaná z dlhodobého hľadiska, aby sa štát A1 pripojil k štátu B, čím sa rozšírila jeho politická moc a bohatstvo.

Podľa Deklarácie zásad medzinárodného práva týkajúcej sa priateľských vzťahov medzi štátmi, v súlade s Chartou OSN nie je donucovanie nevyhnutne obmedzené na použitie fyzickej

¹¹⁵ Prípád Vojenské a polovojenské aktivity v a proti Nikarague (Nicaragua v. United States), Jurisdikcia a prípustnosť, ICJ Reports 1984, 392, 418, § 205.

¹¹⁶ Prípád Vojenské a polovojenské aktivity v a proti Nikarague (Nicaragua v. United States), Jurisdikcia a prípustnosť, ICJ Reports 1984, 392, 418 § 202; 3.

¹¹⁷ SCHMITT, M.: *Foreign Cyber Interference in Elections: An International Law Primer*, Part I. EJIL: TALK!, 2020.

¹¹⁸ Prípád Vojenské a polovojenské aktivity v a proti Nikarague (Nicaragua v. United States), Jurisdikcia a prípustnosť, ICJ Reports 1984, 392, 418, § 205.

¹¹⁹ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, GA Res. 2625 (XXV), 1970.

¹²⁰ MOYNIHAN, H.: *The Application of International Law to State Cyberattacks. Sovereignty and Non-intervention*. 2019, s. 29.

sily.¹²¹ Podľa tej istej deklarácie má každý štát neodňateľné právo zvoliť si svoj politický systém bez akéhokoľvek zasahovania iného štátu.¹²² Šírenie dezinformácií s cieľom ovplyvniť rozhodovací proces možno hypoteticky považovať za donútenie (nátlak).¹²³ Technický vývoj a nárast dominancie platforiem sociálnych médií viedli k prehodnoteniu aktivít zahraničného zasahovania na akademickej pôde aj v medzinárodnej diplomacii.¹²⁴

Skrytý prvok dezinformácií prispieva k neschopnosti cieľového štátu zorganizovať „slobodné a spravodlivé“ voľby, pretože namiesto slobodného trhu ideí sú voliči priamo terčom informácií bez toho,¹²⁵ aby si toho museli byť vedomí. Pokiaľ vo voľbách ľudia volia svojho zástupcu a v referende priamo rozhodujú o konkrétnych veciach,¹²⁶ „ochrana slobodného a spravodlivého volebného procesu a rozhodovania by sa mala chrániť ešte intenzívnejšie.“

Napriek vyššie uvedenej argumentácii, ktorú sme v rámci odborných článkov podložili názormi z právnej vedeckej obce, prevláda názor, že nami vytýčené incidenty neporušujú princíp zákazu zásahu do vnútorných záležitostí štátov. Je veľmi zložitá dokázať dostatočný level „COERCIVENESS“ – a teda donútenia, či nátlaku. Ako je uvedené o niekoľko riadkov vyššie, „Nátlak je zameraný na zabezpečenie prospechu pre páchajúci štát,¹²⁷ v tomto prípade štát B. Operácia bola vykonaná z dlhodobého hľadiska, aby sa štát A1 pripojil k štátu B, čím sa rozšírila jeho politická moc a bohatstvo.“ Daná argumentácia sa však pohybuje iba v rovine špekulácie, a bolo by veľmi zložitá toto konanie dokazovať pred Medzinárodným súdnym dvorom.

Na druhej strane, zo skutkových okolností prípadu nemusí byť vždy zrejmé, že štát B nejakým spôsobom vynucoval alebo zasahoval do „*domaine réservé*“ štátu A. Napriek tomu, že štát B má legitímny záujem o náboženskú menšinu „*Iuridicas*“ na území štátu A a propagáciu „*iuridicanských*“ ideálov, pomoc stranám a nadáciám v štáte A, a najmä časti A1, nemožno vždy kvalifikovať ako porušenie práve rozoberanej zásady, pretože podpora náboženských slobôd občanov je náležite zdôraznená vo viacerých medzinárodných dohovoroch ako je Medzinárodný dohovor o občianskych a politických právach. Ochrana týchto práv je veľmi dôležitá, pretože predstavujú piliere medzinárodného spoločenstva, či už je to právo na sebaurčenie národov, sloboda prejavu, náboženstva či viery.

Právo na sebaurčenie v rámci našej práce pod osobitným dohľadom, je jedným zo základných princípov medzinárodného práva a bežne sa považuje za pravidlo *ius cogens*, záväzné ako také pre OSN ako autoritatívny výklad noriem charty.¹²⁸ Uvádza sa v ňom, že národy, založené na rešpektovaní princípu rovnakých práv a spravodlivej rovnosti príležitostí, majú právo

¹²¹ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, GA Res. 2625 (XXV), 24 October 1970; B. Baade, Fake News and International Law, *The European Journal of International Law* Vol. 29 no. 4, 2019, s. 1362.

¹²² Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, GA Res. 2625 (XXV), 1970.

¹²³ BAADE, B.: Fake News and International Law, *The European Journal of International Law*, Vol. 29, No. 4., 2019, s. 1364.

¹²⁴ LAHMANN, H. – CH.: *Does foreign electoral interference violate international law?* Israel Public Policy Institute. 2021.

¹²⁵ SCHMITT, M.: *Grey Zones in the International Law of Cyberspace*, s.16.

¹²⁶ OXFORD PUBLIC INTERNATIONAL LAW DICTIONARY: "A referendum is defined as a direct vote by the electorate of a country to advise or decide on a specific issue, in contrast to votes for individual candidates to national or local elections."

¹²⁷ MOYNIHAN, H.: *The Application of International Law to State Cyberattacks. Sovereignty and Non-intervention*, 2019, s. 29.

¹²⁸ MCWHINNEY, E.: *Self-Determination of Peoples and Plural-Ethnic States in Contemporary International Law: Failed States, Nation-Building and the Alternative, Federal Option*. Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s. 8.

slobodne si zvolit' svoju suverenitu a medzinárodnopolitické postavenie bez zasahovania. Práve toto robí zo skúmania problematiky referenda (v našom príklade o secesii) naozaj vzrušujúcu tému na skúmanie, pretože prichádza k treniu mnohých princípov medzinárodného práva.

Podstatným je i fakt, že samotné šírenie dezinformácií, získavanie dôverných e-mailov kompromitujúcich predstaviteľov štátu A či DDoS útoky na volebnú infraštruktúru ako takú, by pravdepodobne nevykonávali iba priamo štátne orgány štátu B. V tomto prípade by sa pri pričítateľnosti konania na neštátne subjekty, a teda na jednotlivcov či organizované skupiny, musel vzťahovať veľmi prísny meter, ktorý Medzinárodný súdny dvor nastavil v prípade „*Nicaragua vs. USA*“, ktorý vyžaduje „*direct and effective*“, a teda priamu a účinnú kontrolu nad danými operáciami.¹²⁹

Napriek tomu, že v budúcnosti môže štát B spraviť z nového štátu A1 svoju súčasť spojením, získať tým vplyv, nerastné suroviny, nové územie a obyvateľstvo, je level donútenia skutočne zložitý dokázať. Ako je spomenuté v odstavci vyššie, v prípade, (čo je veľmi pravdepodobné), že by dané operácie vykonávali i neštátne subjekty podporujúce štát B, dokazovať pričítateľnosť takéhoto konania by bolo takmer nemožné. Bude potrebné počkať, kým sa Medzinárodný súdny dvor rozhodne zvoliť vo svojom rozhodovaní a upraví túto problematiku pre potreby modernej doby a kyberpriestoru, aby sa kyber-supervelmoci už nemohli vyhovárať, že útoky na kľúčovú infraštruktúru iných štátov či manipuláciu voličského rozhodovania v cieľových štátoch uskutočňujú hackeri-samotári z Rumunska, ako to bolo v prípade manipulácie volieb v USA.¹³⁰

4.3 ŠPIONÁŽ AKO AKTIVITA REALIZOVANÁ KYBERNETICKÝMI PROSTRIEDKAMI

Mierová špionáž sa tradične považuje za neregulovanú medzinárodným právom. Avšak metódy, akými sa vykonáva, môžu porušovať medzinárodné právo. V Tallin Manual 2.0 sa uvádza: „...*hoci kybernetická špionáž zo strany štátov v čase mieru sama o sebe neporušuje medzinárodné právo, spôsob, akým sa vykonáva, môže.*“¹³¹

Vzťahujúc to na náš prípad medzi štátom A a štátom B, operácia môže napríklad zasahovať do individuálnych ľudských práv podľa medzinárodného práva, ako je právo na súkromie. Dokonalým príkladom môže byť diskreditácia niektorého z čelných predstaviteľov vlády štátu A, napr. zverejnením jeho intímnych fotografií. V prípade, že by chcel štát B svoju kyberoperáciu zverejnenia takýchto informácií o danej osobe ospravedlniť, musel by mať právny základ, legitímne opodstatnenie a musí byť takéto získavanie dát nevyhnutné, inak bude porušovať medzinárodné právo. V nami uvedenom *ad absurdum* prípade, by sa toto dokazovanie asi nepodarilo, avšak napr. v získavaní informácií o členoch teroristických organizácií a ich súkromnej organizácii sa dá vyvinenie nepochybne pripustiť.

V troch podkapitolách sme sa venovali právnej analýze princípu nedotknuteľnosti štátnej suverenity, princípu zákazu zasahovania do vnútorných vecí štátov a špionáži realizovanej kybernetickými prostriedkami. Zastávame názor, že každý jeden z týchto inštitútov si vyžaduje osobitnú pozornosť v prípade, že ide o referendum tak signifikantné (týkajúce sa nezávislosti)

¹²⁹ Prípád Vojenské a polovojenské aktivity v a proti Nikarague (Nicaragua v. United States), Jurisdikcia a prípustnosť, ICJ Reports 1984, 392, 418.

¹³⁰ GALLAGHER, S.: „How they did it (and will likely try again): GRU hackers vs. US elections“, *Ars Technica*, 2018.

¹³¹ Tallinn Manual 2.0, pravidlo 32.

ako v našom modelovom prípade. Bohužiaľ, medzinárodné spoločenstvo má zatiaľ dostatok práce s reagovaním na výzvy manipulácie volieb, nie to sa ešte špecificky venovať otázke referenda, s jeho výnimočnými atribútmi i v kontexte medzinárodných vzťahov.¹³²

ZÁVER

V rámci práce sme si v úvode vytýčili za cieľ zistiť odpoveď na otázku, či je kyberinterferencia do voličského rozhodovania v referende zakázaným zásahom podľa medzinárodného práva. Na základe výskumu danej problematiky sme dospeli k záveru, že ak splní určité podmienky spôsobu vykonávania, tak ním byť môže. Avšak, keďže sme sa zameriavali na otázku referenda, tu je podstatné podotknúť, že momentálne odborníci neprisudzujú väčšiu dôležitosť referendám a ochrane slobodného voličského rozhodovania. Na záver si dovoľíme vysloviť presvedčenie, že pre všeobecné medzinárodné blaho by bolo najlepšie, aby sme, na princípoch medzinárodnej spolupráce, dokázali nájsť spôsob, akým by sa dalo zabrániť subjektom škodlivej manipulácie voličského rozhodovania, ktoré vo všeobecnosti môže spôsobiť rozvrat spoločnosti v mnohých krajinách sveta. Zmanipulovať voliča v jeho rozhodnutí nie je ťažké a ani zriedkavé - špeciálna (medzinárodnoprávna) ochrana je preto viac než nutná.

SUMMARY

In this work, we initially set the goal of answering the question of whether cyber interference in voter decision-making in a referendum is a prohibited intervention under international law. After thorough research on the given issue, one can see that, under certain conditions, the answer can be positive. However, not much attention is paid to referendums and the protection of free decision-making of the voters. In conclusion, I would like to express my belief that, for the general welfare, it would be beneficial to reach an international consensus on how to prevent the harmful manipulation of decision-making, which can even lead to societal disruptions around the world. To manipulate the voters in their decision-making is easy and frequent and, therefore, shall be subject to (international) regulation.

¹³² TSAGOURIAS, N.: *Electoral Cyber Interference, Self-Determination and the Principle of Non-Intervention in Cyberspace*. EJIL: TALK!, 2019.

POUŽITÁ LITERATÚRA

Knihy

JANKUV, J.: *Medzinárodné právo verejné*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2015. Slovenské učebnice. ISBN 978-80-7380-559-3.

SCHMITT, M.: *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations (2nd ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. ISBN-13: 978-1316630372

SHAW, M. N.: *International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. ISBN: 978-1108733052

VALUCH, J.: *Kybernetické hrozby v kontexte medzinárodného práva a medzinárodnej bezpečnosti*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019. ISBN 978-80-7160-510-2.

Odborné články a publikácie

BAADE, B.: Fake News and International Law, *The European Journal of International Law*, Vol. 29, No. 4, 2019.

LAHMANN, H. CH.: *Does foreign electoral interference violate international law?* Israel Public Policy Institute, 2021.

MCWHINNEY, E.: *Self-Determination of Peoples and Plural-Ethnic States in Contemporary International Law: Failed States, Nation-Building and the Alternative, Federal Option*. Martinus Nijhoff Publishers. 2007.

MOYNIHAN, H.: *The Application of International Law to State Cyberattacks. Sovereignty and Non-intervention*. 2019.

OHLIN, J. D. - HOLLIS, D. B.: *Defending Democracies. Combating Foreign Election Interference in a Digital Age*. Oxford University Press, 2021.

SCHMITT, M.: *Foreign Cyber Interference in Elections: An International Law Primer*, Part II. EJIL: TALK!, 2020.

SCHMITT, M.: 'Grey Zones in the International Law of Cyberspace,' 2017.

TSAGOURIAS, N.: *Electoral Cyber Interference, Self-Determination and the Principle of Non-Intervention in Cyberspace*. EJIL: TALK!, 2019.

Internetové zdroje

ASHCROFT, L. *"How Scotland voted, and why"*. Dostupné online: <https://lordashcroftpolls.com/2014/09/scotland-voted/> (19.9.2014).

BEAUCHAMP, Z.: *"The key findings from the US intelligence report on the Russia hack, decoded"* Dostupné online:

<https://www.vox.com/world/2017/1/6/14194986/russia-hack-intelligence-report-election-trump> (6. 1. 2017).

BEAVERS, O. - THOMSEN, J.: *"Russia election meddling fears expand to other countries"*. *The Hill*. Dostupné online:

<https://thehill.com/policy/cybersecurity/403559-russia-election-meddling-fears-expand-to-other-countries/> (25. 8 2018).

BREEDEN, A. - CHAN, S. - PERLROTH, N.: *"Macron Campaign Says It Was Target of 'Massive' Hacking Attack"*, *NY Times*. Dostupné online:

<https://www.nytimes.com/2017/05/05/world/europe/france-macron-hacking.html> (5. 5. 2017).

CYBERLAW TOOLKIT SCENARIO 01: *Election Interference*. Dostupné online: https://cyberlaw.ccdcoe.org/wiki/Scenario_01:_Election_interference#cite_note-2

GALL, G. L.: "Québec Referendum (1995)". *The Canadian Encyclopedia*. Dostupné online: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/quebec-referendum-1995>

GALLAGHER, S.: "How they did it (and will likely try again): GRU hackers vs. US elections", *Ars Technica*. Dostupné online: <https://www.benton.org/headlines/how-they-did-it-and-will-likely-try-again-gru-hackers-vs-us-elections> (27. 7. 2018).

GOVERNMENT OF CATALONIA: "*Catalan referendum results*". Dostupné online: https://web.archive.org/web/20171006212613/http://www.govern.cat/pres_gov/govern/ca/monografics/303541/govern-trasllada-resultats-definitius-referendum-l1-doctubre-parlament-catalunya.html (2.10.2017).

HERN, A.: "Macron hackers linked to Russian-affiliated group behind US attack", *The Guardian*. Dostupné online: <https://www.theguardian.com/world/2017/may/08/macron-hackers-linked-to-russian-affiliated-group-behind-us-attack> (8. 5. 2017).

HOSENBALL, M.: "U.S. increasingly convinced that Russia hacked French election: sources", *Reuters*. Dostupné online: <https://www.reuters.com/article/france-election-russia-idINKBN1852KG> (10. 5. 2017).

KURDISTAN REFERENDUM MOVEMENT – INTERNATIONAL COMMITTEE: "98 percent of the people of South Kurdistan vote for independence". *KurdMedia*. Dostupné online: <https://www.indybay.org/newsitems/2005/02/09/17205061.php> (8. 2. 2005).

SYMANTEC SECURITY RESPONSE TEAM: "Subverting Democracy: How Cyber Attackers Try to Hack the Vote", *Symantec Corporation*. Dostupné online: <https://symantec-enterprise-blogs.security.com/blogs/election-security/election-hacking-faq> (18. 9. 2018).

TASR: „Referendum o rodine spojilo Slovákov“, *hovorí Aliancia za rodinu*. Dostupné online: <https://hnonline.sk/slovensko/529458-referendum-o-rodine-spojilo-slovakov-hovori-aliancia-za-rodinu>

Iné zdroje

Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, GA Res. 2625 (XXV), 24. 10. 1970.

„El Govern anuncia un 90% de 'síes' entre las 2.262.424 papeletas contadas y asegura haber escrutado el 100,88% de votos". *El Mundo*. Dostupné online: <https://www.elmundo.es/cataluna/2017/10/02/59d1725fca4741da328b458d.html>

Island of Palmas Case (or Miangas), United States v Netherlands, Award, (1928) II RIAA 829, ICGJ 392 (PCA 1928), 4th April 1928, Permanent Court of Arbitration [PCA].

NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION: *Wales Summit Declaration* (issued by the Head of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales (5 September 2015) para 72.

OXFORD PUBLIC INTERNATIONAL LAW DICTIONARY

ORGANIZATION FOR SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE: *Decision No. 1202*, OSCE Confidence-Building Measures to Reduce the Risks of Conflict Stemming from the

Use of Information and Communication Technologies (Permanent Council, 10. 3. 2016) PC.DEC/1202.

Prípád Vojenské a polovojenské aktivity v a proti Nikarague (Nicaragua v. United States): Jurisdikcia a prípustnosť, ICJ Reports 1984, 392, 418.

RADA EURÓPSKEJ ÚNIE: Council Conclusions on the Joint Communication to the European Parliament and the Council: Resilience, Deterrence and Defence: Building strong cybersecurity for the EU (Council conclusions, 20. 11. 2017).

U.N. Doc. A/Res/37/42 (1982): *Universal realization of the right of peoples to self-determination.*

UNGA Res 71/237 (30 December 2015) *UN Doc A/RES/20/237.*

TEÓRIA „STRATY ŠANCE“ A MOŽNOSTI JEJ UPLATNENIA V SLOVENSKOM DELIKTNOM PRÁVE¹³³

Theory of "Loss of Chance" and Possibilities of Its Application in Slovak Tort Law

Michaela Sklenárová

Abstrakt

Teória straty šance. Teória, ktorá je v našich právnych podmienkach nie príliš známa, no napriek tomu sa s použitím tohto pojmu stretávame, a to najmä v medicínskych sporoch. Jej uplatnenie je možné vidieť predovšetkým v prípadoch nejistej kauzality, ktorú je možné korigovať viacerými spôsobmi, pričom jedným z nich je práve teória straty šance. Ide o koncept, ktorý je výnimočný v tom, že prichádza so *sui generis* chráneným statkom, a to šancou. Nechráni sa teda život ani zdravie, ale chráni sa šanca jednotlivca, ktorá predstavuje novú nahraditeľnú a reparovateľnú ujmu. Hlavným cieľom tejto práce je analyzovať spôsob použitia tejto teórie v praxi a jej prípadné možné uplatnenie v rámci slovenského deliktneho práva, ktoré je síce zaujímavé, no prinajmenšom sporné.

Kľúčové slová: kauzálny nexus; neistá kauzalita; náhrada škody; dokazovanie; strata šance

Abstract

The theory of "loss of chance" is not very well known to our legal environment but is often used, in particular, in medical disputes. It tends to be applied in cases of uncertain causation in order to correct it. It is a unique concept linked to chance as a *sui generis* object worthy of protection. The main objective of this paper is to analyze the application of the theory of "loss of chance" in tort law and particularly its place in Slovak tort law, which is interesting but raises some questions.

Keywords: Causal Connection; Uncertain Causation; Damages; Evidence; Loss of Chance

ÚVOD

S poukazom na samotné vedenie civilných sporov by sme mohli s presvedčením konštatovať, že práve najťažším úsekom toho-ktorého sporu je dokazovanie. Ide o časť sporového procesu, ktorá sa vyznačuje svojou náročnosťou, najmä ak ide o skutočnosti, ktoré sa vyznačujú obzvlášť svojou zložitosťou či abstraktnosťou. Dokazovanie je tak to ťažisko sporu, od ktorého závisí samotný a finálny výsledok v spore. Ak by sme mali napokon z dokazovania vybrať jeden z najťažších aspektov, týmto by bol určite kauzálny nexus – teda príčinná súvislosť.

Príčinná súvislosť musí byť, čo do svojej existencie, spravidla vždy zistená ako predpoklad vzniku civilnoprávnej zodpovednosti za škodu. Aj v súčasnosti je však problematika

¹³³ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantového projektu APVV-20-0171 "Konkurencia nárokov z deliktov a kvázideliktov v mimozmluvných vzťahoch a na pomedzí zmluvného a vecného práva."

príčinnej súvislosti stále aktuálna, nakoľko nemožno tvrdiť, že ide o detailne „prebádané územie“. Nemožno opomenúť ani fakt, že samotné právo je dynamické a neustále sa vyvíja, preto sa nemožno výhradne uspokojiť so staršími závermi bez ich kritického skúmania.

Netreba však zabúdať na to, že kauzálny nexus hrá v práve, a najmä pri zodpovednosti za škodu, kľúčovú a taktiež výnimočnú rolu. Je to práve kauzálny nexus, na základe ktorého môžeme spojiť konanie osoby s protiprávnym následkom a tejto osobe tak pričítať za škodlivý následok zodpovednosť. „*Rovnež v právu jsme nuceni se zabývat existencí příčinného spojení nejčastěji ve výjimečných situacích, kdy dojde k porušení práva.*“¹³⁴

Ak sa vrátíme späť k problematike príčinnej súvislosti, iste dospejeme k záveru, že jej samotné skúmanie je zložitým procesom, ktorý si často vyžaduje zložité argumenty interdisciplinárneho charakteru.¹³⁵ „*Stanovit existenci kauzálního nexu mezi příčinou a následkem je někdy složité; a ještě složitější je to v situacích, kdy tento úsudek činíme s vědomím, že někdo bude za tento následek odpovědný.*“¹³⁶

Ak chceme byť teda v spore úspešní, musíme svoje tvrdenia dokázať, podoprieť ich pravdivosť presvedčivými dôkazmi a „uniest“ tak dôkazné bremeno. Nároky na presvedčivosť, resp. pravdivosť dôkazu a na to nadväzujúce preukázanie samotnej príčinnej súvislosti, sú v právnej úprave štátov rôzne. V slovenskom práve¹³⁷ je vyžadovaná miera kauzálny súvislosti približujúca sa istote, príčinná súvislosť musí byť preukázaná a pravdepodobnosť nestačí.¹³⁸

¹³⁴ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: *Kauzalita v civilním právu se zaměřením na medicínskoprávní spory*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2016, s. 8.

¹³⁵ Filozofický, prírodovedecký či právny. Na okraj možno dodať, že dlhodobo sa vedecká obec nevedela zhodnúť na závere, či je príčinná súvislosť výlučne skutková alebo právna okolnosť konkrétneho prípadu. V tomto ohľade sa však prax, ako aj právna teória, podľa nášho názoru správne prikláňajú k skutočnosti, že nejde výlučne o skutkovú okolnosť, a preto je úlohou súdu príčinnú súvislosť náležite skúmať aj z právnej stránky. „*V prvé řadě je třeba zopakovat, že problematika příčinné souvislosti není pouze otázkou skutkovou, ale i právní, neboť vztah příčiny a následku zkoumáme v případech, kdy je to z hlediska právní úpravy vyžadováno, tedy vždy s respektem ku konkrétní právní úpravě.*“ (bližšie pozri VALUŠ, A.: *Civilní spory mezi lékařem a pacientem při poskytování zdravotní péče*. Praha: Leges, 2014, s. 88.) Aj keď je nutné doplniť, že s týmto tvrdením sa ani dnes nestotožňujú mnohé súdy. Pozri napríklad nález Ústavného súdu SR zo dňa 14. decembra 2021, sp. zn. III. ÚS 409/2021, ktorý kritizuje Najvyšší súd SR z dôvodu, že odmietol dovolanie, o. i. na základe toho, že otázka existencie príčinnej súvislosti nie je otázkou interpretácie práva, ale otázkou skutkovou. Keďže podľa názoru najvyššieho súdu sťažovateľka nevymedzila v dovolaní právnu otázku, tým spôsobila nevymedzenie ňou použitého dovolacieho dôvodu a vecnú neprejednateľnosť jej dovolania. Ústavný súd uvádza, že otázka posúdenia príčinnej súvislosti nemusí byť, a ani nie je, výlučne otázkou skutkovou.

¹³⁶ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: *Kauzalita v civilním právu se zaměřením na medicínskoprávní spory*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2016, s. 8.

¹³⁷ A obdobne aj v českom.

¹³⁸ Pozri napríklad Rozsudok Krajského súdu v Bratislave zo dňa 25. septembra 2014, sp. zn. 9 Co 81/2014, kde z odôvodnenia napadnutého rozhodnutia krajského súdu vyplýva, že príčinnú súvislosť medzi skúmanými javmi, z ktorých jeden jav (príčina) vyvoláva ten druhý (následok), možno z procesného hľadiska považovať za preukázanú vtedy, ak je kauzálna väzba medzi nimi jednoznačne preukázaná, pričom iba pravdepodobnosť o jej existencii nestačí. Ďalej napríklad aj rozsudok Okresného súdu Košice II zo dňa 12. mája 2016, sp. zn. 22C/9/2013 – kde žalobcovia podali na okresnom súde žalobu proti žalovanej nemocnici o náhradu nemajetkovej ujmy v sume 50 000 eur každému zo žalobcov z dôvodu zásahu do ich práva na rodinný život úmrtím nebohého príbuzného v dôsledku septického šoku pri zápale brušnej dutiny. Žalobcovia považovali postup žalovanej nemocnice pri poskytovaní lekárskej starostlivosti za nesprávny. Podľa nich mal lekár podstatne skôr, už pri prvom úkone, zistiť akútny zápal podžalúdkovej žľazy. Okresný súd žalobu zamietol rozsudkom s odôvodnením, že medzi postupom žalovanej a smrťou nebohého nezistil príčinnú súvislosť. Krajský súd v Košiciach napadnutým rozsudkom potvrdil rozsudok okresného súdu ako vecne správny so stotožnením sa s odôvodnením rozsudku. Ústavný súd SR na základe vyššie uvedeného rozhodnutia napokon konštatoval porušenie práv sťažovateľky – vid' Nález Ústavného súdu SR zo dňa

Tento prístup je často označovaný za tzv. princíp „všetko alebo nič“, kde žalobca buď preukáže „plnú“ existenciu kauzálneho nexu a je mu tak priznaná celá náhrada alebo túto existenciu nepreukáže, a bude tak neúspešný v celom rozsahu. Tento princíp tak predpokladá iba dva možné výsledky sporu.¹³⁹ Naopak, systém *common law* preferuje skôr preukázanie pravdepodobnosti nad určitú hranicu – spravidla ide o hranicu „väčšej“ pravdepodobnosti – 51% (*more likely than not; balance of probabilities*).

Dokázať určité skutočnosti je však v niektorých prípadoch objektívne nereálne. Typickým príkladom sú najmä medicínske spory. V tomto kontexte sa tak právo snaží reflektovať na každodenné situácie, ktoré majú často právnu dohru v civilných sporových konaniach, ako aj účinne a efektívne regulovať nároky poškodených tam, kde nevedia s istotou preukázať príčinnú súvislosť medzi protiprávnym úkonom škodcu a vznikom škody. Právna prax tak sleduje cieľ, aby tam, kde príčinná súvislosť nemôže byť objektívne dokázaná s istotou, nastúpila určitá forma „ústupku“ v rámci dôkazného bremena, a to tak, že žalobca bude úspešný v spore aj v prípade, ak príčinnú súvislosť v celom rozsahu nepreukázal.

Striktné trvanie na stopercentnej kauzalite¹⁴⁰ tam, kde ani nie je objektívne možná, by v mnohých prípadoch viedlo k nespravodlivým výsledkom na strane poškodeného.¹⁴¹ Preto sú tak hľadané rôzne alternatívy na to, aby umožnili „spravedlivejšiu distribúciu zodpovednosti za újmu.“¹⁴² Jednou z uvedených alternatív je práve teória „straty šance“ (*loss of chance*).¹⁴³

1. ČO JE TO TEÓRIA „STRATY ŠANCE“?

Ako sme uviedli vyššie, teória straty šance je jednou z alternatív, ktorou je možné korigovať neistú kauzalitu. Teória straty šance je výnimočná v tom, že prichádza so *sui generis* chráneným statkom, a to šancou. Nechráni sa teda život ani zdravie, ale chráni sa šanca jednotlivca. Nachádzame tak novú nahraditeľnú a reparovateľnú ujmu, ktorou je samotná strata šance. Teória straty šance sa často objavuje v kontexte tzv. multikauzálnosti, teda tam, kde je mnoho príčin, ktoré sa podieľajú na vzniku určitého následku.¹⁴⁴ „V obecné rovině se jedná o případy, kdy je nemožné říci, že škůdcovo jednání (opominutí) bylo conditio sine qua non vzniku újmy poškozeného, ale současně nelze popřít, že je mezi nimi spojitost, která má dopad na snížení pravděpodobnosti toho, že újma nenastane.“¹⁴⁵

14. decembra 2021, sp. zn. III. ÚS 409/2021, ktorý takéto rozhodovanie súdov kritizuje a rozoberá neistú kauzalitu v medicínskych sporoch.

¹³⁹ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využití teorie ztráty šancí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 45.

¹⁴⁰ Za diskutabilnú otázku však považujeme aj to, v akom percente prípadov je 100% kauzalita vôbec prítomná a možná.

¹⁴¹ „Stávající systém v oblasti prokazování kauzálního nexu, založený na principu „vše nebo nic“, pak příliš možností korekce těchto nespravedlností nedává.“ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využití teorie ztráty šancí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 45.

¹⁴² Tamže., s. 45.

¹⁴³ Okrem toho však poznáme aj iné riešenia využívané k zmierneniu (resp. odstráneniu) problému kauzálnej neistoty, ktorými sú: a) zníženie miery dôkazu, b) stanovenie vyvrátiteľných právnych domnievok spôsobenia škody určitou skutočnosťou, c) doktrína „straty šance“ (nahraditeľnou ujmu je tu „strata šance/príležitosti“ ako kategória ujmy *sui generis*), d) probabilistická proporcionálna zodpovednosť (ak prispelo zavinené protiprávne konanie k ujme napr. v 40%, zodpovedá škodca v rozsahu 40% z celkovej výšky ujmy) a e) obrátenie dôkazného bremena (toto využíva najmä nemecká právna prax).

¹⁴⁴ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využití teorie ztráty šancí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 45.

¹⁴⁵ Tamže, s. 45-46.

Strata šance ako samostatne chránený statok sa prejavuje tak, že je vyčíslená v konkrétnom percentuálnom ponímaní. Pri jej určení však musí ísť o kombináciu zložitých poznatkov – matematických, štatistických, lekárskejších či poznatkov verejného zdravotníctva alebo inej v danom prípade príslušnej vedy. Táto teória však so sebou prináša aj iné špecifikum, a tým je to, že žalobcovi (teda poškodenému) nemôže byť nikdy priznaná plná náhrada škody, ale vždy len taká pomerná časť, ktorá prislúcha vyčíslenej, resp. stanovenej stratenej šanci poškodeného.¹⁴⁶ Výška náhrady tak závisí od samotnej stratenej šance. Ak si uvedené premietneme to praxe, ak dôjde k strate 60% šance na uzdravenie, potom má poškodený právo na 60%-nú náhradu ujmy, a to z výšky ujmy ktorú by obdržal, ak by sa mu príčinnú súvislosť s uzdravením podarilo dokázať s istotou.¹⁴⁷

Ako príklad možno uviesť prípad, keď praktický lekár nepošle pacienta v dôsledku objektívne chybného diagnózy včas na odborné vyšetrenie, ktoré mohlo chorobu zachytiť ešte v štádiu, v ktorom existovala určitá reálna šanca, že nasadená liečba povedie k zlepšeniu zdravotného stavu pacienta.¹⁴⁸ Nesprávny postup praktického lekára v danom prípade spôsobil, že šanca (nádej) pacienta na uzdravenie, v percentuálnom vyjadrení, výrazne klesla v porovnaní so šancou na uzdravenie, ktorú by bol mal, keby lekár postupoval *lege artis*. V uvedenom prípade s istotou nevieme dokázať, či by sa u daného pacienta predišlo trvalým následkom, keby bol včas odborne liečený. Prepojenie s kauzálnou neistotou nachádzame, okrem iného, tak, že samotná neistota spočíva práve aj v tom, že nevieme s istotou povedať, keby napríklad lekár liečil pacienta správne, či by sa pacient skutočne vyliečil. Opätovne ide iba o šancu na vyliečenie.

Existuje však určitá miera štatistickej pravdepodobnosti (t.j. šanca) na jeho uzdravenie v prípade okamžitej liečby. Predmetom kompenzácie je práve táto strata šance, ako samostatne chránený statok, vyjadrená mierou pravdepodobnosti, vo výške ktorej sa poskytuje aspoň čiastočná náhrada ujmy. Stratená šanca tak predstavuje niečo veľmi abstraktné, čo sa odvíja výlučne od výpočtu štatistiky a je rozdielna od zdravia či skutočnej spôsobenej škody. Strata šance sa vo svojej podstate vymedzuje ako strata možnosti získať priaznivejšiu a lepšiu pozíciu pre dotknutý, teda poškodený subjekt.

Teóriu straty šance tak možno chápať ako doplnok k princípu „všetko alebo nič“, kde sa právo snaží takýmto spôsobom korigovať neistú kauzalitu a s ňou spojené riziko nespravodlivého rozhodnutia vo veci samej. Domnievame sa, že neistá kauzalita ani nemusí byť vyjadrená percentuálne, ba podľa nášho názoru sa presne percentuálne ani nedá vyjadriť. Pri neistej kauzalite je dôležité to, že je menšia ako istota (100%), no zároveň je dostatočná na to, aby spĺňala aspoň minimálne štandard pre svoju dostatočnú presvedčivosť. Tam, kde poškodený nedokáže so stopercentnou istotou preukázať kauzálny nexus medzi protiprávnym konaním, škodou a škodlivým následkom (kauzálna neistota), prichádza do úvahy uplatnenie straty šance ako spôsob distribúcie spravodlivosti vo vzťahu k poškodenému.

Doležal však trefne pripomína, že ostatné predpoklady zodpovednosti za škodu zostávajú nedotknuté, a to vrátane samotného kauzálneho nexu. „*Podstatné v rámci teórie ztráty šance je, že ostatní predpoklady zodpovednosti za újmu zostávajú nedotčené – včetně kauzálního nexu. V praxi to znamená, že důkaz o existenci kauzálního nexu musí být proveden již s potřebnou mírou*

¹⁴⁶ „Pokud by totiž existence újmy byla plně přičitatelná škůdci, pak by žalobce byl úspěšný v rámci běžně užívaného systému „vše nebo nic“ a byla by mu přiznána náhrada skutečně způsobené újmy.“ Tamže, s. 45-46.

¹⁴⁷ Zo zaujímavosti pozri aj prípad *Hotson v. East Berkshire Health Authority* – kde lekár znížil svojou nedbanlivosťou šancu na uzdravenie pacienta, a to o 25 %, nakoľko bol chlapec po páde zo stromu nesprávne liečený. V tejto miere vznikla pacientovi ujma, ktorá spočívala práve v strate šance na uzdravenie vo výške 25%.

¹⁴⁸ Napríklad pacienta lieči na zápal dutín, no v skutočnosti má rakovinu, čím sa, jej neliečením, šance na uzdravenie postupne znižuje.

*presvědčivosti. V případě lékaře, který snížil svým jednáním šanci na přežití pacienta o 25 %, musí tak být příčinná souvislost mezi tímto jednáním a škodou bezpečně prokázána. Ve většině případů ale již nebude problematické důkaz s patřičnou mírou přesvědčivosti předložit, neboť tento důkaz se již nevztahuje ke způsobení skutečné újmy na zdraví, ale je pouze ve vztahu ke ztrátě šance. Z hlediska kauzálního nazírání je teorie ztráty šancí prostředkem, který umožňuje zachovat v oblasti příčinné souvislosti v platnosti požadavek existence podmínky sine qua non v případech, kde by to bylo jinak nemožné.*¹⁴⁹

Považujeme tak za nevyhnutné pripomenúť, že v žiadnom prípade neplatí rovnica: neistá kauzalita sa rovná výška stratenej šance. Ide o dve veci, ktoré je nutné výrazne odlišovať. V konkrétnom prípade tak môže pacient stratiť šancu na uzdravenie vo výške 30%, a túto skutočnosť sa mu podarí preukázať v rámci kauzálnej neistoty s istou mierou pravdepodobnosti, a to tak, aby táto miera bola presvedčivá, napríklad s pravdepodobnosťou 80%, ktorá vyplýva z reálnej nemožnosti preukázať kauzalitu na 100%. Ak by sa pacient snažil preukázať stratu 30% šance na uzdravenie s naozaj nízkou miernou kauzálnej pravdepodobnosti, ktorá nedisponuje dostatočnou kvalitou, napríklad 30%, jeho žaloba by musela byť zamietnutá, a to z dôvodu, že táto neistá kauzalita nesplňa ani základné štandardy presvedčivosti. Pacient, ktorému lekár síce nepredpísal všetky potrebné lieky, a tým stratil svoju šancu na uzdravenie, no samotný pacient sa rozhodol „liečiť sa sám“ svojimi vlastnými liekmi a vlastnou kombináciou liekov, čím si v konečnom dôsledku ešte viac uškodil a výrazne prispel z strate „svojej šance“, by nemal byť pri prípadnom uplatnení svojho nároku úspešný, nakoľko z dôvodu spoluzapríčinenia straty jeho šance nemožno túto „pripísať“ výlučne iba nedbanlivostnému správaniu lekára.

Samotné určenie a prípadná aplikácia „straty šance“ sa síce javia ako jednoduché, no v konečnom dôsledku v praxi táto teória spôsobuje veľké množstvo otázok, na ktoré právna prax či náuka nepoznajú odpoveď alebo jednoducho – neodpovedajú.

2. KDE MÁ V SLOVENSKOM DELIKTNOM PRÁVE „STRATA ŠANCE“ SVOJ POČIATOK A CHÁPEME TEÓRIU STRATY ŠANCE VÔBEC SPRÁVNE?

Ak by sme si položili otázku, kde má v slovenskom deliktnej práve strata šance svoj počiatok, za míľnik by sme mohli považovať práve uznesenie Ústavného súdu ČR zo dňa 12. augusta 2008, sp. zn. I. ÚS 1919/08. Toto uznesenie bolo prvým rozhodnutím v podmienkach česko-slovenskej právnej praxe, v ktorom sa súd najvyššej authority zaoberal týmto, vtedy „novodobým“, konceptom. Nakoľko v čase vydania tohto rozhodnutia slovenské pomery žiadne podobné rozhodnutie ústavného súdu vo svojej praxi nepoznali, inklinovali práve k tomuto „pilotnému“ rozhodnutiu a nominovali ho ako „vzor“ pre uplatnenie tejto teórie. Začala sa tak postupne vytvárať masívna vlna citácií tohto rozhodnutia všade tam, kde sa táto teória čo i len spomenula. Práve na tento aspekt si poukážeme nižšie v texte na analyzovaných rozhodnutiach súdnej praxe. Spomínaný Ústavný súd ČR skonštatoval, že:

I. „Závěry nalézacího soudu stran "stoprocentního" prokázání objektivní příčinné souvislosti se jeví Ústavnímu soudu jako nereálné, neboť nedosažitelné a neudržitelné. Určovat v lékařských postupech jednoduchý vztah příčiny a následku je samo o sobě velmi obtížné. Zásah lékaře vlastně sám o sobě mění "přirozený běh věci" v lidském těle, zasahuje do komplexních vztahů příčin a následků. I v případě aktivního jednání lékaře, který zvolí určitý léčebný postup, je velmi obtížné, ba vyloučené stanovit, zda tento postup byl nade vši rozumnou pochybnost jedinou

¹⁴⁹ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využití teorie ztráty šancí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 46-47.

možnou příčinou škodlivého stavu, který nastal. O to obtížnější je to v případě opomenutí, kdy lékař nezvolí postup, který na základě soudobých a dostupných znalostí lékařství zvolit mohl a měl. Prokázat, že právě a pouze toto opomenutí tvoří se škodlivým důsledkem ničím nenarušený vztah, je v podstatě nemožné. V důsledku toho je výrazně oslabeno postavení poškozeného.

II. Z toho důvodu právní řády common law opustily v těchto případech požadavek (pravděpodobného) prokázání kauzálního nexu a vytvořily doktrínu tzv. "ztráty šance" či "ztráty očekávání" (loss of chance, loss of expectation), podle níž soud poměřuje či odhaduje (estimates) pravděpodobnost dosažení určitých šancí, pokud by byl zvolen určitý postup, a reflektuje tyto šance, zda jsou vyšší nebo nižší než ty, které by bylo možno očekávat při nenarušeném či řádném chodu věci.

III. Vzhledem k tomu, že pojem příčinná souvislost není právními předpisy v České republice nijak definován, nic nebrání judikatuře českých soudů, aby požadavek "stoprocentně" prokazované příčinné souvislosti přehodnotila a přijala adekvátnější a realističtější výklad "způsobení škody", který by vyrovnával slabší postavení poškozených. Naznačené řešení užívané v zemích common law se dle přesvědčení Ústavního soudu více přibližuje ideji spravedlivého řešení následků majících původ ve vztahu lékař - pacient, který je třeba nahlížet jako vztah panství, v němž má z mnoha důvodů, avšak především z důvodů znalostních, převahu moci právě lékař. Proto je třeba důsledněji chránit pacientovo základní právo na tělesnou integritu a v posledku, jak dokazuje řešený případ, i právo na život, a to i skrze výklad příslušných ustanovení občanského zákoníku týkajících se náhrady škody.¹⁵⁰

Súdna prax však vie byť v rámci svojej činnosti pri písaní rozsudkov niekedy „až príliš“ jednotná, kde nám často vzniká tzv. efekt jedného rozsudku. Teda jedna súdna autorita niečo konštatuje, a (niektoré) ostatné sudy to, žiaľ, začnú nekriticky preberať a citovať do svojich rozhodnutí, a to bez akéhokoľvek hlbšieho zamyslenia a skutočného prepojenia súvislostí toho-ktorého prípadu.

Vyššie citované rozhodnutie sa zároveň odvoláva na prípad Gregg v. Scott, kde lekár nesprávne diagnostikoval zápal nosných dutín namiesto zhubnej formy nádoru, pričom šanca na uzdravenie sa, v nasledujúcich desiatich rokoch, znížila zo 42 % na 25 %. Prvostupňový súd zamietol žalobu z dôvodu, že žalobca nepreukázal, že bolo viac než pravdepodobné (*more probable than not*), že by k takémuto následku nedošlo, ak by sa podrobil vyšetreniu ihneď po návšteve u žalovaného. Na tomto príklade tak môžeme vidieť, že strata šance je síce konkrétne vyčíslená, no samotná príčinná súvislosť, aj keď je neistá, musí spĺňať určité kritériá kvality a musí presiahnuť určitú hranicu pravdepodobnosti (*more probable than not*). Či je však takéto rozhodnutie vhodné ako vzor pre „prevzatie“ teórie straty šance aj do nášho systému práva, je skôr diskutabilné. Tento výber považujeme za nevhodný, a to najmä z dôvodu, že žaloba bola, v konečnom dôsledku, zamietnutá z dôvodu nepreukázania príčinnej súvislosti, kde podľa súdu, bez ohľadu na správanie žalovaného, bola pravdepodobnosť prežitia u žalobcu vždy menšia ako 50 %. Samotný súd sa akoby preklopil od straty šance k nejistej kauzalite a nižšej miere dôkazu, kde podľa súdu v danom prípade žalobca nepreukázal, že bolo viac než pravdepodobné (*more probable than not*), že by k takémuto následku nedošlo, ak by sa podrobil vyšetreniu ihneď po

¹⁵⁰ Bližšie pozri uznesenie Ústavného súdu ČR, zo dňa 12. augusta 2008, sp. zn. I. ÚS 1919/08.

návšteve u žalovaného.¹⁵¹ Samotné rozhodnutie nijako detailnejšie neodzrkadľuje teóriu straty šance tak, aby bolo toto rozhodnutie „vhodné a zároveň hodné“ na prebratie do iného systému práva.

Na margo uvedeného uvádzame, že niekedy je ťažké povedať, či sa súd vyjadruje k neistej kauzalite alebo už ku konkrétnej nižšej miere dôkazu, nakoľko tieto pojmy súdy niekedy stotožňujú, zamieňajú, pričom máme za to, že sa majú naopak dôrazne odlišovať. Musíme vždy dávať pozor na to, či riešime (aj keď nemusí byť) percentuálne vyjadrenie nižšej miery dôkazu alebo mieru (kvalitu), s akou je potrebné preukázať samotnú príčinnú súvislosť, teda kauzálny nexus (či bude preukázaný s istotou alebo naopak bude neistý). Kauzálny nexus a samotné dôkazy spolu úzko súvisia, nakoľko práve prostredníctvom dôkazov posilňujeme mieru a kvalitu preukázanej príčinnej súvislosti. Tieto dve veci tak na seba patrične nadväzujú a dopĺňajú sa, preto sa domnievame, že práve toto je ten dôvod, prečo súdy majú intenciu tieto dva pojmy stotožňovať a zamieňať.

Problém tohto rozhodnutia, ktorý spustil mašinériu kopírovania pojmu „teória straty šance“ do rozhodnutí iných českých a slovenských súdov, je však ten, že súdy síce používajú pojem teória straty šance, no reálne túto teóriu neuplatňujú, resp. ju uplatňujú nesprávne, a to v rozpore so samotnými podstatnými znakmi tohto konceptu. Počiatok a koniec celého problému je, že právna (a najmä súdna) prax zamieňa alebo chybné stotožňuje pojem „teórie straty šance“ ako jedného spôsobu riešenia neistej kauzality a „nižšej miery dôkazu“ ako ďalšieho alternatívneho riešenia neistej kauzality. Tieto dva pojmy tak majú spoločné to, že sú prostriedkami na riešenie neistej kauzality, teda je možnosť uplatniť ich tam, kde žalobca nevie s istotou preukázať príčinnú súvislosť. No v žiadnom prípade nejde o totožné pojmy. V našich podmienkach tak nájdeme množstvo rozhodnutí, ktoré v rozhodnutí uvádzajú teóriu straty šance, no reálne používajú na riešenie neistej kauzality tzv. nižšiu mieru dôkazu. Rozdiel medzi týmito dvoma riešeniami je však viac než markantný.

Pri nižšej miere dôkazu, ako alternatíve riešenia neistej kauzality, sa vyžaduje preukázanie určitej miery pravdepodobnosti – napríklad nad hranicu 51% alebo 70% - a táto pravdepodobnosť sa následne pretransformuje na istotu alebo fakt v očiach súdu. Nevyžaduje sa teda istota či pravdepodobnosť približujúca sa istote, ale iba istá miera pravdepodobnosti, ktorá je nižšia ako 100%. Ak sa presiahne požadovaná hranica pravdepodobnosti, poškodenému sa prizná celá suma, ktorá nebude nijako krátená ako pri strate šance, kde sa zníži podľa percentuálneho vyjadrenia straty šance. Ide tak o „procesní fikcie, že teprve presvedčení s 51% pravdepodobnosťou, že jde o pravdu, se právně považuje za fakt v očích soudu. Snížení míry důkazu totiž vede k tomu, že při jejím dosažení se určitá skutečnost považuje za prokázanou. Pokud by se považovala praktická jistota, pak k náhradě nebude postačovat ani relativně vysoká pravděpodobnost, pokud se vyžaduje převažující pravděpodobnost, pak k prokázání následku nedostačuje méně pravděpodobná příčina. Jde tedy o důsledek nastavení míry důkazu.“¹⁵² Ide tak o dôsledok nastavenia miery dôkazu, a táto ak je daná, ide o fikciu preukázania tvrdenia v plnom rozsahu a poškodenému tak bude priznaná aj plná výška náhrady. Naopak, pri strate šance ide o samostatný druh chráneného statku – *sui generis* - odlišného od ochrany zdravia či života. Poškodenému sa prizná iba tá časť náhrady ujmy, ktorá zodpovedá percentuálnemu vyjadreniu

¹⁵¹ Bližšie pozri DULAK, A.: *Strata šance a niektoré ďalšie spôsoby riešenia neistej kauzality*. *Justičná revue*, 69, 2017, č. 8-9, s. 964 – 975.

¹⁵² MELZER, F.: *Doktrína ztráty šance v recentní judikaturě českého ÚS a NS*. In NOVOTNÁ, M. – ZORIČÁKOVÁ, V. (eds.): *Náhrada nemajetkovéj ujmy pozostalých a osobitosti nároku na náhradu nemajetkovéj ujmy v medicínskom práve v podmienkach slovenského a českého práva*. Bratislava: TINCT, 2021, s. 16.

straty šance a uplatnený nárok sa kráti na základe výšky straty šance, nepriznáva sa plná tak, ako pri nižšej miere dôkazu. Ide iba o poskytnutie čiastočnej kompenzácie za spôsobenú ujmu vo vzťahu ku ktorej nemožno ustáliť príčinnú súvislosť s pravdepodobnosťou približujúcej sa k istote.

Ako sme uviedli už vyššie v texte, rozdiel, kedy sa venujeme výlučne kauzálnej neistote a kedy sa venujeme nastaveniu miery dôkazu ako samostatnému riešeniu pre kauzálnu neistotu, vie niekedy splývať, a to s poukazom na ich vzájomný prepojený vzťah, kde sa jeden prvok odvíja od druhého. Platí tak, že čím viac dôkazov predložíme v spore, tým sa priamo úmerne posilňuje preukázaná kvalita príčinnej súvislosti. Máme tu teda priamo úmerný vzťah. Ďalším rozdielom medzi nižšou mierou dôkazu a stratou šance je však ten, že pri strate šance v spore určíme veľkosť „stratenej šance“ a ak dostatočne preukážeme aspoň pravdepodobnosť príčinnej súvislosti, aj keď neistú (teda menšiu ako 100%), poškodenému bude priznaná iba časť náhrady zodpovedajúca stratenej šanci. Teda v tomto ohľade sa neistá (menšia ako 100%) kauzalita transformuje na istú kauzalitu (100%) v tom zmysle, že súd bude fiktívne považovať za preukázané s istotou, že škodca „zničil“ poškodenému vyčíslenú šancu. Ale iba vyčíslenú šancu, nič viac. Nižšia miera dôkazu sa však správa inak. Pri nižšej miere dôkazu preukazujeme skutočnosti prostredníctvom dôkazov iba s istou pravdepodobnosťou. Keďže sme v spore predložili dôkazy a preukázali tvrdenia iba s pravdepodobnosťou, tým priamo úmerne nastala neistá kauzalita - ak však prekročíme požadovanú mieru dôkazu (napríklad 51%), neistá kauzalita sa transformuje v očiach súdu na istú kauzalitu (100%) v celom rozsahu, a preto je aj poškodenému vyplatená plná náhrada tak, ako keby preukázal svoje tvrdenia so 100% istotou. V konečnom dôsledku tak pri nižšej miere dôkazu poškodený získa viac, ako pri uplatnení straty šance, kde poškodený získa iba pomernú časť náhrady podľa stratenej šance. Inými slovami výška náhrady závisí výlučne od veľkosti stratenej šance.

Naša súdna prax taktiež určitým spôsobom ukazuje kopírovanie rozsudkov a tzv. efekt jedného rozsudku je v našich podmienkach viac než badateľný. Ďalším problémom, na ktorý poukážeme v nasledovných rozsudkoch, je aj ten, že ak sme niečo raz zle prebrali a dodnes si to zle vysvetľujeme, len ťažko prideme na správnu interpretáciu a napokon správne riešenie.

V súčasnosti by sme medzi zverejnenými rozhodnutiami našli celý rad rozsudkov,¹⁵³ v ktorých sa spomína teória straty šance. Otázkou však zostáva, či túto teóriu súdy aplikujú správne. Napríklad, Krajský súd v Trnave v rozsudku zo dňa 25. júna 2019, sp. zn. 9Co/51/2019,¹⁵⁴ priznal nárok na náhradu nemajetkovej ujmy pozostalým žalobcom, pričom pri posudzovaní príčinnej súvislosti medzi protiprávnym zásahom a vznikom ujmy aplikoval iba pravdepodobnosť. Teda vidíme, že súd sa v rozsudku vysporiadal s neistou kauzalitou. Problémom však je, aké alternatívne riešenie neistej kauzality zvolil. Neistá kauzalita bola v danom prípade nepochybná, nakoľko nebolo možné s istotou dokázať, že by pacientky prežili, ak by im lekár poskytol zdravotnú starostlivosť *lege artis*.

Predmetný súd následne citoval rozhodnutie Ústavného súdu ČR, sp. zn. I. ÚS 1919/08, ktoré sme uvádzali vyššie v texte, ako vzor pre uplatnenie teórie straty šance. Súd v predmetnom rozhodnutí napokon konštatuje, že „Preto súd s poukazom na rozhodnutie Najvyššieho súdu ČR

¹⁵³ Pozri napríklad rozsudok Krajského súdu v Prešove zo dňa 28. novembra 2016, sp. zn. 8Co/298/2015, kde uvádzam, že „Súd má za to, že práve pri posudzovaní tejto zložky zodpovednosti za vznik škody je nutné posilniť slabšie postavenie pacienta vo vzťahu ku poskytovateľovi zdravotníckej starostlivosti tým, že nie je nutné stopercentne preukázať predmetnú príčinnú súvislosť, kedy stačí preukázať tzv. stratu šance, resp. stratu očakávania v tom zmysle, že postupom zdravotníckeho zariadenia, ktorý nebol v súlade s právom nepochybné došlo ku strate šance, že by bez nesprávneho lekárskeho zásahu bol následok na zdraví pacienta menší, respektíve žiadny.“

¹⁵⁴ Bližšie pozri rozsudok Krajského súdu v Trnave zo dňa 25. júna 2019, sp. zn. 9Co/51/2019.

sp. zn. 25 Cdo 1628/2013 zo dňa 31.7.2014 a Ústavného súdu ČR sp. zn. I. ÚS 1919/08 dospel k záveru, že nakoľko pojem príčinná súvislosť nie je ani v Slovenskej republike právnymi predpismi definovaná, je v danej veci potrebné v záujme zabezpečenia základného práva žalobcov na súdnu ochranu posúdiť otázku príčinnej súvislosti na základe pravdepodobnosti (probability), nie len na základe kauzality, ktorý výklad vyrovná slabšie postavenie žalobkyne ako poškodenej. Znalci síce jednoznačne nepotvrdili, že neposkytnutie zdravotnej starostlivosti žalovaným správne bolo jedinou a hlavnou príčinou smrti H. X., avšak znaleckými organizáciami bolo konštatované, že postupom žalovaného *lege artis* by sa výrazne zvýšili šance na prežitie pacientky aj dieťaťa, z čoho súd vyvodil, že znalcami uvádzaná vysoká pravdepodobnosť je pre záver o príčinnej súvislosti medzi nesprávnym postupom žalovaného a úmrtím pacientky v danej veci dostačujúci. “ Krajský súd síce odkazuje na teóriu straty šance, no jeho jediné konštatovanie sa týka skutočnosti, že „postupom žalovaného *lege artis* by sa výrazne zvýšili šance na prežitie pacientky aj dieťaťa “. Súd ďalej nijako nerieši výšku straty šance, či jej samotné premietnutie do výroku rozsudku. Samotnou stratenou šancou sa nijako nezaobera. Tento rozsudok je však predsa len ešte niečím zaujímavý. Súd dáva na ťarchu samotnému žalovanému, že „neposkytnutím zdravotnej starostlivosti (t.j. postup *non lege artis*) žalovaný znemožnil 100% preukázanie príčinnej súvislosti, tým prispel k vytvoreniu priestoru neistoty, a preto je potrebné danú skutočnosť pripísať na ťarchu práve žalovanému. “ Podľa nášho názoru ide o konštatovanie nanajvýš sporné. Môže vôbec súd v civilnom spore trestať žalovaného za znemožnenie preukázania kauzality? A je vôbec žalovaný za nepreukázanie kauzality zodpovedný? Na základe čoho sa mu zodpovednosť pričítala? Keď si predstavíme, aké nepredvídateľné je správanie ľudského organizmu je lekár práve ten, ktorý znemožňuje preukázanie 100% kauzality?

Podľa nášho názoru takéto pripisovanie zodpovednosti by nemalo mať v týchto sporoch miesto. Ide o bezbrehé uplatňovanie represívnej funkcie. Ľudské telo možno chápať ako nadmieru zložitý živý organizmus, v ktorom predpovedanie určitých javov či reakcií organizmu na rôzne podnety je vždy neisté.¹⁵⁵ Najvyšší súd SR napokon uviedol, že „zo samotnej povahy ľudského organizmu vyplýva, že býva veľmi ťažké spojiť určitý následok (zhoršenie zdravia) s konkrétnou príčinou.“¹⁵⁶

Ďalej rozsudok Krajského súdu v Trnave zo dňa 23. marca 2022, sp. zn. 24Co/71/2021, kde súd opätovne cituje známe rozhodnutie Ústavného súdu ČR sp. zn. I. ÚS 1919/08, ako aj ostatnú literatúru rozoberajúcu koncept straty šance, no napokon samotnú stratu šance nijako konkrétne nevyčísluje ani nepriznáva poškodenému náhradu podľa „výšky“ stratenej šance. Súd zároveň nepochopiteľne porovnáva stratu šance s určitou hranicou 50%, kde sa domnievame, že nesprávne spája stratu šance a nižšiu mieru dôkazu, resp. neistú kauzalitu tak, ako ju pozná *common law* (*more than probable*). „Ak nebol nepriaznivý výsledok úplne a bez ďalšieho zapríčinený predchádzajúcimi podmienkami, šanca vyhnúť sa onomu neblahému výsledku by

¹⁵⁵ „V biologických procesoch ide vždy len o väčšiu či menšiu pravdepodobnosť.“ DRGONEC, J. - CHVISKOVÁ, J.: *Súdne rozhodovanie medicínskych sporov*. Bratislava : Právnický inštitút Ministerstva spravodlivosti SR, 1993, s. 78. V tejto súvislosti Holčapek uvádza: „Naproti tomu tvorí jinou svěbytnou kategorií modelových situací proporcionální odpovědnosti případy, kdy protiprávní jednání na straně zdravotnického zařízení je jednou z možných příčin nastavši újmy, jinými potenciálními průvodci jsou však náhodné události či neovládatelné přírodní procesy, ať vnější povahy, nebo odehrávající se v lidském organizmu. Každý z těchto faktorů je sám o sobě schopen následek způsobit, zároveň však nezle bezpečně určit nic víc než jen procentuální pravděpodobnost, s níž lze tvrdit, že jednotlivý činitel byl právě tím, který ujmu vyvolal. Tento druh případů možné proporcionální odpovědnosti bývá často charakterizován jako stráta šance či naděje (*loss od chance*).“ HOLČAPEK, T.: *Dokazování v medicínskoprávních sporech*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2011, s. 167.

¹⁵⁶ Rozsudok Najvyššieho súdu SR zo dňa 30. januára 2007, sp. zn. 2 Cdo/73/2006.

mala byť odškodnená, a to aj v prípade, ak nebola vyššia ako 50%. “ Ďalej súd samotnú neistú kauzalitu nazýva stratou šance, tieto dve veci stotožňuje – čo je, ako sme poukázali už vyššie v texte, nesprávne. Neistá kauzalita je len „jeden dielik“ zo samotného konceptu straty šance, vyčíslením straty šance a jej premietnutím do výroku sa však súd nijako nezaoberá. „Na základe tejto doktríny (strata šance), správne uplatnenej prvoinštančným súdom, potom nebolo nevyhnutné, aby v tomto konaní o náhradu škody na zdraví bola bezpečne, nesporne, nad všetky pochybnosti a so 100% istotou preukázaná príčinná súvislosť medzi správaním sa žalovaného a vznikom škody. “¹⁵⁷

Pri písaní tejto práce, a po preskúmaní príslušnej vzorky súdnych rozhodnutí, nebol nájdený ani jeden rozsudok, ktorý by vedecky skúmal stratu šance a túto následne aj správne premietol do rozsahu priznanej náhrady poškodenému. Paradoxne, jeden rozsudok, ktorý vedecky skúmal stratenú šancu na prežitie pacienta, prekvapivo existuje. Problém je však ten, že stratou šance sa zaoberá „iba“ v medzitýmnom rozsudku,¹⁵⁸ kde rieši, či je nárok na náhradu škody daný. V konečnom rozsudku pri priznávaní finálnych náhrad poškodenému však teóriu straty šance už takmer ani nespomína, a v samotnom výroku už vôbec nepremieta do výšky priznanej náhrady.¹⁵⁹

Najnovší nález Ústavného súdu SR¹⁶⁰ toto nesprávne a nedostatočné uchopenie teórie straty šance v praxi len prehľbuje, a to tým, že opätovne neistú kauzalitu – príčinnú súvislosť, nepriamo stotožňuje s tzv. teóriou straty šance, čím vytvára nesprávne dojem ich totožnosti. „Práve pri posudzovaní tejto zložky zodpovednosti za vznik škody je nutné posilniť slabšie postavenie pacienta vo vzťahu ku poskytovateľovi zdravotníckej starostlivosti tým, že nie je nutné 100 % preukázať predmetnú príčinnú súvislosť, kedy stačí preukázať tzv. stratu šance, resp. stratu očakávania v tom zmysle, že postupom zdravotníckeho zariadenia, ktorý nebol v súlade s právom, nepochybne došlo ku strate šance, že by bez nesprávneho lekárskeho zásahu bol následok na zdraví pacienta menší, respektíve žiadny.“ Ústavný súd sa akoby vyjadruje v tom zmysle, že tam, kde nemožno preukázať príčinnú súvislosť na 100%, stačí preukázať stratu šance. Chýba však poukaz na to, že strata šance síce nastupuje vtedy keď je kauzalita neistá, ale je to „iba“ jeden zo spôsobov, akým sa dá neistá kauzalita riešiť, pričom ústavný súd akoby zabúda aj na to, že strata šance má byť akýmsi samostatným statkom. Tvrdenie, že neistá kauzalita sa dá riešiť iba cez stratu šance, je nesprávne. Zastávame názor, že na takéto rozdiely je nutné poukazovať z dôvodu, aby opätovne nedochádzalo k nesprávnemu ponímaniu tejto teórie.

Napokon na okraj tejto problematiky uvádzame, že rovnaký problém má aj česká právna prax, kde na zamieňanie dvoch alternatívnych riešení kauzálnej neistoty poukazuje Doležal „Problémy v oblasti prokazování kauzálního nexu mohou nastat zejména v případech, kdy je teorie ztráty šance nesprávně pochopena a je zaměňována s dalšími právními instituty, např. s mírou přesvědčivosti důkazu. Zejména v české soudní praxi je teorie ztráty šancí a její dopady do

¹⁵⁷ Pozri bližšie Rozsudok Krajského súdu v Trnave zo dňa 23. marca 2022, sp. zn. 24Co/71/2021.

¹⁵⁸ Pozri rozsudok Okresného súdu Košice II zo dňa 18. marca 2015 č.k. 12C/391/01-726 a na to nadväzujúci rozsudok Krajského súdu v Košiciach zo dňa 21. júna 2016, sp. zn. 6Co/197/2015. „Nebyť protiprávneho konania žalovaného, k úmrtiu pacienta by s pravdepodobnosťou 80% nebolo došlo, zodpovednosť žalovaného za vzniknutú škodu je daná. Za týchto okolností je dôvodné vychádzať zo záveru, že štatisticky by boli šance na odvrátenie smrti Z. S. 80% v prípade lege artis postupu žalovaného, pri včasnej hospitalizácii a liečbe ochorenia chronického alkoholizmu, na ktoré aj sám žalovaný neskôr usudzoval. Non lege artis postup žalovaného bol podstatnou a dôležitou príčinou zhoršenia zdravotného stavu Z. S., rozhodujúcim a vyvolávajúcim činiteľom nevratného poškodenia zdravia pacienta, ktorý viedol k jeho úmrtiu.“

¹⁵⁹ Pozri rozsudok Okresného súdu Košice II. zo dňa 15. marca 2017, č. k. 12C/391/01-1045, a na to nadväzujúci rozsudok Krajského súdu v Košiciach zo dňa 24. júla 2018, sp. zn. 6Co/218/2017.

¹⁶⁰ Nález Ústavného súdu SR zo dňa 14. decembra 2021, sp. zn. III. ÚS 409/2021. Aj toto rozhodnutie však opätovne odkazuje na uznesenie Ústavného súdu ČR zo dňa 12. augusta 2008, sp. zn. I. ÚS 1919/08.

problematiky příčinné souvislosti předmětem dezinterpretací. Nejběžnějším omylem je využití teorie ztráty šance jako procesního institutu ke snížení důkazního standardu v rámci stávajícího systému „vše nebo nic“, ¹⁶¹ či Melzer „Pokud české soudy poskytovaly i při jen nižší míře pravděpodobnosti existence příčinné souvislosti, pak neaplikovaly doktrínu ztráty šance, nýbrž se jednalo o připuštění nižší míry důkazu. V těchto případech tak obecné soudy aplikovaly obdobnou míru důkazu, jaká je požadovaná v anglickém civilním právu, tj. vyžadovaly prokázání pravděpodobnosti přinejmenším ve výši 51 % (more likely than not; balance of probabilities).“ ¹⁶²

Summa summarum v rozhodovacej praxi je stratou šance nazývaná práve nižšia mieru dôkazu ako alternatívne riešenie kauzálnej neistoty, kde v konečnom dôsledku nie je priznávaná náhrada ujmy podľa „výšky“ stratenej šance, ale plná náhrada (100%) na základe nižšej miery dôkazu.

Samotné uplatňovanie alternatívnych riešení pri kauzálnej neistote je viac než potrebné. ¹⁶³ Ide o správne a vhodné riešenie tam, kde je „istá“ kauzálna súvislosť objektívne nemožná. Je však nevyhnutné tieto alternatívy aplikovať správne a pomenovať ich pravým menom.

3. A TU PROBLÉM NEKONČÍ ...

Teória straty šance momentálne nie je v praxi v stave všeobecnej akceptácie. Vo vyššie uvedenej časti práce sme sa zaoberali nesprávnou interpretáciou tejto teórie v praxi. Tu však problém nekončí, nakoľko táto teória vyvoláva viacero otázok, ktoré nie sú markantné, no právna prax a veda na ne neodpovedá a nijako bližšie sa nimi nezaobrá. ¹⁶⁴ Doležal napríklad člení problémy spojené s touto teóriou do troch veľkých skupín, a to i) v rovine kauzálneho nexu, ii) v rovine vymedzenia ujmy, iii) v rovine protiprávnosti. ¹⁶⁵

Problematiku tejto teórie v rámci kauzálneho nexu sme si rozobrali už vyššie v tejto práci. Považujeme však za potrebné opätovne pripomenúť, že neplatí rovnica neistá kauzalita sa rovná výška stratenej šance. Ide o dve veci, ktoré je nutné výrazne odlišovať. Ako správne upozorňuje

¹⁶¹ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využití teorie ztráty šancí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 49. „Typickým příkladem nepochopení teorie ztráty šance a jejího vztahu k požadované míře důkazu při prokazování kauzálního nexu je rozhodnutí Ústavního soudu ČR sp. zn. III.ÚS 3067/13 ze dne 20.12. 2016, bod 26 nebo bod 40.; současně je toto rozhodnutí z hlediska teorie ztráty šance problematické i z jiného hlediska, a to z hlediska deliktů ochrany ztráty šance a jejího uplatnění jako chráněného statku třetími osobami.“ Bližšie k tejto problematike pozri aj DOLEŽAL, A. - DOLEŽAL, T.: *Kauzalita v civilním právu se zaměřením na medicínskoprávní spory*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2016.

¹⁶² MELZER, F.: Doktrína ztráty šance v recentní judikaturě českého ÚS a NS. In NOVOTNÁ, M. – ZORIČÁKOVÁ, V. (eds.): *Náhrada nemajetkové ujmy pozostalých a osobitosti nároku na náhradu nemajetkové ujmy v medicínskom práve v podmienkach slovenského a českého práva*. Bratislava: TINCT, 2021, s. 11.

¹⁶³ Ako príklad vyššie uvedeného možno poukázať na rozhodnutie Ústavného súdu SR zo dňa 24. októbra 2017, sp. zn. II. ÚS 716/2016, kde sa súd jednoznačne priklonil k súdom, ktoré pri dokazovaní v medicínskych sporoch upustili od požiadavky preukázania kauzálneho nexusu s absolútnou istotou žalobcom. Súd ďalej konštatuje, že uplatňovanie zásady „všetko alebo nič“ sa javí byť nespravodlivé najmä v prípadoch, keď pre pravdivosť skutkových tvrdení žalobcu hovorí vysoká miera ich pravdepodobnosti.

¹⁶⁴ Kriticky sa vyjadruje aj Melzer, ktorý uvádza, že „Jde jen o zastření, obejití reálného problému, kterým je právě prokázání zásahu do skutečně chráněných právních statků, kterými jsou zdraví nebo život člověka. Namísto aby se právo a právníci postavili čelem tomuto skutečnému problému, pokouší se mu vyhnout účelovou konstrukcí ztráty šance.“ MELZER, F.: Doktrína ztráty šance v recentní judikaturě českého ÚS a NS. In NOVOTNÁ, M. – ZORIČÁKOVÁ, V. (eds.): *Náhrada nemajetkové ujmy pozostalých a osobitosti nároku na náhradu nemajetkové ujmy v medicínskom práve v podmienkach slovenského a českého práva*. Bratislava: TINCT, 2021, s. 11.

¹⁶⁵ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využití teorie ztráty šancí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 48.

aj Doležal „Důležité je si uvědomit, že je – li ztráta šance uznána jako zvláštní druh újmy, pak se prokazování příčinné souvislosti nevztahuje ke způsobení skutečné újmy, ale pouze ke ztrátě šance. V praxi to znamená, že důkaz o existenci kauzálního nexu musí být proveden již s potřebnou mírou přesvědčivosti. Ve většině případů ale již nebude problematické důkaz s patřičnou mírou přesvědčivosti předložit, neboť tento důkaz se již vztahuje pouze k vlastní ztrátě šance.“¹⁶⁶ Inými slovami tak musí poškodený preukázať s určitou miernou presvedčivosti stratu konkrétnej šance, pričom toto preukázanie straty šance nebude stopercentné, ale pôjde o neistú kauzalitu. Táto teória sa ďalej stretáva aj s inými už spomínanými problémami, akými sú častá dezinterpretácia či zamieňanie s inými inštitútmi, najčastejšie s alternatívou neistej kauzality, známou ako nižšia miera dôkazu.

Otázny nad'alej zostáva aj to, čo vlastne „strata šance“ je. V zmysle tejto teórie by malo ísť o úplne „nový“ chránený statok, ktorý náš právny poriadok ani nepozná. Ide o statok odlišný od zdravia či života. V našom právnom poriadku, resp. Občianskom zákonníku, by sme len márne hľadali ustanovenie, ktoré chráni „šancu“ na lepšie postavenie poškodeného, teda samotnú šancu, že niečo mohlo skončiť lepšie ako skončilo (obdobne ako chránime pozitívne napríklad zdravie či život). Náš Občiansky zákonník síce uvádza v rámci všeobecnej zodpovednosti § 420 ods. 1, že každý zodpovedá za škodu, ktorú spôsobil porušením právnej povinnosti. Môžeme sa tak spýtať, či je vôbec možné stratu šance subsumovať pod spôsobenie škody (ujmy). Nakoľko ide o situáciu, kde poškodený utrpí určitý druh ujmy spočívajúcej v strate jeho šance na lepšie postavenie, mohli by sme tvrdiť, že strata šance je naozaj citeľná zo strany poškodeného ako špecifický druh ujmy. Aj keby sme teda dospeli záveru, že strata šance má predstavovať určitý nový druh ujmy *sui generis*, zistili by sme, že tento špecifický druh ujmy len ťažko zaradíme do súčasného komplexu nášho deliktneho práva. O tom si povieme nižšie.

Následným odôvodnením by sme teda mohli konštatovať, že lekár poskytnutím zdravotnej starostlivosti *non lege artis* predsa len porušil povinnosti vyplývajúce z osobitných zákonov.¹⁶⁷ Otázne však je, či je takéto odôvodnenie pre zakotvenie a uplatňovanie konceptu straty šance dostačujúce. Domnievame sa, že nie. Teória straty šance a samotné uplatňovanie nárokov môže mať na dotknuté subjekty veľký dopad. Keďže má byť „strata šance“ chránená ako samostatný statok, znenie § 420 Občianskeho zákonníka absolútne nestačí. Zákonné ustanovenie, ktorý by stanovovalo povinnosť chrániť (či neporušiť) „stratu šance“ však v našom právnom poriadku nikde nenájdeme. Napokon Občiansky zákonník v § 444 v spojení s § 449 uvádza, že pri škode na zdraví sa uhrádzajú vytrpené bolesti, sťaženie spoločenského uplatnenia či náhrada nákladov na liečenie. Strata šance chýba.

Vráťme sa však späť k strate šance ako špecifickému druhu ujmy. Vyššie uvedené úvahy napokon produkujú ďalšiu otázku, a tou je, či je strata šance vôbec viazaná na spôsobenie skutočnej škody. V odpovedi na túto otázku sa právna veda dodnes nezhodla. Ak by sme stratu šance mali chápať ako samostatne chránený statok, potom by malo logicky vyplývať, že ochrana tohto statku nie je viazaná na vznik skutočnej ujmy, a teda na uplatnenie nároku by nemalo byť

¹⁶⁶ Tamže, s. 49.

¹⁶⁷ Napríklad ust. § 4 ods. 3 zákona č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov. „Poskytovateľ je povinný poskytovať zdravotnú starostlivosť správne. Zdravotná starostlivosť je poskytnutá správne, ak sa vykonajú všetky zdravotné výkony na správne určenie choroby so zabezpečením včasnej a účinnej liečby s cieľom uzdravenia osoby alebo zlepšenia stavu osoby pri zohľadnení súčasných poznatkov lekárskej vedy a v súlade so štandardnými postupmi na výkon prevencie, štandardnými diagnostickými postupmi a štandardnými terapeutickými postupmi pri zohľadnení individuálneho stavu pacienta.“ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využitia teórie ztráty šancí. *Časopis zdravotníckeho práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 48.

autori stotožňujú.¹⁶⁸

života, a ak áno, tak podľa akých ukazovateľov?

škodu.

pouze zvýšilo riziko výskytu škodlivého následku.“ Tamže, s. 50.

¹⁶⁹ Napríklad strata šance na prijatie na školu či výhru v súdnom spore.

S tým následne súvisí aj možnosť uplatnenia si nároku na náhradu straty šance tretími osobami. Tu však považujeme náhradu za stratu šance na uzdravenie za viac než problematickú z dôvodu, že škodca predsa „nezničil“ šancu na uzdravenie „sekundárnym poškodeným“ a nároky sekundárnych obetí, resp. poškodených sa majú uplatňovať v zmysle „klasickej“ náhrady nemajetkovej ujmy podľa § 11 Občianskeho zákonníka ako zásah do práva na súkromie a rodinný život. § 15 Občianskeho zákonníka síce predpokladá uplatňovanie nárokov po smrti fyzickej osoby, toto právo však patrí len manželovi a deťom, a ak ich niet, jej rodičom, pričom okruh „sekundárnych poškodených“ môže byť podstatne širší. § 15 je však taxatívny a iné osoby z uplatnenia nárokov vylučuje.¹⁷⁰ Na kameň úrazu však narazíme aj vtedy, ak by sme mali určiť, do akého osobnostného práva sa zasiahlo pri strate šance v zmysle § 13 Občianskeho zákonníka. Pri strate šance na uzdravenie máme síce v § 13 explicitne uvedené, že každá fyzická osoba má právo na ochranu svojej osobnosti, najmä života a zdravia, čo však napríklad pri strate šance na výhru v súdnom spore?¹⁷¹

Zo samotného zaradenia straty šance ako samostatného nároku ďalej vyplýva aj to, že tento nárok bude potrebné odlišovať napríklad od nároku za škodu na zdraví. Teda poškodený subjekt si bude môcť tieto nároky uplatniť súbežne, vychádzajúc z ich samostatnosti a oddelenosti.¹⁷² Je však takýto efekt želaný? Máme za to, že s takýmto duplicitným uplatňovaním nárokov je nevyhnutné spojené riziko príslušného zvýhodňovania jednej strany nad druhou – teda škodcom. Treba vždy vopred zvážiť, či takéto viacnásobné uplatňovanie nárokov nebude v konečnom dôsledku viesť k ich „prekrývaniu“ a postupne až k neprimeranému „trestaniu“ škodcu, čo nie je úlohou súkromného práva. Samotný súbeh nárokov je dodnes diskutabilnou témou, ktorá sa objavuje v nadväznosti na situácie, keď ten istý skutkový dej zakladá poškodenému možnosť uplatniť si viaceré nároky.

Na záver netreba opomenúť problematické určenie samotnej výšky stratenej šance. Ide o komplexné zohľadnenie multidisciplinárnych poznatkov, a to z oblasti matematiky, štatistiky, lekárskej vedy, verejného zdravotníctva či inej, v danom prípade potrebnej, vedy. *„Zejména v případě ztráty šance na uzdravení je velmi obtížné dospět k vyčíslení ztráty šance, neboť odvíjet její hodnotu od skutečně vzniklé škody může být komplikované,“*¹⁷³ aj keď sa na prvý pohľad môže zdať priamy opak. Za úvahu stojí aj fakt, kto by stratu šance vyčíslil v peniazoch – sudca, znalec alebo iná osoba a ako by sa táto suma dala verifikovať. S tým súvisí aj znášanie veľkých nákladov spojených na vypracovanie prípadných znaleckých posudkov v uvedených oblastiach.

¹⁷⁰ Podobné stanovisko zastáva aj Doležal. *„Současně je nutno poznamenat, že i bez zákonného vyloučení náhrady, by náhrada ztráty šance na uzdravení nárokováná třetími osobami, byla krajně problematická, neboť zcela absentuje důkaz o tom, že škůdce skutečně způsobil poškozenému újmu na zdraví.“* DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využití teorie ztráty šancí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 53.

¹⁷¹ Doležal, naopak, napríklad zaradenie do nemajetkovej ujmy odmieta. *„Tento závěr je ovšem podle našeho názoru nutno odmítnout, neboť újma spočívající ve ztrátě šance je zvláštním druhem újmy, nikoliv újmou na přirozeném právu člověka podle § 2956 OZ.“* Tamže, s. 51.

¹⁷² Duplicitou sa zaoberá aj Melzer, ktorý uvádza, že *„Pokud by se jednalo o dva rozdílné právní statky, pak by v případě prokázané újmy na zdraví měl mít pacient právo na náhradu za zásah do obou těchto statků, tj. jak za zásah do zdraví, tak i za ztrátu šance. Zde opět vidíme absurdnost této úvahy. Za ztrátou šance se tedy ve skutečnosti skrývá újma na zdraví (životě), o svěbytný právní statek se nejedná.“* MELZER, F.: Doktrína ztráty šance v recentní judikaturě českého ÚS a NS. In NOVOTNÁ, M. – ZORIČÁKOVÁ, V. (eds.): *Náhrada nemajetkové újmy v medicínském práve v podmínkách slovenského a českého práva*. Bratislava: TINCT, 2021, s. 12.

¹⁷³ Tamže, s. 51.

Aj keď sa v rámci práce zaoberáme najmä deliktým právom, nie je vylúčené, aby sa teória straty šance uplatnila aj v práve zmluvnom. Táto skutočnosť sa javí byť medzi niektorými autormi ako prípustná, aj keď ju možno jednoznačne považovať za neustálenú. Veď napokon strany sa môžu dohodnúť na vlastnom znení záväzku pokiaľ neporušujú dobré mravy alebo neobchádzajú zákon.¹⁷⁴ Sporná je predovšetkým skutočnosť, že či má byť strata šance výslovne zakomponovaná v zmluve¹⁷⁵ alebo možno stratu šance vydedukovať zo samotného účelu zmluvy.¹⁷⁶ Aj toto však výrazne ovplyvní to, do akého druhu ujmy vlastne radíme „stratu šance.“ Zastávame názor, že aj v prípade, ak by sme pripustili uplatňovanie straty šance v zmluvnom práve, tento nárok, resp. dojednanie by malo byť v zmluve výslovne dojednané. Domnievame sa, že nárok vyplývajúci zo „straty šance“, ktorý by sa argumentoval iba cez účel zmluvy, by sa presvedčivo odôvodňoval len veľmi ťažko. Nárok na náhradu stratenej šance sa nachádza až na okraji samotného účelu zmluvy, resp. môže byť diskutabilné či ho je vôbec možné subsumovať pod pojem „účel zmluvy“ bez výslovného dojednania. Bolo by veľmi ťažké preukázať, či zmluvné strany vôbec pri podpise zmluvy predpokladali prípadný vzťah vznikajúci „stratou šance“, ako aj nároky vyplývajúce z tejto straty a či uzavretím zmluvy prípadné práva a povinnosti vyplývajúce z toho nároku vôbec zamýšľali zahrnúť do samotného účelu zmluvy.

Ak si dáme ako príklad zmluvu medzi lekárom a pacientom, tak vidíme, že primárne z účelu zmluvy vyplýva, aby lekár poskytoval pacientovi príslušnú zdravotnú starostlivosť *lege artis*. Akými argumentmi by sme presvedčivo subsumovali pod pojem účel zmluvy aj „stratu šance“ je však nanajvýš otázne. Síce môžeme tvrdiť, že nárok pacienta na náhradu stratenej šance vzniká práve v dôsledku poskytnutej starostlivosti *non lege artis*, tento argument však sám, podľa nášho názoru, neobstoí. Myslíme si, že je potrebná presvedčivejšia a silnejšia argumentácia v prospech uplatnenia tohto inštitútu cez účel zmluvy a tento inštitút by sa nemal nachádzať iba v argumente o starostlivosti *lege artis*. Nároky vyplývajúce zo „straty šance“ môžu mať veľký vplyv na obe zmluvné strany, preto považujeme za nevhodné to, aby sa tento nárok odvodzoval „iba“ z argumentu o starostlivosti *lege artis*. Samotný pojem „účel zmluvy“ je pojmom postaveným na určitej báze abstraktnosti, preto ak siahneme na samotný okraj významu tohto pojmu, je nutné takýto postup patrične zvážiť. Toto zamyslenie však dodnes v právnej teórii chýba a takýto postup nebol dodnes náležite odôvodnený.

Na okraj možno uviesť, že ak by sme takýmto spôsobom odvodzovali nárok na „stratu šance“, otázne je, či by časom neprichádzali ďalšie nároky, ktoré by sme odôvodňovali rovnako a či by sme sa v konečnom dôsledku sami nezacyklili do neprehrádného množstva uplatnených nárokov, ktoré by svoj pôvod nachádzali iba v abstraktnom účele zmluvy. Rovnaký názor napokon preferujeme aj pri deliktom práve, resp. pri zákonnej úprave, kde ak chceme uplatňovať

¹⁷⁴ § 39 Občianskeho zákonníka.

¹⁷⁵ „Samozrejme i v rovině smluvní odpovědnosti hraje významnou roli kvalifikace druhu újmy, kterou ztráta šance představuje; a to z toho důvodu, že pokud by ztráta šance na uzdravení představovala nemajetkovou újmu, pak povinnost ji odčinit musí být výslovně ujednána – nestačí tedy odkaz na účel smlouvy nebo povinnosti, které bývají součástí smlouvy, ale nejsou ve smlouvě upraveny. Jinak tomu může být v případě majetkového charakteru újmy, kdy stačí, aby smluvní strana porušila povinnost ze smlouvy (§ 2913 OZ ve spojení s § 2894 odst. 1 OZ), a to včetně tzv. vedlejších povinností, které mohou vzniknout i ze zvyklostí a zavedené praxe stran. Proto je vždy nezbytné zkoumat jednotlivé smluvní typy a jim příslušející obsah primárních a vedlejších smluvních povinností.“ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využití teorie ztráty šancí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 53.

¹⁷⁶ „Někteří autoři (Např. Stoll, Gottwald nebo Mäsch) se domnívají, že ochrana šancí je nedílnou součástí účelu smlouvy. Mäsch toto obecné tvrzení vztahuje i k šanci na uzdravení a dovozuje, že součástí smlouvy mezi lékařem a pacientem je rovněž ochrana šance na uzdravení, neboť pacient lékaře vyhledává právě proto, aby se uzdravil (vylepšil jeho zdravotní stav).“ Tamže, s. 53.

teóriu straty šance a na jej základe prisudzovať nároky poškodeným, tento nárok by mala právna úprava príslušne aj upravovať.

Aj keď sa táto práca sústreďí predovšetkým na medicínske spory, sme toho názoru, že uplatnenie teórie straty šance aj v iných odvetviach nie je vylúčené. *Obiter dictum*, podľa Ústavného súdu ČR by mala teória straty šance platiť iba pre medicínske spory.¹⁷⁷ Máme však za to, že s týmto tvrdením nemožno súhlasiť. Teória straty šance je síce prioritne a najčastejšie využívaná v medicínskych sporoch, avšak toto využitie nemusí byť konečné. To potvrdzuje aj právna prax v iných štátoch, kde sa čoraz viac objavujú žaloby v sporoch advokátov o náhradu škody spôsobenej výkonom advokácie, ako aj pri účasti na rôznych súťažiach.¹⁷⁸

Ako príklad tretej možnosti uvádzame spor, ktorý je považovaný za prvý prípad, a to *Chaplin v. Hicks* z roku 1911. V danom prípade divadelný manažér zabudol oznámiť žalobkyni, že postúpila do semifinále, v ktorom mali z 50 účastníčok vybrať dvanásť a mal im byť udelený angažmán na 3 roky v divadle. Žalobkyňa tvrdila, že stratila šancu stať sa jednou z dvanástich vybraných účastníčok. Súd uznal, že stratená šanca mala istú hodnotu a je tak kompenzovateľná.¹⁷⁹

Vráťme sa však k druhej možnosti, a to ku sporom s advokátmi o náhradu škody spôsobenej výkonom advokácie. Ide naozaj o typ sporov, ktoré sa javia v rámci úvah *de lege ferenda* ako prípustné. Podľa nášho názoru, právo v rámci svojho vývoja príde v budúcnosti do štádia, kde si poškodené subjekty – teda klienti, budú uplatňovať nároky vyplývajúce z tzv. „straty šance na výhru v spore.“ Reálne to je. Možno stačí jeden úspešný žalobca a spustí sa ďalší domino efekt v žalobách o náhradu tejto ujmy. S tým je však spojené opätovne množstvo ďalších nezodpovedaných otázok. Napríklad: Stratil klient svoju šancu v dôsledku odvolania podaného advokátom po zákonnej lehote? Ak áno, aká šanca bola stratená a akým spôsobom ju vyrátať?

Otázky, ktoré súvisia s uplatňovaním teórie straty šance sú početné a nie marginálne. Otázniky súvisiace s touto témou určite neboli v práci vyčerpané a sme presvedčení, že v budúcnosti sa objaví aj mnoho ďalších. K uvedeným môžeme zaradiť ďalej aj to, či nie je vhodné začleniť pacientov ako slabšiu stranu sporu¹⁸⁰ do právnej úpravy CSP, a s tým skúmať prípadné spojené následky ako vylúčenie koncentrácie konania alebo uplatňovanie princípu rovnosti zbraní, ako aj mnohé iné, na ktoré rozsah tejto práce nestačí. Prípade či nie je vhodnejšie využívať inú alternatívu riešenia kauzálnej neistoty, ktorou môže byť (už používaná, len

¹⁷⁷ Nález Ústavného súdu ČR zo dňa 25. mája 2021, sp. zn. IV. ÚS 3416/20. V tomto náleze sa Ústavný súd ČR opätovne vrátil aj k teórii straty šance. Tento nález však čelí značnej kritike. Pozri napríklad MELZER, F.: Doktrína ztráty šance v recentní judikaturě českého ÚS a NS. In NOVOTNÁ, M. – ZORIČÁKOVÁ, V. (eds.): *Náhrada nemajetkovej ujmy pozostalých a osobitosti nároku na náhradu nemajetkovej ujmy v medicínskom práve v podmienkach slovenského a českého práva*. Bratislava: TINCT, 2021, s. 6-19.

¹⁷⁸ DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využití teorie ztráty šancí. *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 48.

¹⁷⁹ Tamže, s. 47. „Dalším známým případem, kde byla využita teorie ztráty šancí, byl případ *Dillon v. Twin State Gas & Electric Co.* z roku 1932. V tomto případě se jednalo o situaci, kdy chlapec padal z mostu a při pádu se zachytil neizolovaných drátů elektrického vedení. Elektrický proud chlapce vymrštil zpět na most a zabil. Rodiče chlapce pak žalovali elektrickou společnost, že neizolované dráty chlapce zabily a proto byl připraven o příležitost spadnout z mostu a případně přežít pád, byť zřejmě těžce postižen.“ Ako typický príklad straty šance na uzdravenie je spomínaný prípad *Hotson v. East Berkshire Health Authority*.

¹⁸⁰ Pozri napríklad rozsudok Krajského súdu Prešov zo dňa 17. marca 2016, sp. zn. 13Co/159/2016 alebo nález Ústavného súdu Slovenskej republiky zo dňa 24. októbra 2017, sp. zn. II. ÚS 716/2016.

nesprávne nazývaná) nižšia miera dôkazu alebo obrátenie dôkazného bremena,¹⁸¹ ktoré naše právo už pozná z antidiskriminačných sporov.

ZÁVER

S poukazom na uvedené je nutné konštatovať, že teória straty šance je svojím spôsobom značne zaujímavá, avšak zároveň o to viac problematická. Túto teóriu sprevádzajú viaceré markantné problémy, ktoré nie sú v praxi dodnes vyriešené. Právo reaguje v početných sporoch na problémy, ktoré sú spôsobené neistou kauzalitou a hľadá tie správne riešenia. Je nutné však dodať, že nie všetky navrhované riešenia dosiahnu zamýšľaný účel. Teória straty šance je obklopená množstvom aplikačných problémov, ktoré v súčasnosti len potvrdzujú nevhodnosť jej začlenenia do slovenského deliktneho práva. Medicínske spory sa vyznačujú svojou zložitou, najmä s ohľadom na nepredvídateľnosť ľudského organizmu a odôvodnene si zaslúžia špecifický prístup zo strany súdov. Zastávame však názor, že aplikácia teórie straty šance nie je v našich podmienkach správnym riešením. Táto teória výrazne nezapadá do rámca nášho súčasného deliktneho práva, nehovoriac o značnej dezinterpretácii a názorovom či výkladovom nesúlade, ktoré túto teóriu stigmatizujú. Pre náš právny poriadok sa javí ako vhodnejšia iná alternatíva riešenia problematiky kauzálnej neistoty, ktorou môže byť napríklad nižšia miera dôkazu, ktorú naše súdy *de facto* už používajú, len ju nesprávne pomenúvajú, alebo obrátenie dôkazného bremena tak, ako je nášmu právu známe napríklad pri antidiskriminačných sporoch.

SUMMARY

Concerning the above, it is necessary to state that the theory of loss of chance is an interesting concept but, at the same time, quite problematic. This theory is related to several unsolved problems. Law reacts to uncertain causality in numerous ways, and lawyers seek the right solutions. Naturally, not all proposed solutions achieve their intended purpose. The theory of loss of chance raises application problems and, so far, shall not be included in Slovak tort law. Medical disputes are specific and complex, especially due to the unpredictability of the human organism, and they justifiably deserve specific approach from the courts. As far as I am concerned, applying the theory of loss of chance is not the right solution in our conditions. This theory does not significantly fit into the framework of our current tort law, not to mention the considerable misinterpretation and disagreement of opinion or interpretation that stigmatize this theory. For our legal system, another alternative to solving the issue of causal uncertainty appears to be more suitable. It could be, for example, a lower standard of proof, which our courts *de facto* already use but name incorrectly, or a reversal of the burden of proof, as is known to our law, for example, in anti-discrimination disputes.

¹⁸¹ V tomto kontexte ho využíva napríklad nemecká právna prax.

POUŽITÁ LITERATÚRA

Monografie, zborníky a odborné články

DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: *Kauzalita v civilním právu se zaměřením na medicínskoprávní spory.* Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2016, 262 s. ISBN 978-80-87439-27-2

DOLEŽAL, A. – DOLEŽAL, T.: Problematika využití teorie ztráty šancí. Praha: *Časopis zdravotnického práva a bioetiky*, Vol 7, No 1, 2017, s. 44-55. ISSN 1804-8137

HOLČAPEK, T. *Dokazování v medicínskoprávních sporech.* Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2011, 212 s. ISBN: 978-80-7357-643-1

NOVOTNÁ, M. – ZORIČÁKOVÁ, V. (eds.): *Náhrada nemajetkovej ujmy pozostalých a osobitosti nároku na náhradu nemajetkovej ujmy v medicínskom práve v podmienkach slovenského a českého práva.* Bratislava: TINCT, 2021, 184 s. ISBN: 978-80-973837-3-2

Súdne rozhodnutia

nález Ústavného súdu ČR zo dňa 25. mája 2021, sp. zn. IV. ÚS 3416/20

nález Ústavného súdu SR zo dňa 24. októbra 2017, sp. zn. II. ÚS 716/2016

nález Ústavného súdu SR zo dňa 14. decembra 2021, sp. zn. III. ÚS 409/2021

rozsudok Krajského súdu Prešov zo dňa 17. marca 2016, sp. zn. 13Co/159/2016

rozsudok Krajského súdu v Trnave zo dňa 25. júna 2019, sp. zn. 9Co/51/2019

rozsudok Krajského súdu v Bratislave zo dňa 25. septembra 2014, sp. zn. 9 Co 81/2014

rozsudok Krajského súdu v Košiciach zo dňa 21. júna 2016, sp. zn. 6Co/197/2015

rozsudok Krajského súdu v Prešove zo dňa 28. novembra 2016, sp. zn. 8Co/298/2015

rozsudok Krajského súdu v Trnave zo dňa 23. marca 2022, sp. zn. 24Co/71/2021

rozsudok Najvyššieho súdu SR zo dňa 30. januára 2007, sp. zn. 2 Cdo/73/2006

rozsudok Najvyššieho súdu SR zo dňa 30. januára 2007, sp.zn. 2 Cdo/73/2006

rozsudok Okresného súdu Košice II zo dňa 12. mája 2016, sp. zn. 22C/9/2013

rozsudok Okresného súdu Košice II. zo dňa 15. marca 2017, sp. zn. 12C/391/01

uznesenie Ústavného súdu ČR zo dňa 12. augusta 2008, sp. zn. I. ÚS 1919/08